

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE
İBTİDÂYA ETKİSİ
(SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ ÖRNEĞİ)**

(Yüksek Lisans Tezi)

KENAN AKLAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE
İBTİDÂYA ETKİSİ
(SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ ÖRNEĞİ)**

(Yüksek Lisans Tezi)

KENAN AKLAN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ERDOĞAN BAŞ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı KUR'AN-I KERİM OKUMA VE
KIRAAT İLMİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi KENAN AKLAN'nın
KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂYA ETKİSİ (SECÂVENDÎ VE
UŞMÛNÎ ÖRNEĞİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 4.07.2019 tarih ve
2019-20/25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 18/07/2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. ERDOĞAN BAŞ	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA KILIÇ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. KERİM BULADI	

ÖZET

Kıraat farklılıkları Kur'an'ın nüzûlü dönemiyle paralel olarak neşet etmiş, gelişmiş ve zamanla müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Kur'an'ın hem lafzı hem de anlamıyla yakın ilişkisi olan bu alan diğer birçok ilim dalını da az veya çok etkilemiştir. Bu etkinin nicel ve niteliğini tespit ve tahlil amaçlı günümüze kadar olan süreçte çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kıraat disiplini içinde gelişen özel alanlardan biri de şüphesiz vakf ve ibtidâdır. İslâm ilim tarihine şahsına munhasır taksimat ve rumuz sistemi kazandırmış önemli isimlerden biri Secâvendî'dir. Onun pratik rumuz sistemi, Arapça bilmeyen Kur'an okuyucusunun bile faydalanabileceği düzeyde bir kolaylığa sahiptir. Bu sistemin yansımaları birçok İslam ülkesinin mushaflarında da görülmektedir. Diğer taraftan geç dönem âlimlerinden olup kendisinden önce gelen zengin ilim müktesebatından etkilenmiş ve vakf-ibtidâyla ilgili kendine özgü tercihlerini *Menârü'l-Hüdâ* adlı eserinde sunmuş olan Uşmûnî de öne çıkan âlimlerden biridir. İşte bu çalışmada kıraatte meydana gelen rivayet farklılıklarının vakf ve ibtidâyı etkilerinin Secâvendî ve Uşmûnî örneğinde incelenmesi, iki müellifin hem örtüştüğü hem de ayrıştığı noktaların belirlenmesi ve karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kıraat Farklılıkları, Vakf ve İbtidâ, Secâvendî, Uşmûnî

ABSTRACT

Qiraat differences emerged in parallel with the descending period of the Qur'an, developed and evolved into an independent science in time. This area, which has a close relationship with both the letter and the meaning of the Qur'an, has affected many other disciplines more or less. Until today, various studies have been conducted in order to determine and analyse the quantity and quality of this effect. One of the special fields that developed within the qiraat discipline is doubtless waqf and ibtida. Sajawandi is one of the important names who introduced a sui generis categorization and symbol system related to waqf-ibtida to the Islamic world. His practical symbol system is so simple that even a non-Arabic speaking Qur'an reader benefit from it. The reflection of Sajawandi's system can also be observed in many musfahs in many Islamic countries. On the other hand, Ushmuni is one of the notable scholars of the late period who was affected by the rich body of knowledge before him and presented his unique preferences regarding waqf and ibtida in his work named *Menaru'l-Huda*. Hence, this study aims to examine the effect of interpretation differences occurring in qiraat on waqf and ibtida within the framework of Sajawandi and Ushmuni examples and to determine and compare the points which both authors converge on and diverge from each other.

Key Words: Qiraat, Qiraat Differences, Waqf and Ibtida, Sajawandi, Ushmuni

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II. KONUNUN METODU VE KAYNAKLARI	2
III. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
A. SECÂVENDÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
1. Hayatı ve İlmî Kişiliği	5
2. Eserleri	7
B. UŞMÛNÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	12
1. Hayatı ve İlmî Kişiliği	12
2. Menârü’l-Hüdâ Adlı Eseri	14

BİRİNCİ BÖLÜM

SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ’YE GÖRE VAKF ÇEŞİTLERİ VE KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂYA ETKİSİ

I. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ’YE GÖRE VAKF VE İBTİDÂNIN KISIMLARI.....	21
A. SECÂVENDÎ’YE GÖRE VAKFIN KISIMLARI.....	21
1. Secâvendî’nin Mukaddimesinde Taksimatını Yaptığı Vakflar.....	22
2. Secâvendî’nin Mukaddimesinde Belirtmediği Vakf Kavramları...	28
B. UŞMÛNÎ’YE GÖRE VAKFIN KISIMLARI.....	33
1. Mâ ba‘diyle Taalluku İtibarıyla Vakfın Kısımları	34
2. Aralarındaki Derece Yönünden Vakfın Kısımları	36
II. VAKF VE İBTİDÂNIN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ	38
A. VAKF VE İBTİDÂNIN TEFSİRLE İLİŞKİSİ.....	39
B. VAKF VE İBTİDÂNIN NAHİVLE İLİŞKİSİ	40

C. VAKF VE İBTİDÂNIN FIKIHLA İLİŞKİSİ	40
D. VAKF VE İBTİDÂNIN KELÂM İLMİYLE İLİŞKİSİ	41
III. KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂYA ETKİSİ.....	42
A. VAKF VE İBTİDÂNIN KIRAATLE İLİŞKİSİ.....	42
B. KIRAAT ÂLİMLERİNİN VAKF VE İBTİDÂDA YÖNTEM VE USÛLÜ.....	43
C. VAKF VE İBTİDÂ ÂLİMLERİNE GÖRE KIRAAT-VAKF İLİŞKİSİ.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'DE KIRAAT OLGUSU, VAKF-İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAAT VECİHLERİNİN TASNİFİ VE ANLAMLA İLİŞKİSİ

I. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'NİN ESERLERİNDE KIRAAT OLGUSU.....	48
A. ESERLERİNDEKİ KIRAAT ÇEŞİTLERİ	48
1. Mütevâtir Kıraatler.....	48
2. Şâz Kıraatler.....	50
B. KIRAATLERİ DEĞERLENDİRİRKEN KULLANDIKLARI KAVRAMLAR.....	54
C. KIRAATLERİ ELE ALIŞ BIÇIMLARI	56
1. Kaynağın Açıkça Zikredilmesi	56
2. Kaynağın Genel İfadelerle Zikredilmesi.....	58
D. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'DE VAKF VE İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAATLERİN NİCELİĞİ.....	59
1. Bir Kelimede Sadece İki Vechin Olması	59
2. Bir Kelimede İkiden Fazla Vechin Olması	60
3. Bir Cümlede İkiden Fazla Vechin Olması	61
E. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'DE KIRAATLERİN VAKF VE İBTİDÂYA FARKLI ETKİSİ	63
1. Kıraat Farklılığının Vasıl Yerine İki Farklı Vakf Türüne Sebep Olması.....	63
2. Kıraat Farklılıklarının Sadece Vasla Sebep Olması.....	64
3. İki Kıraatin de Aynı Vakf Türüne Sebep Olması	65
4. Kıraat Farklılığının Vakfın Derecesine Etkisi	66
5. Bir Kıraat Vechinin Birden Fazla Vakf Yerine Etkisi	67

6. Vakf İletini Hem Kıraat Hem de Fıkıh Hükümüyle Gerekçelendirmek.....	68
II. VAKF VE İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAAT VECİHLERİNİN TASNİFİ VE ANLAMLA İLİŞKİSİ.....	68
A. ANLAMA ETKİ EDEN KIRAAT FARKLILIKLARI VE VAKF-İBTİDÂYA ETKİLERİ	69
1. Sarf İlmi Yönünden Kıraat Vecihleri ve Vakf-İbtidâya Etkisi	69
2. Nahiv İlmi Yönünden Kıraat Vecihleri ve Vakf Ve İbtidâya Etkisi.....	96
B. ANLAMA ETKİ ETMEYEN KIRAAT FARKLILIKLARI.....	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	117

ÖNSÖZ

İslâmî ilimler, teşekkülünden günümüze kadar kendi aralarında etkileşimini sürdürmüş, her disiplin bir diğerine az veya çok etki etmiş ve bu etkinin doğal sonucu olarak zengin bir ilim mirası vücuda gelmiştir.

Kıraat farklılıkları ve vakf-ibtidâ alanı her ikisinde bulunan lafız ve mana irtibatı yönünden benzer yönleri haizdir. Bu iki alanla ilgili günümüze değin birçok müstakil eser kaleme alınmış, hükümler ihdas olunmuş, çeşitli tartışmalar yapılagelmiştir. Ayrıca her iki alanın birbirini etkilediği gözlemlenen ve kaynaklarda yer alan bir durumdur. Ancak kıraat ilminin vakf ve ibtidâya etkisi daha fazladır. Bu çalışmamızda işte bu etkiyi vakf-ibtidânın önde gelen iki ismi Secâvendî ve Uşmûnî'yi esas alarak tahlil ve tespit etmeyi amaçlamaktayız.

“Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâya etkisi (Secâvendî ve Uşmûnî örneği)” adını taşıyan çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırma konusunun önemi, amacı, metot ve kaynakları ele alınmıştır. Girişte yine Secâvendî ve Uşmûnî'nin biyografisi ve eserlerinin kısa tanıtımı yapılmıştır. Bu çerçevede çalışmaya esas teşkil eden Secâvendî'nin *Kitâbü'l-Vakf* ve Uşmûnî'nin *Menârü'l-Hüdâ* adlı eserleri daha ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur.

Birinci bölümde çalışmamızın ana konusunu temellendirmek amacına matuf olarak Secâvendî ve Uşmûnî'nin vakf-ibtidâ ile ilgili görüş, sistem ve metodolojisinin takdimine çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci ve son bölümünde ise kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâya etkisinin analizi yapılmıştır. Bu yapılırken de Secâvendî'nin *Kitâbü'l-Vakf* ve Uşmûnî'nin *Menârü'l-Hüdâ* adlı eserleri merkeze alınmıştır. Böylelikle gerek Secâvendî gerekse Uşmûnî'nin vakf ve ibtidâya etki eden kıraat farklılıklarını ne tarzda ele aldıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız elde edilen bulguların değerlendirmesini içeren sonuç bölümü ve istifade edilen kaynakların yer aldığı bibliyografya ile son bulmuştur.

Bu çalışmanın gerek oluşum gerekse şekillenmesinde teşviki ve görüşleriyle emeği geçen, değerli vakitlerini ayıran tez danışmanın Doç. Dr. Erdoğan Baş hocama, görüş ve önerileri için Prof. Dr. Kerim Buladı ve Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Kılıç hocalarıma, tezimi inceleyip değerli fikirlerini benimle paylaşan Halil İbrahim Aydın hocama ayrıca bu süreçte bilgi paylaşımı ve yardımlarından ötürü çalışma arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Kenan Aklan

İstanbul, 2019

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	ibn
bint	binti
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
km.	Kilometre
nşr.	Neşreden
nu	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
t.y.	Tarihi yok
y.y.	Yayın yeri yok
vd.	ve diğerleri
vr.	Varak

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Bu çalışmada İslâmî ilimler içerisinde Kur'an'ın birebir lafzı ve mânasıyla ilintili iki alan olan “kıraat farklılıkları” ve “vakf-ibtidâ”nın birbiriyle olan ilişkisinin tespit, tahlil edilmesi ve sunulması amaçlanmaktadır. İslam ümmetine lehçe farklılıklarından doğan bir takım okuma ve telaffuz zorluklarını giderme amacı güden kıraat rivayetleri ile özellikle Arapça bilmeyen okuyuculara anlam yönünden müstakim olan yerde durup sonrasında uygun olan yerden alma kolaylığı sağlayan vakf ve ibtidâ ilminin kendi aralarında bir ilişkisinin olması tabiidir. Nitekim her kıraat imamının hem kendine özgü vakf ihtiyarının bulunması, hem de vakf-ibtidâ âlimlerinden önde gelenlerin eserlerinde kıraat farklılıklarından bolca yararlanmış olması bu ilişkiyi teyit eden unsurlardandır.

Her iki alanla ilgili müstakil araştırmalar ve “Kıraat farklılıklarının tefsirle ilişkisi”, “Kıraat nahiv ilişkisi”, “Vakf ve ibtidânın tefsire etkisi” gibi iki ilmin birbiriyle olan ilişkisi sadedinde birtakım çalışmalar yapılmış ve yapılıyor olsa da “Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâyâ etkisi” konusundaki inceleme ve eserlerin henüz yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Zira bu konuyla ilgili mütekaddim dönem edebiyatında bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir eserin kaleme alınmamış olması, Kur'an ilimleri, özellikle de kıraat ve vakf-ibtidâ eserlerinde ise birkaç cümleyle ifade edilip geçilmiş olması bu boşluğun yeni çalışmalarla doldurulması ve konuyla ilgili meselelerin derinlemesine tahlilini gerektirdiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Son dönem araştırmacılarından Mahmûd b. Kâbir b. İsâ eş-Şınkî'tî'nin *Eserü'l-Kırâât fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* çalışması ve Abdurahmân el-Cemel'in *Eseru Kırââti'l-Kur'âniyye fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbillâhi Azze ve Celle* adlı makalesi bu tezin konusunu ilgilendiren araştırmalardan sayılabilir. Ancak Şınkî'tî'nin adı geçen çalışması daha çok Bakara'dan Nâs'a kadar tüm kıraat vecihlerinin sunulması şeklinde olmuştur. Bu çalışma da Secâvendî ve Uşmûnî'nin hem kıraat hem de vakf-ibtidâ tasavvurunu ve bu iki ilmin birbiriyle ilişkisini sunmaya çalışması yönünden önem arz etmektedir. Ayrıca alandaki sözü edilen boşluğu doldurmak hedefine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Vakf ve ibtidâ alanında müstakil eserler kaleme alan Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950), Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) gibi erken dönem ulemâsı eserlerinde kıraat farklılıklarından birçok yerde yararlanmışlardır. Günümüzde Türkiye, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere bazı ülkelerin mushaflarında Secâvendî'nin vakf sisteminin tatbik edilmesi ve Medine, Katar, Lübnan gibi önemli İslam merkezlerinin mushaflarında da onun rumuz sisteminden etkilerin bulunması kendisini önemli ve araştırmaya değer kılan faktörlerdendir. Bu çalışmayla ulaşılmak istenen amaç, Secâvendî'nin kıraat vakf ve ibtidâ sistematüğini oluşturması esnasında nasıl bir yol izlediğinin altını çizmek, vakf ve ibtidâyâ kıraatin ne kadar etkisinin olduğunu tespit edebilmek ayrıca bu vasıta ile Secâvendî'nin kıraat yönünü de sunabilmektir. Yukarıda isimleri sayılan Secâvendî dahil âlimlerden çok daha sonraki dönemde Mısır'da dünyaya gelen Uşmûnî de bu çalışmada Secâvendî'yle beraber konuyla ilgili tahlil çerçevesinin içerisinde olacaktır. İbnü'l-Enbârî, Nehhâs ve Dânî gibi erken dönem vakf ve ibtidâ ulemâsı dururken Uşmûnî'nin bu araştırmada esas alınmasının amacı öncelikle onun sayılan âlimlerin hepsine *Menârü'l-Hüdâ* eserinde kaynak yönünden sıkça atıf yapmasıdır. Buna ek olarak Uşmûnî'nin Secâvendî'nin de görüş ve sistematüğinden etkilenmiş olması, eserinde yer verdiği görüşler arasından katıldıklarını tercih, katılmadıklarını itiraz etmesi onun bu çalışmada Secâvendî'yle beraber tahlil ve mukayese yapılması fikrine iten sebeplerden olmuştur.

Çalışmanın amacı şu şekilde özetlenebilir: (1) Kur'an kıraatindeki farklılıkların vakf ve ibtidâyâ etkisini izah etmek. (2) Kur'an kıraatinin mânaya tesirini ortaya koymak ve vakf-ibtidânın bu tesirden ne kadar etkilendiğini ortaya koymak. (3) Vakf ve ibtidâyâ taalluk eden bütün kıraat vecihlerini tek tek saymaksızın onları genel başlıklar altında değerlendirerek içlerinden seçilen örnekler vasıtasıyla bu etkiyi incelemek.

II. KONUNUN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmada Secâvendî'nin *Kitâbü'l-Vakf* ve Uşmûnî'nin *İlelü'l-Vukûf* eserleri nitel araştırma alanının “doküman inceleme yöntemi”ne göre değerlendirilmiştir. Bu da söz konusu iki eser baştan sona taranarak genel başlıklar oluşturma, tahlile konu olan âyetlerden örnekler seçme, bu örnekleri kategorize etme, karşılaştırma, betimsel analiz ve bulguların yorumlanması suretiyle yapılmıştır.

Çalışmada konunun temellendirilmesi amacıyla giriş ve birinci bölümde; Secâvendî ve Uşmûnî'nin hayatı, eserleri, vakf-ibtidâ konusundaki görüş ve taksimatları aktarılmış, her iki müellifin tekniği hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Örneklerin başlıklarla tahlilinde ise öncelikle âyetteki kıraat farklılıkları râvisine nisbetle aktarılmış, gerek görüldüğü yerlerde i'râb ve tefsir müellefatının yorumlarına yer verilmiş, sonrasında ise Secâvendî ve Uşmûnî'nin vakf ve ibtidâ ta'lîl ve hükümleri incelenmiştir. Bu aktarım sırasında çoğunlukla karşılaştırma içerikli bir dil kullanılmıştır.

Çalışmada takip edilen genel prensipler şunlardır: (1) Konuların analizi yapılırken çoğunlukla bir örnekle yetinilecektir. Ancak gerek duyulduğu takdirde daha fazla örneğe başvurma yoluna da gidilmiştir. (2) Konuyu ilgilendiren birçok âyet bulunması durumunda genellikle mushaftaki sıraya göre önce gelen âyet değerlendirilmiştir. (3) Örnek verilen âyetle vakf ve ibtidâyâ etki etmeyen kıraat vecihleri varsa bunlar değerlendirmeye alınmamıştır. (4) İki âlimden sadece birinin vakfa etkisi bakımından yararlandığı kıraat farklılığı olan âyetler değerlendirme dışında kalmıştır. Ancak az da olsa bilgi vermek amacıyla tahlilin bulunduğu yerler bulunmaktadır. (5) Kıraat farklılıkları ele alınırken bunların mütevâtir olanları öncelenmiş, şâz olanları ise gerektiği yerlerde kullanılmıştır. (6) Vakfın tercihinde anlamın etkisinin yoğun olduğu âyetlerin meâlî verilmiştir. Âyetlerin mealleri çoğunlukla dipnotta gerekli görüldüğü zaman ise metinde yer almıştır. (7) Sûre adı ve âyet numarası bazen metinde bazen de dipnotta zikredilmiştir. (8) Okuma kolaylığı sağlaması açısından âyetlerde yapılan i'râb takdirleri de harekelenmiştir. (9) Birden fazla şahsın ismi peş peşe anılırken vefat tarihleri göz önünde bulundurularak kronolojik bir sıra izlenmiştir. Ancak dört halife ve on meşhur kıraat imamı bu sıralamaya tabi tutulmamıştır.

Çalışmada Secâvendî'nin mukaddimede adını belirtmediği eserinin *Kitâbü'l-Vakf* ve *İlelü'l-Vukûf* isimli iki neşrinden yararlanılmıştır. Bu iki neşir çalışması içerik yönünden neredeyse birbirinin aynı olsa da esas alınan nüshaların başka olmasından kaynaklı az da olsa farklılıkların yer aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte esas alınan nüshasının sağlamlığı ve basım olarak daha eski olması sebebiyle *Kitâbü'l-Vakf*

çalışması bu araştırmada temel kabul edilmiş, gerek görülen yerlerde *İlelü'l-Vukûf*'a da başvurulmuştur. Uşmûnî'nin *Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*'sı ise esas alınan ikinci eserdir.

Çalışmanın konusunu teşkil ettiği için öncelikle iki tür alana dair kaynaklara başvurulmuştur. Bunlar da vakf-ibtidâ ve kıraat alanının müellefatıdır. Birinci alan olan vakf ve ibtidâ ile ilgili İbnü'l-Enbârî'nin *Îzâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Nehhâs'ın *el-Kat' ve'l-İ'tinâf*, Dâni'nin *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, günümüz müelliflerinden Süleymân et-Tayyâr'ın *Vukûfû'l-Kur'ân ve Eseruhâ fî't-Tefsîr*, Mehmet Emin Maşalı'nın *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Nihat Temel'in *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ* en çok başvurulmuş eserlerdendir. İkinci alan olan kıraat farklılıklarını konu edinen kaynaklardan da çalışmayla ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Bu anlamda öncelikle Secâvendî'ye ait olan ve yoğun kıraat aktarımı ihtiva eden eseri *Aynü'l-Meânî fî Tefsîri Seb'i'l-Mesânî*'nin henüz tahkiki yapılmadığı için yazma nüshasından yararlanılmıştır. Ek olarak Ebû Bekr b. Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*, Ebû Zür'a b. Zencele'nin (ö. ?) *Huccetü'l-Kırâât*, Muhammed b. el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tahbîrû't-Teysîr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââtî'l-Erbaata Aşer*, şâz kıraatler için İbn Hâleveyh Hamdân el-Hemedânî'nin (ö. 370/980) *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, Osmân b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâh anhá*, Radiyyüddîn el-Kirmânî'nin (ö. ?) *Şevâzzü'l-Kırâât* gibi eserler başlıca müracaat ettiğimiz kaynaklardandır. Bununla birlikte tefsir yorumları söz konusu olduğunda Secâvendî'nin *Aynü'l-Meânî*'siyle beraber Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meânî'l-Kur'ân*'ı, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meânî'l-Kur'ân*'ı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhî*'i, i'râb alanında Cârullâh ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 643/1245) *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*'ı, Ebû Hayyân'ın *Bahrü'l-Muhî*'i ve Dimyâtî'nin *İthâf*'ı, çeşitli konularda İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'i, Celâlettîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, biyografi eserlerinde İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'i, Osmân ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*'sı ve TDV İslâm Ansiklopedisi temel

kaynaklarımız olarak sıralanabilir. Diğer taraftan meal verilirken DİB *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nden istifade edilmiştir. Ayrıca yukarıda sayılan klasik eserler yanında çağdaş müellefattan da istifade yoluna gidilmiş, konuyu ilgilendiren alanlarda basımı yapılmış ya da yapılmamış yüksek lisans ve doktora tezlerine de başvurulmuştur.

III. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. SECÂVENDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Asıl adı Ebû Abdullâh Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî olan Secâvendî'nin hayatı, ilim yolculuğu ve eserleri hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte ileri gelen tabakat âlimlerince h. VI. asrın ortalarında yaşadığı, kendisine ait güzel bir tefsiri, birkaç ciltten oluşan *İlelî'l-Kırâât* ve *el-Vakf ve'l-İbtidâ el-Kebîr* isimli eserlerinin olduğu sıkça zikredilmektedir.¹ Öte yandan Ebü's-Safâ Safedî (ö. 764/1363), onun birkaç ciltten oluşan *Kitâbü İlelî'l-Kırâât* ve bir hayli hacimli olan *el-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserlerinin bulunmasının bu ilimlerdeki uzmanlığının bir göstergesi olduğuna dikkati çeker.²

Biyografisi hakkında ileri sürülen sınırlı bilgilere göre Secâvendî, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Gazne Şehri'nde dünyaya gelmiştir. Bu yüzden kaynaklarda kendisine “el-Gaznevî” nisbesini ekleyenler bulunmaktadır.³ O'nun

¹ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât**, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), 1. Basım, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1986, III, 153; Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, (nşr. Ömer Abdusselâm Tedmürî), 2. Basım, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990, XXXVIII, 368-369; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, (nşr. Gotthelf Bergsträsser), 1. Basım, Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006, II, 139; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.], II, 160.

² Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn Aybeg b. Abdullâh es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, (nşr. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafâ), 1. Basım, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000, III, 147.

³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh Abdülmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, **er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberî'l-Aktâr**, (nşr. İhsân Abbâs), 2. Basım, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1404/1984, s. 428; Ebû Abdullâh Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, **Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ**, (nşr. Muhsin Hâşim Dervîş), 1. Baskı, Ummân: Dârü'l-Menâhic, 1422/2001, s. 22 (nâşir mukaddimesi).

doğduğu asırda Gazne'nin, Gazneliler Devleti'ne bağlı Horasan'la Hindistan sınırına yakın büyük ve geniş bir şehir olduğu bildirilmektedir.⁴

“Secâvendî” nisbesiyle ilgili kaynaklarda ise net bir bilgi olmamasına karşın⁵ Gazne şehrine bağlı “Secâvend” isimli küçük bir köyde doğması sebebiyle bu nitelemenin yapıldığı söylenmektedir.⁶ Bazı eserlerde “Secâvendî” yerine “Sicâvendî” şeklinde kullanımlara da rastlanmaktadır.⁷

Birçok kaynakta “Ebû Abdullâh” olarak anılan Secâvendî'nin künyesiyle alakalı da farklı rivayetler göze çarpmakta, buna göre “Ebû Ca'fer”, “Ebû'l-Fazl” gibi kullanımların olduğu zikredilmektedir.⁸ Sonuç olarak Secâvendî'nin birden fazla künyesi olduğunu söylemek mümkündür.

Hayatı hakkındaki benzer bir bilgi azlığı vefat tarihi konusunda da kendisini gösterir. İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248), Secâvendî için VI. yüzyılın ortalarında yaşadığını söylerken⁹ Safedî de 560/1165'de vefat ettiğini bildirmiştir.¹⁰

Tabakat âlimleri tarafından “büyük imam”, “muhakkik”, “mukrî”, “nahvî” ve “müfessir”¹¹ olarak adından söz edilen Secâvendî'nin ilmî kişiliğiyle ilgili bilgiler de oldukça sınırlıdır. Buna rağmen önde gelen âlimlerin eserlerinde zaman zaman kendisine atıfta bulunmaları Secâvendî'yi bu ilimlerde bir otorite olarak kabul etmek için yeterli sebep sayılabilir. Söz gelimi İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* eserinde vakf ve ibtidâ bahsini izah ederken bazı konularda Secâvendî'nin görüşlerine başvurması,¹² keza

⁴ Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977, IV, 201.

⁵ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm**, 15. Baskı, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1422/2002, VII, 27. Ziriklî, adı geçen bu eserinde, gerek coğrafi literatürde gerekse lügat kitaplarında Secâvendî'le alakalı bir bilgi bulamadığını söyler.

⁶ Secâvendî, **Kitâbü'l-Vakf**, s. 22.

⁷ Ebû'l-Fazl Bedrûddîn Muhammed b. Takiyyüddîn İbn Kâdî Şühbe el-Esedî, **Tabakâtü'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn**, (nşr. Muhsin İyâd), Bağdat: Matbaatü'n-Nu'mân, 1974/1393, s. 128.

⁸ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Uşmûnî, **Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, 2. Baskı, Mısır: Şirketü Mektebeti Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî bi-Mısır, 1393/1973, s. 6; Himyerî, s. 428.

⁹ İbnü'l-Kıftî, III, 153.

¹⁰ Safedî, III, 147.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 139.

¹² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fî'l-Kirââtü'l-Aşr**, (nşr. Alî Muhammed Alî ed-Dabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, [t.y.], I, 235-236.

Süyûtî¹³, Ebû Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517)¹⁴ ve Abdülkerîm el-Uşmûnî (ö. ?) gibi âlimlerin de eserlerinde Secâvendî'nin vakf tercihlerini ve bu tercihleri yapmaya sebep olan illetlerden söz etmeleri bu görüşü teyit eder. Özellikle Uşmûnî, ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere *Menâru'l-Hüdâ* adlı eserinde onun görüşlerinden sık sık iktibaslarla bulunmuştur. Son devrin âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'e (ö. 1390/1971) göre ise Secâvendî, büyük bir müdekkik, muktedir bir müfessirdir. Kendisine ait güzel bir tefsiri vardır ve bu eserinde âyetlerin bazı kelimelerini sırasıyla tefsir etmiş, kendinden önce gelen müfessirlerin sözlerini de nakletmiştir.¹⁵

Sonuç olarak söylenebilir ki ileri gelen âlimlerin Secâvendî hakkındaki övücü sözleri, bilhassa eserlerinde görüşlerine yer vermeleri onun ilmî değerini ortaya koyan faktörlerdendir. Ayrıca onu seleflerinden ayıran en önemli husus, vakf ve ibtidâyı teorik olarak sistemleştiren İbnü'l-Enbârî, Nehhâs ve Dâî gibi âlimlerin bu sistemlerini kendine özgü vakf taksimatı ve her bir kısmı resmedecek birtakım rumuzlar tesis ederek pratize etmesidir. Neticede Secâvendî'nin vakf ve ibtidâ özelinde, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden biri olduğu söylenebilir.

Tıpkı hayatı gibi hocaları ve talebeleri hakkında da tabakat literatüründe bir bilgiye rastlanmamaktadır. Nitekim meşhur tarihçi Zehebî bu konuda şöyle demiştir: “Bana ne ondan kıraat eden ne de ondan alan kimsenin bilgisi ulaştı.”¹⁶ Bununla birlikte bazı kaynaklarda kendisine fıkıh, hesap, tefsir gibi ilimlerde yardımcı olan Muhammed b. Muhammed Abdürreşîd b. Tayfûr Sirâcuddîn Ebû Tâhir es-Secâvendî (ö. 600/1203) adında bir oğlu olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷

2. Eserleri

a. Kitâbü'l-Vakfî ve'l-İbtidâ Adlı Eseri

¹³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), [y.y.]: Vizâretü's-Suûni'l-İslâmiyyeti ve'l-Evkâfi ve'd-Deaveti ve'l-İrşâd, [t.y.], I, 230-236.

¹⁴ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, **Letâifü'l-İşârât li-Fünûni'l-Kurâât**, (nşr. Şeyh Âmir es-Seyyid Osmân ve Abdüssabûr Şâhîn), Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Suûni'l-İslâmiyye, 1392/1972, I, 264.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2015, II, 487.

¹⁶ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, XXXVIII, 368.

¹⁷ Ziriklî, VII, 27; Âdil Nüveyhid, **Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdir**, 1. Baskı, [y.y.]: Müessesetü Nüveyhid es-Sakâfiyye, 1409/1988, II, 614; Secâvendî, **Kitâbü'l-Vakf**, s. 23 (nâşir mukaddimesi).

Secâvendî'nin bu araştırmaya esas teşkil eden söz konusu eseri, vakf ve ibtidâ alanında İbnü'l-Enbârî'nin *Îzâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'l-Kat'ı ve'l-İ'tinâf* ve Dâni'nin *Kitâbü'l-Müktefâ* eserlerinden sonra bize ulaşan dördüncü eser olduğu kabul edilir.¹⁸

Secâvendî'nin adı geçen eserinde kitabın adını zikretmemiş olması ilim adamları arasında isimlendirme konusunda bir ittifakın olmamasına yol açmıştır. Nitekim bazı kaynaklarda *Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ el-Kebîr*¹⁹, *Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*,²⁰ ve *el-Îzâhu fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*²¹ gibi farklı isimlerin zikredildiği görülmektedir.

Secâvendî'nin vakf ve ibtidâ ile ilgili bu eserinin günümüze kadar ulaşan nüshalarının isimlendirilmesinde de bir yeknesaklığın olmadığı göze çarpmaktadır. Nitekim bu nüshalara *el-Vakf ve'l-İbtidâ fi'l-Kırâât li's-Secâvendî*, *Kitâbü'l-Vukûf*, *Kitâbü'l-Müdellel li's-Secâvendî*, *Kitâbü Secâvendî fi'l-Vukûf* gibi isimler verilmiştir.²²

Aynı zamanda bu çalışmada da istifade edilecek olan nüshaya *Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* adını vererek tahkikini gerçekleştiren Muhsin Hâşim Dervîş, isimlendirmesine gerekçe olarak birkaç sebep sayar. Ona göre tahkikini yaptığı nüshada ismin bu şekilde geçmesi, tabakat kitaplarında Secâvendî'nin eserleri zikredilirken onun meşhur olduğu eserleri arasında *el-Vakf ve'l-İbtidâ* dışında başka bir ismin anılmaması, kitabın içeriğinin adıyla ilintili olması gibi gerekçeler, kendisini bu isimlendirmede bulunmasında etkili olmuştur.²³

(1) Eserin Metodu

Secâvendî kitabına, yararlandığı ana kaynakları zikrettiği, eseri telif etmesine sebep olan amilleri saydığı, vakf mertebeleri ve kavramlarını beyan ettiği ayrıntılı bir

¹⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 41 (nâşir mukaddimesi).

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 139; İbn Kâdî Şühbe, s. 128.

²⁰ Safedî, III, 147; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, [y.y.]: Müessesetü'r-Risâle, [t.y.], III, 374.

²¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî el-Endelüsî, *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (nşr. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî), 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987, s. 68; Ziriklî, VI, 179.

²² Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, (nşr. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî), 2. Baskı, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2006, I, 55; *Kitâbü'l-Vakf*, s. 44 (nâşir mukaddimesi).

²³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 44-45 (nâşir mukaddimesi).

mukaddimeyle başlar. Sonrasında vakfın kısımlarını tek tek tanımlayarak örneklerle izah yoluna gider. Devamında ise vakfın caiz olmadığı bazı örnekleri zikrederek, okuyucuyu bu yerlerde hata yapmaya karşı uyarır. Müellif, bunun akabinde illâ (لا) ve kellâ (كلا) kelimeleriyle ilgili birtakım tartışmaları ele alır. Son olarak ibtidâ etmenin kabîh olduğu yerlerden kaçınma konusunu örneklerle işlediği bir tenbihatla mukaddimesine son verir.²⁴

Secâvendî, bundan sonra vakf ve ibtidâ yönünden âyetleri teker teker işlediği asıl metne başlar. Müellifin metni işlerken Fâtiha’dan Nâs sûresinin sonuna kadar Kur’an’ın âyetlerinden vakf gereken ya da vakfedilmesi caiz olmayan yerleri yukarıda da söylendiği gibi neredeyse hiç atlamadan zikrettiği ve söz konusu yerlerde uygun düşen işareti belirttiği görülür.²⁵

Secâvendî, vakf tercihini ve işaretlerini belirtirken çoğu kez nahiv, tefsir, kıraat ihtilafı gibi vakfın illetini de izah eder. Çalışmamızın ana temasını teşkil eden bölümde ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere kıraat ihtilaflarında özellikle rivayetlerin mütevâtir olanlarını alır, şâz olanlarına ise çok az yer verir. Bazı yerlerde vakfın illetini zikretmez, daha önceki izahatıyla iktifa eder. Secâvendî, vakf ve ibtidâyı ihtiyar ederken öncelikle lafız ve mâna ilişkisini dikkate alır. Bu yüzden âyet sonlarını mutlaka vakfedilmesi gereken bir yer olarak düşünmez. Sanki o, Kur’an’ı Fâtiha’dan Nâs sûresine kadar tek bir metinmiş gibi görür.²⁶

Müellif, vakf illetlerini teşekkül ettirirken kendinden önceki tefsir, nahiv ve kıraat bilginlerinin sözlerinden birçok yerde yararlanır. Bunu yaparken de genelde kaynağının ismini zikretmez, “bazısına göre”, “denildi ki” gibi ifadeler kullanır. Bu yola başvurmasındaki muhtemel neden mukaddimesinde de işaret ettiği gibi eserinin hacminin muhtasar olmasını istemesindendir.²⁷

²⁴ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 103-124.

²⁵ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 125-519.

²⁶ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 47 (nâşir mukaddimesi).

²⁷ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 47-48 (nâşir mukaddimesi).

Müellif, kimi yerde selef ulemâsından aktardığı bilgiler arasında tercihte bulunur, görüşlerine katılmadığı yerde ise bunu belirtir.²⁸

Secâvendî, *Aynü'l-Meânî* tefsirinde oldukça yoğun bir şekilde yer verdiği şiiirlerden bu eserinde istiṣhadda bulunmamıştır. Hadisten de sadece üç yerde yararlanmıştır.²⁹ Bunun sebebinin yukarıda da vurgulandığı gibi müellifin eserini muhtasar tutma arzusu olduğunu söylemek mümkündür.

(2) Eserin Kaynakları

Secâvendî'nin kitabında yararlandığı müellif sayısı bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi beş isimdir. Bunlar arasında en çok istifade ettiği iki önemli kaynak, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *el-Mekâtî' ve'l-Mebâdî*³⁰, ikincisi de Hasan b. Ali el-Ammânî'nin³¹ (ö. 500/1107'den sonra) *el-Mürşid*³² adlı eseridir.³³

Söz konusu iki müellifle birlikte Secâvendî'nin kitabına kaynaklık eden ve kendisinin de adlarını yeri geldiğinde andığı başlıca âlimler şunlardır:

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763) ve Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767). Secâvendî, adı geçen bu üç âlimden daha çok tefsirde istifade etmiştir.

Kıraat farklılıkları, nahiv, vakf ve ibtidâ gibi ilimlerde görüşlerine başvurduğu bazı ulemâ da şunlardır: Abdullâh b. Selâm (ö. 43-44/663-664), Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771), Abdülvâris b. Saîd (ö. 180/796), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ferrâ, Ma'mer

²⁸ Bu durumla ilgili örnekler için bkz. Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 133, 479.

²⁹ Bunlardan birincisi mukaddimesinde kellâ (كلا) ile ilgili hükümleri anlattığı esnada zikretmiş olduğu İbn Abbâs'ın rivayetidir: "أَوَّلُ مَا نَزَلَ خَمْسُ آيَاتٍ فِي نَمَطٍ قَوْلُهُ تَعَالَى إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ إِلَى قَوْلِهِ مَا لَمْ يَعْلَمْ ثُمَّ طَوِيَ النَّمَطُ" Bkz. Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 122. İkincisi Âl-i İmrân 3/134'deki vakf ta'lillerini yaparken zikrettiği hadistir: "الَّتَائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ" Bkz. Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 161. Üçüncüsü de yine İbn Abbâs'tan Kadr 97/4'de vaki olan vakf analizinde yer verdiği "مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ" rivayettir. Bkz. Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 501.

³⁰ Kitabın günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunamamıştır. Bkz. Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.], II, 421; Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, (çev. Abdülhalim en-Neccâr), 5. Basım, Kahire: Dâru'l-Meârif, [t.y.], IV, 4.

³¹ Bazı kaynaklarda nisbesi Ummânî olarak da geçmektedir. Bkz. Kehhâle, I, 569.

³² Günümüze ulaşma imkânı bulmuş bu eser, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde *el Muktesid li-Telhis mâ fi'l-Mürşid* adıyla nu 22 Sel 156'da kayıtlıdır.

³³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 49 (nâşir mukaddimesi).

b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?]),³⁴ el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830[?]),³⁵ Nusayr en-Nahvî (ö. 240/854'ten sonra), İbn Rezîn el-İsfahânî (ö. 253/867[?]),³⁶ İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/904), İbnü'l-Enbârî, İbn Miksem el-Attâr (ö. 354/965 [?]),³⁷ Ebû Nasr Mansûr (ö. 465/1072), Ebû Alî el-Fârisî (377/987).

b. Diğer Eserleri

Secâvendî'nin çalışmamızda da zaman zaman yer vereceğimiz bir diğer eseri de *Aynü'l-Meânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* (*Aynü't-Tefsîr*) eseri adından da anlaşılacağı üzere Kur'an tefsiri olup bununla birlikte nahiv, kıraat farklılıkları, birtakım şiirler ve âyetlerin dilsel yönden incelemeleri gibi muhtevaya sahiptir. Günümüze ulaşma imkânı bulmuş bu eser Köprülü Kütüphanesi 1/72, nu. 109'da h. 695 tarihiyle, Damat İbrâhîm Paşa Kütüphanesi 10, nu. 122'de ise h. 805 tarih kaydıyla yer alır.³⁸ Ebü'l-Hasen el-Kıftî'ye (ö. 646/1248) göre *Aynü't-Tefsîr* olarak adlandırılan bu eseri tıpkı *el-Vakf ve'l-İbtidâ* eserinde olduğu gibi Secâvendî'nin oğlu, *İnsânü'l-Ayn* adıyla ihtisar etmiştir.³⁹ Ayrıca Hamed b. Sâlih el-Yahyâ tarafından Nisâ sûresinin sonuna kadar olan kısmı doktora tezi olarak tahkik çalışması yapılmıştır.⁴⁰

Secâvendî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır: *Garâibü'l-Kur'ân*,⁴¹ *Ma'rifetü Ahzâbi'l-Kur'ân* ve *Ensâfihî ve Erbâihî ve Eczâih*,⁴² *el-Vakf ve'l-İbtidâ* (es-Sağîr), *Kitâbü İleli'l-Kırâât*.⁴³

³⁴ Ölüm tarihiyle ilgili h. 210, 211 gibi tarihler de verilmektedir. Bkz. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifin mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisin ve Esmâi Kütübihim*, (nşr. Rızâ Teceddüd), [y.y.], [t.y.], s. 59.

³⁵ Vefatıyla ilgili h. 211 tarihi de kaynaklarda zikredilmektedir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, s. 58.

³⁶ Ölüm tarihi olarak kaynaklarda h. 240, 241 ve 242 tarihleri de zikredilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 197; Mehmet Ali Sarı, "İbn Rezîn el-İsfahânî" *DİA*, XX, 249.

³⁷ Vefatıyla ilgili h. 332 ve 355 tarihleri verilmektedir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, s. 36.

³⁸ Diğer nüshaları için bkz. *el-Fihrisü's-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmi'l-Mahtût, Ulûmu'l-Kur'ân, Mahtûtatü'l-Kırâât*, (nşr. Nâsîru'd-Dîn el-Esed), 2. Baskı, Ummân: Müessesetü Âlü'l-Beyt, 1415/1994, I, 204-205; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2002, s. 105.

³⁹ İbnü'l-Kıftî, III, 153.

⁴⁰ Cemâlüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akile el-Mekkî, *ez-Ziyâdetü ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1427/2006, X, 422; Yazma nüshaları için bkz. *el-Fihrisü's-Şâmil*, I, 204;

⁴¹ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden: Tuta Sub Aegide Pallas, 1937, I, 724; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 24 (nâşir mukaddimesi). Eserin nüshaları için bkz. *el-Fihrisü's-Şâmil*, II, 205.

⁴² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 24 (nâşir mukaddimesi). Eserin nüshaları için bkz. *el-Fihrisü's-Şâmil*, II, 204-205.

⁴³ Son iki eserin günümüze ulaşp ulaşmadığıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

B. UŞMÛNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Secâvendî'deki benzer bir bilgi azlığı Uşmûnî'nin biyografisi hakkında da söz konusudur. *Menârü'l-Hüdâ* eserinin mukaddimesinde kendisinin de zikrettiği gibi asıl adı Ahmed b. Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Uşmûnî'dir.⁴⁴

Doğum ve vefat yılı tam bilinmemekle birlikte Ömer Rıza Kehhâle'ye (1408/1987) göre XI/XVII. asırda yaşamış fakih, mukrî âlimlerindendir.⁴⁵ İsmail Karaçam'ın Ahmed b. Muhammed el-Üsmûnî (ö. 900/1494)⁴⁶ ve Nihat Temel'in Ahmed b. Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Uşmûnî (ö. 960/1494)⁴⁷ olarak adını verdiği şahıslardan Karaçam'ın zikrettiği zatın başka bir âlim olma ihtimali yüksektir.⁴⁸ Temel'in tam adını verdiği Uşmûnî ile bu çalışmada esas alınan Uşmûnî, isim olarak aynı kişilerdir. Ancak gerek Karaçam gerekse Temel'in verdikleri vefat tarihleri ile Uşmûnî'nin olası vefat tarihi örtüşmemektedir. Nitekim Kehhâle'nin Abdülkerîm el-Uşmûnî hakkında "Hicrî XI. asır âlimlerindendir." şeklindeki sözleri diğer taraftan Uşmûnî'nin *Menârü'l-Hüdâ*'da istifade ettiği müelliflerden örneğin Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565)⁴⁹ ve Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) Karaçam ve Temel'in vermiş olduğu vefat tarihlerinden önce vefat etmiş olması bu görüşü teyit eden unsurlardandır.

Nisbesinde geçen Uşmûn, Mısır'da bulunan ve günümüzde Aşmûn diye anılan üç yerin ismi olup bunlardan birincisi Mısır'ın dağlık kesiminde yer alan ve bazı kaynaklarda Eşmûn olarak geçen kadim Uşmûn şehridir.⁵⁰ İkincisi Kuzey Mısır

⁴⁴ Uşmûnî, s. 3; Yûsuf İlyân Sirkîs, ek olarak eş-Şâfiî nisbesini zikretmiştir. Bkz. Yûsuf İlyân Sirkîs, **Mu'cemü'l-Matbûâtî'l-Arabiyye**, Kûm: Mektebetü Âyetullâh el-Mar'âşî en-Necefi, 1410/1989, II, 296.

⁴⁵ Kehhâle, I, 275.

⁴⁶ İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri**, 24. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s. 322.

⁴⁷ Nihat Temel, **Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ**, 4. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016, s. 33.

⁴⁸ Uşmûnî ile isim benzerliği olan diğer âlimler için bkz. İbrahim Tetik, Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi (Uşmûnî Bağlamında), (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2012), s. 2-3.

⁴⁹ Asıl adı Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Hanefî eş-Şa'rânî olup Şa'râvî nisbesiyle de anılır. Nitekim Uşmûnî eserinde bu nisbeyi kullanmıştır. Bkz. Uşmûnî, s. 8; Zirikî, IV, 180-181.

⁵⁰ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, (nşr. Abdurrahmân b. el-Muallimi'l-Yemânî vd.), 1. Baskı, Haydarabat: Mektebetü Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye bi-Haydarâbâd, 1397/1977, I, 272.

şehirlerinden ed-Dakhaliyye’de, üçüncüsü ise Kahire’ye 50 km. uzaklıkta yer alan ve günümüzde Menûfiyye şehri sınırlarında bulunan yerdir. İkinci ve üçüncü yerler Aşmûm olarak bilinirken sonraları kelime tahrife uğrayarak Aşmûn adını almıştır.⁵¹ Uşmûnî, *Menârü’l-Hudâ* eserinde dedesinden bahsederken onun İmâm Şâfiî’ye müezzinlik yaptığını ve eşlerinden birinin Menûfiyye şehrine bağlı Zâviyetü’l-Baklî adlı beldede bulunduğunu söyler. Adı geçen bu belde, yukarıda zikredilen yerlerden üçüncüsü olan Aşmûn’a 50 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Muhtemelen müellifin yaşadığı yer de burasıdır.⁵²

Hayatı kadar ilmî kişiliği hakkında günümüze ulaşan bilgiler kısıtlı olsa da *Menârü’l-Hudâ* adlı eseri incelendiği zaman görülecektir ki, onun gerek edebî dilinin güzelliği gerekse ulemâdan görüş aktarırken kimi yerde bunlar arasından tercihte bulunması hatta yeri geldiğinde katılmadığı bir görüş olduğunda muhalefet de etmesi Uşmûnî’nin ilim dünyasındaki yetkinliğinin göstergesi olarak sayılabilecek faktörlerdendir. “Bir kişi ancak Arapçaya tam mânasıyla hâkim olmakla, kıraat, tefsir ve lûgat ilimlerini bilmekle vakf ve ibtidâ alanında söz söyleyebilir”⁵³ sözü onun bir taraftan vakf ve ibtidâ ilmine verdiği önemi diğer taraftan da sözünü ettiği kıraat, tefsir, lûgat gibi ilimlere hakimiyetini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu bu eserde vakf konusundaki yorumları, tercihleri, görüşünü aktardığı âlimlerin fikirlerini tartışması ve bunları yaparken de dil ve nahiv kurallarından çokça istifade etmesi, kıraat farklılıklarını şâzlarıyla beraber ele alması; hatta mushaf imlasına bile değinmesi, şiir ve hadisle istişhada yer vermesi onun Kur’an ilimlerindeki çok yönlülüğünün bir delili sayılabilir.

Söz gelimi anlamın bozulma ihtimalinin olduğu bir yerde ıztırâî olarak vakfedildiği zaman o kişinin küfrüne hükmedilir mi meselesiyle ilgili ortaya sürülen çeşitli görüşleri sunduktan sonra kişisel düşüncesinin ne olduğunu birtakım örnekler vererek belirtir. Örneğin bir kimse “Eğer ‘فَلَمَّا أَصْنَعْتُ مَا حَوْلَهُ’⁵⁴ cümlesinde vakfedilip devamındaki ‘ذَهَبَ اللَّهُ’ kısmından ibtidâ edilirse bu küfürdür.” derse bu iddiaya karşı

⁵¹ Hamevî, V, 200; Rızâ Abdülceyyid es-Seyyid Ferec İzâm, el-İ’tirâzâtü’n-Nahviyye fî Kitâbi Menârü’l-Hudâ fî Beyânî’l-Vakfî ve’l-İbtidâ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, Mısır, 1426/2005), s. 13.

⁵² Uşmûnî, s. 439.

⁵³ Uşmûnî, s. 4.

⁵⁴ Bakara, 2/17.

“Buradaki ‘فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ’ cümlesinde lemmâ (لما) harfinin cevabı mahzûf olduğu için vakf câizdir. Böyle olunca da ‘ذَهَبَ اللَّهُ’ kısmından ibtidâ etmekte bir beis yoktur.” diyerek söz konusu yerdeki vakfın küfrü gerektirdiği iddiasına katılmadığını vurgular.⁵⁵

Uşmûnî’nin hoca ve talebeleriyle ilgili de kıraat edebiyatında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kendisinin hem insanlar içerisine çıkmaktan pek hoşlanmayan bir yaratılışa olması hem de günlerinin çoğunu ilim meşgalesiyle geçirmesi sebebiyle zamanının çok tanınmayan âlimlerinden olduğu, bunun sonucu olarak hayatı ile ilgili bilgilerin tabakat literatüründe az bulunduğu ileri sürülmüştür.⁵⁶

2. Menârü’l-Hüdâ Adlı Eseri

Uşmûnî’nin kaynaklarda iki eseri olduğundan bahsedilir. Bunlardan birincisi *Menârü’l-Hüdâ*, ikincisinin ismi de *el-Kavlü’l-Metîn fî Beyâni Umûri’d-Dîn*’dir.

Tam adı *Menârü’l-Hüdâ fî Beyâni’l-Vakfi ve’l-İbtidâ* olan Uşmûnî’nin ilk eseri, müteahhir dönem vakf ve ibtidâ edebiyatında önemli yer tutmaktadır. Bunun en başta gelen sebebi, Uşmûnî’nin vakf ve ibtidâ ilminin ileri gelen âlimlerinden çok sonra dünyaya gelmiş olması ve nihayetinde kendinden önceki muhteviyatı daha sağlıklı değerlendirme şansına sahip olmasıdır. Onun söz konusu bu eserindeki en önemli başarısının, geçmişten aldığı bilgi mirasıyla kendi ilmi birikimini birleştirerek adeta bir ilmî sentez oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan Ebû Hayyân’ın *el-Bahrü’l-Muhîr*’i, Semîn el-Halebî’nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrü’l-Masûn*’u, Süyûtî’nin *el-İtkân*’ı gibi günümüze ulaşmış olanlar yanında günümüze ulaşma imkânı bulamamış eserlerin de kitaba kaynaklık etmesi *Menârü’l-Hüdâ*’yı değerli kılan bir sebep olarak zikredilebilir.

Eser için değer ölçütü sayılabilecek bir diğer unsur da içeriğindeki kıraat farklılıklarının nahvî yönden incelenmesi ve bu farklılıkların vakf-ibtidâ ile ilişkilendirilmesidir. Bu konuyla ilgili ayrıntı ve örnekler çalışmamızın ikinci bölümünde daha detaylı olarak verilecektir.

⁵⁵ Uşmûnî, s. 14.

⁵⁶ İzâm, s. 14.

(1) Eserin Metodu

Uşmûnî, eserine geniş bir mukaddimeyle başlar. Bu mukaddime öncelikle hem kendi ismini hem de kitabının ismini zikreder.⁵⁷ Eserini yazmaktaki amacını beyan ettikten sonra,⁵⁸ “Önemli Fâideler” başlıkları altında birtakım meselelere değinir. Bu meselelerin içeriği, vakf ve ibtidânın önemi, bu ilimde şöhret bulmuş âlimlerin isimleri, yedi harf meselesi, mütevâtir ve şâz kıraatlerin özellikleri olmak üzere vakf ve ibtidânın başlıca teorik ve pratik konularıdır.⁵⁹

Mukaddimenin devamında ise “Tenbîhât” adını verdiği on üç başlık altında resm-i mushaf, ücretle Kur’an okuma, fasl edilmesi câiz olmayan kelimeler, vakf-ı ıztırârî, sûrelerin ve âyetlerin tertibi, sûrelerin isimlendirilmesi, hurûf-u mukattaa gibi kıraat ilminin temel meselelerini ele alır. Son olarak “Matlab” başlıklarıyla da Hz. Peygamber’in kıraati, istiâze, besmele gibi çeşitli konularda kısa bilgiler verip mukaddimesini bitirir.⁶⁰

Uşmûnî, mukaddimesinden sonra kitabının temel konusuna başlar. O da Fâtîha’dan Nâs’a kadar Kur’an’ın âyetlerindeki vakf yerlerini belirtmek suretiyle Secâvendî’nin izlediği yol gibi bir usul ve yöntem tatbik eder. Zaten eser derinlemesine incelendiğinde görülecektir ki, Uşmûnî’nin en çok etkilendiği âlimlerin arasında Secâvendî gelmektedir. Zira onun eserinde diğer ulemâya nisbetle ismini çokça zikrettiği âlimlerin arasında Secâvendî de yer almaktadır.

Müellifin vakf tercihleri yaparken istifade ettiği kaynaklar sırasıyla, âyetler, kıraat farklılıkları, hadisler, nahiv ulemâsının görüşleri, şiirler, Arapların nesir kabilinden sözleri, icmâ‘ ve istishâptır.

Uşmûnî, vakfları ta‘lîl ederken kıraat farklılıklarından çok yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde daha detaylı olarak değinileceği üzere Uşmûnî, kıraatleri aktarırken mütevâtir-şâz ayrımını Secâvendî’nin yaptığı gibi fazla

⁵⁷ Uşmûnî, s. 3-4.

⁵⁸ Kitabı yazmaktaki amacını Uşmûnî, şu sözlerle ifade eder: “Bu kitabı Allah’tan âhirette sevap, dünyada ise doğru yolu ve yardımını umduğum için yazmaya başladım. Yine Allah’tan dileğim odur ki, hem şu hâlde (dünyada) ve en son halimde (âhirette) bu eserim bana menfaat versin. Ölümünden sonra bir eser bırakmış olayım.” Uşmûnî, s. 3.

⁵⁹ Uşmûnî, s. 5-15.

⁶⁰ Uşmûnî, s. 15-23.

gözetmemiş, mütevâtir olanlar kadar oldukça zengin bir şâz rivayeti aktarımına da gitmiştir.⁶¹

Uşmûnî, meşhur nahiv âlimlerinden nisbeten geç bir dönemde yaşadığı, Basra ve Kûfe dil ekollerinin sistemleşmesinden asırlar sonra dünyaya geldiği için her iki ekolden de beslenmiş ancak eserinde zayıf gördüğü bir görüş olduğunda itiraz etmiş, kuvvetli gördüğü görüşleri ise tercih etmekten de geri durmamıştır.

Örneğin Nisâ 4/24'deki “اَيْمَانُكُمْ” kelimesi için “Eğer devamındaki ‘كِتَابٌ’ lafzı gizli bir fiilin mef’ûlü kabul edilirse vakf, kâfidir. Kûfeliler’in öne sürdüğü ‘Buradaki ‘كِتَابٌ’ kelimesi iğrâ’⁶² sebebiyle nasb olmuştur’ görüşü ise doğruluktan uzaktır” diyerek itirazını ortaya koyar.⁶³

Bazen de yukarıdaki örneğin tersine Kûfelilerin görüşünü tercih eder. Nitekim Nisâ 4/1’de bulunan “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”⁶⁴ cümlesindeki “وَالْأَرْحَامَ” lafzı bu duruma örnek olarak verilebilir.⁶⁵ Kûfe kurrâsından Hamza b. Habîb (ö. 156/773), söz konusu lafzı mâ kablindeki “بِهِ” üzerine atfetmek suretiyle “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde mecrur okurken diğer kurrâ ise mîm (م)’in nasbıyla okur.⁶⁶ Zemahşerî’ye göre nasb okunma sebebinin iki yönü vardır. Birincisi “وَاتَّقُوا اللَّهَ وَالْأَرْحَامَ” takdirinde atıf yoluyla “وَاتَّقُوا” fiilinin mef’ûlüdür. Bu şekilde anlamı “Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının.” olur. İkinci yönü ise “بِهِ” olan câr ve mecrûrun mahalli üzerine mâtuf olmakla mensuptur. Mecrur okunma sebebi ise “وَالْأَرْحَامَ” kelimesinin “بِهِ” lafzının zahirine atfedilmesidir. Ancak Zemahşerî, bu görüşe katılmaz. Zira ona göre cârı iade etmeden mecrur zamirinin üzerine atıf yapılması mümtendir. Bunun sebebi de mecrûr zamirle câr eğer muttasıl olursa bunlar bir kelime gibi kabul edilir. Dolayısıyla kelimenin herhangi bir cüzü üzerine atıf yapılmaz. Bu yüzden atıf yapılırken mâtufta

⁶¹ Hatta şâz rivâyet kullanımında o kadar ileri gitmiştir ki, çok zayıf olan rivâyetleri bile eserinde kullanmaktan geri durmamıştır. Bu yönüyle kendisine eleştiriler yöneltilmiştir. Bkz. İzâm, s. 37.

⁶² İğrâ’: Muhatabı iyi bir iş yapmaya teşvik etmektir. İğrâ’ yapılan kelime mahzûf bir fiille mensûbdur. Bkz. Ahmet Yaşar, **Arapçanın Temel Kuralları**, 2. Basım, [y.y.]: Anadolu Matbaacılık, 1996, s. 445-446.

⁶³ Uşmûnî, s. 98.

⁶⁴ Meâlî: “Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının.”

⁶⁵ Âyette ilgili kelimenin bulunduğu cümle şu şekildedir: “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”.

⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temimî, **Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâât**, (nşr. Şevkî Dayf), Kahire: Dârü’l-Meârif bi-Mısır, [t.y.], s. 226; İbnü’l-Cezerî, **Kitâbü Tahbîrû’t-Teyisr fi’l-Kirââti’l-Aşr**, (nşr. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât), 1. Baskı, Ürdün: Cem’iyyetü’l-Muhâfaza ale’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1421/2000, s. 334.

mecrûrun zamirinin iadesi gerekir.⁶⁷ Basralıların görüşü de bu şekildedir. Nitekim onlara göre bu tür bir atıf çirkin, kullanımı az ve kıyasa muhaliftir.⁶⁸ Uşmûnî ise gerek Basralıların gerekse Zemahşerî'nin görüşüne katılmayıp Kûfelilerle ortak paydada buluşur. Nitekim ona göre “وَالْأَرْحَامُ” kelimesinin mecrur okunması gerideki câr-mecrûr üzerine atfedilmesinin bir sonucudur.⁶⁹

Kimi zaman ise Basra ve Kûfeliler arasındaki ihtilafı zikredip herhangi bir görüş tercihinde bulunmadığı da göze çarpar. Söz gelimi “فَوَقَّكُمْ الطُّورَ”⁷⁰ ibaresinin izahında Basralılara göre “خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ” cümlesinden önce gizli bir “قُلْنَا” fiili olduğundan Uşmûnî “فَوَقَّكُمْ الطُّورَ” lafzında vakf-ı hasen hükmünde bulunur. Kûfelilerin “خُذُوا” kelimesinden önce “أَنْ خُذُوا” takdiriyle gizli bir en-i muhaffefe olduğu görüşünden hareketle de “الطُّورَ” lafzı üzerinde vakfın güzel olmadığı sonucuna varır.⁷¹ Görüldüğü gibi Uşmûnî, her iki görüşten yola çıkarak bir hükümde bulunmuş ancak bunlardan hangisini tercih ettiğini söylememiştir.

Uşmûnî eserinde vakf-ibtidâ hükümlerinin yanı sıra Kur'an ilimlerini ilgilendiren birçok konuya da değinmiştir. Bunlar arasında tefsir açıklamaları, fıkıh ve kelâm görüşleri, sûrelerin fazileti, âyet sonuna benzeyen yerler, sebab-i nüzul, Mekkî ve Medenî tartışmaları, mushaf imlâsı ve kaynaklardan aktardığı hikayeler gibi meseleler sayılabilir.

(2) Eserin Kaynakları

Menârü'l-Hüdâ, kaynak yönünden oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Uşmûnî, çoğu zaman müellifleri eserin ismiyle beraber zikretmiş, bazen sadece müellifleri anmakla yetinmiş, kimi zaman da her ikisini zikretmemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte eser ismi verip müellifini anmadığı yerler de göze çarpmaktadır.⁷²

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl**, 3. Baskı, Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1430/2009, s. 215.

⁶⁸ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdullâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî, **et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân**, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), [y.y.]: İsâ el-Bâbî el-Halebî, [t.y.], s. 326.

⁶⁹ Uşmûnî, s. 96.

⁷⁰ Bakara, 2/63.

⁷¹ Uşmûnî, **Menârü'l-Hudâ**, s. 40-41.

⁷² Örneğin İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) ait olan *Fethü'l-Bârî* ve Ebû Muhammed Süleymân el-Yâfi'nin (ö. 768/1367) *ed-Dürrü'n-Nazîm* eserlerini zikrederken müelliflerini belirtmemiştir. Bkz. Uşmûnî, s. 7, 72.

Uşmûnî'nin yararlandığı kaynaklar içerisinde kitabında en çok yer verdiği âlimlerin başında Muînüddîn en-Nekzâvî (ö. 683/1284), Ebû Hayyân, Semîn el-Halebî ve Secâvendî gelmektedir. Bunlar içerisinde özellikle Secâvendî'ye yukarıda da temas edildiği üzere vakf-ibtidâ tercihlerinde sıkça atıfta bulunmuş, görüşlerinden yararlanmıştır.

Uşmûnî'nin Secâvendî'ye yaklaşımı farklı şekillerde olmuştur. Kimi yerde kendi görüşüyle beraber Secâvendî'nin görüşünü de zikretmiş fakat bunlardan hangisinin daha doğru olduğuyla ilgili bir tercih sunmamıştır. Örneğin “فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى”⁷³ âyetinin izahında Uşmûnî'ye göre âyette geçen “فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” ibaresi, cümledeki başındaki ‘فَإِمَّا’ kelimesinin cevabıdır. İki şart⁷⁴ ve cevabının arasının fasl edilememesi kuralı nedeniyle gerek “هُدًى” gerekse “هُدَايَ” kelimelerinde ona göre vakf yoktur. Meselenin bu kısmında Uşmûnî, Secâvendî'nin şu ifadesini aktarır: “Birinci şart olan ‘فَإِمَّا’deki in (إِنْ) edatının cevabı mahzûf bir ‘فَاتَّبِعُوهُ’ kelimesi, ikinci şart olan men (مَنْ) edatının cevabı ise ‘فَلَا خَوْفٌ’ lafzıdır. Bu durumda ‘عَلَيْهِمْ’ kelimesinde vakf yapılır.”⁷⁵ Görüldüğü gibi Uşmûnî burada önce kendi görüşünü belirtmiş, Secâvendî'nin ise sadece ifadesini aktarmakla yetinmiştir.

Bazen katılmadığı bir konuda itirazını belirtmekten geri durmamıştır. Örneğin “وَإِنْ كُنْتُمْ”⁷⁶ âyetinin izahında, mâ ba‘dindeki “وَإِنْ كُنْتُمْ” lafzının başında bulunan vâv (و) edatı hem hâliyye hem de istînâfiyye için olduğundan vakf-ı câiz değerlendirmesinde bulunan Secâvendî'nin bu görüşüne karşı çıkar. Zira ona göre söz konusu vâv (و) sadece hâliyye içindir. Çünkü “وَإِنْ كُنْتُمْ” lafzındaki in (إِنْ) harfi in-i muhaffefedir. Dolayısıyla istînâfiyye olamaz.⁷⁷ Bu örnekte de görüldüğü gibi Uşmûnî, vakfla ilgili ortaya koyduğu hükmünde Secâvendî'yle hemfikir olmadığını belirtmiş, kendi tercihinin doğru olduğunu savunmuştur.

Bazen de kendi görüşünü desteklemek amacıyla Secâvendî'ye atıf yaptığı görülür. Örneğin, “مِثْلَ قَوْلِهِمْ”⁷⁸ lafzının vakf-ı hasen oluşuyla ilgili şöyle bir gerekçe

⁷³ Bakara, 2/38.

⁷⁴ Bu iki şart edatı, in (إِنْ) ve men (مَنْ)'dir.

⁷⁵ Uşmûnî, s. 38.

⁷⁶ Bakara, 2/198.

⁷⁷ Uşmûnî, s. 57.

⁷⁸ Bakara, 2/113.

ortaya koyar: “Devamındaki ‘فَاللّٰهُ’ kelimesi mübtedâdır (vakf sebebi) ve evvelindeki fâ (ف) harfi, fâ-i tâkîb içindir (vasıl sebebi). Secâvendî de böyle söylemiştir.”⁷⁹

Uşmûnî’nin eserinde yer verdiği diğer âlimlerin başlıcaları şunlardır: Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö. 42/662-63), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Ebû Amr eş-Şa‘bî (ö. 104/722), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Kâ‘b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]),⁸⁰ Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû Muhammed es-Süddî (ö. 127/745), Süleymân b. Mihrân el-A‘meş (ö. 148/765), Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebü’l-Velîd b. Cüreyc (ö. 150/767[?]),⁸¹ Ebû Amr, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Nâfi‘ b. Abdurrahmân (ö. 169/785), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Mâlik B. Enes (ö. 179/795), Sîbeveyhi Amr b. Osmân (ö. 181/796), Abdullâh b. Vehb (ö. 197/813), Ebû Bekr el-Esam (ö. 200/816), Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), İdrîs eş-Şâfî (ö. 204/820), Ferrâ, Ma‘mer el-Müsennâ, Ahfeş el-Evsat, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Ebû İsmâ‘îl et-Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebü’l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), Sa‘leb eş-Şeybânî (ö. 291/904), Ebû Abdurrahmân en-Nesâî (ö. 303/915), Sehl b. Atâ (ö. 309/922), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928), Ebü’l-Hasen b. Keysân (ö. 320/932), İbn Mücâhid, İbnü’l-Enbârî, Ebü’l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Nehhâs, Alî b. Hüseyin el-Mes‘ûdî (ö. 345/956), İbn Miksem, İbn Hâleveyh, Ebû Alî el-Fârisî, Alî er-Rummânî (ö. 384/994), Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 386/996), Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011), Ebû Bekr b. Fûrek (ö. 406/1015),⁸² İbn Habîb en-Nisâbûrî (ö. 406/1016), Dâni⁸³ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071), Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ebü’l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073), Ebü’l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1076), Ahmed b. Ca‘fer (ö. 500/1106), Alî b. Ömer el-Mâzerî (ö. 536/1141),⁸⁴ Zemahşerî,⁸⁵

⁷⁹ Uşmûnî, s. 47.

⁸⁰ Vefatıyla ilgili 108/726 tarihi de kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Nüveyhid, s. 608; Mehmet Emin Maşalı, “Muhammed b. Kâ‘b el-Kurazî”, *DİA*, XXX, 545-546.

⁸¹ Cüreyc’in 149 tarihinde vefat ettiği de söylenmektedir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, I, 418; İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *DİA*, XIX, 404-406.

⁸² Uşmûnî, eserinde İbn Fûrek’in *Garâibü’t-Tefsîr* adlı kitabından yararlandığını belirtmiştir. Bkz. Uşmûnî, s. 64.

⁸³ Müellif, kitabında Dâni’nin *el-Muknî* eserini zikretmektedir.

⁸⁴ Mâzerî’nin *Şerhü’t-Telkîn* adlı eserini Uşmûnî *Menârü’l-Hüdâ*’da zikreder. Bkz. Uşmûnî, s. 27.

⁸⁵ Uşmûnî, Zemahşerî’nin meşhur tefsir eseri olan *el-Keşşâf* ismine kitabında sık sık vurgu yapar.

Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Züheyr b. Ebû Sül mâ (ö. 609/1212), Ali es-Sehâvî (ö. 643/1245), Ukberî,⁸⁶ Yûnus b. el-Hâcib (ö. 646/1249), Radiyyüddîn es-Sâgânî (ö. 650/1252),⁸⁷ Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî (ö. 656/1258), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), İbn Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270), Ebû Zekerîyyâ en-Nevevî (ö. 676/1277), Ebü'l-Abbâs el-Kevâşî (ö. 680/1281), Nâsîrüddîn el-Beyzâvî (ö. 685/1286), Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346), İzzüddîn Aybeg es-Safedî (ö. 764/1363), İbnü'l-Cezerî, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449),⁸⁸ Ebû Zeyd es-Seâlibî (ö. 875/1471), Süyûtî,⁸⁹ Abdurrahmân el-Echûrî (ö. 950/1553), Şa'rânî, Ebussuûd Efendî, Kirmânî.

Menârü'l-Hüdâ dışında Uşmûnî'ye atfedilen, yukarıda da sözü geçen ikinci eserinin adı *el-Kavlü'l-Metîn fî Beyânî Umûri'd-Dîn*'dir. Usûlü'd-dîn konusunda yazılan bu eser günümüze ulaşma imkânı bulmuştur. Kehhâle'ye göre Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye, Tasavvuf Bölümü 3957 numarada kayıtlıdır.⁹⁰

Hayatı ve eserlerini tanıtılan Secâvendî ve Uşmûnî'nin vakf-ibtidâya etkisi bağlamında ele aldıkları kıraat farklılıklarının incelemesine geçmeden önce onların vakf ve ibtidâyla ilgili görüşlerini bilmek, taksimat ve sistematîğiyle ilgili fikir edinmek gerektiği ortadadır. Zira her iki müellifin sözü edilen konulardaki görüş, tercih ve bakış tarzı bilinmeden Kur'an kelimelerindeki farklı okuyuşların vakf yerlerine etkisini nasıl yansıttıklarının anlaşılması güçleşir, herhangi bir yerdeki tercih gerekçelerinin esprisi tam anlamıyla kavranamaz ve nihayetinde sağlıklı bir tespit yapmak mümkün olmaz. Bu yüzden asıl konuya geçmeden önce her iki müellifin vakf ve ibtidâyla bakış tarzını yansıtmaya çalışmak suretiyle olası bir altyapı eksikliğinin doğuracağı tahlil ve tespit güçlüğü giderme gayreti güdülecektir.

⁸⁶ Uşmûnî'nin çokça atıfta bulunduğu eser olan *İ'râbü'l-Kur'ân* Ukberî'nin meşhur eseridir.

⁸⁷ Uşmûnî, Sâgânî'nin *el-Ubâbü'z-Zâhir ve'l-Lübâbü'l-Fâhir* isimli eserinden faydalanmıştır.

⁸⁸ Uşmûnî, Askalânî'nin *Buhârî* şerhi olan meşhur eseri *Fethü'l-Bârî*'den istifade etmiştir. Bkz. Uşmûnî, s. 7.

⁸⁹ Uşmûnî *Menârü'l-Hüdâ*'da, yukarıda da belirtildiği üzere Süyûtî'nin *el-İtkân* ve *el-Câmiu's-Sagîr* eserlerinden yararlanmıştır.

⁹⁰ Kehhâle, I, 275.

BİRİNCİ BÖLÜM

SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'YE GÖRE VAKF ÇEŞİTLERİ VE KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂYA ETKİSİ

I. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'YE GÖRE VAKF VE İBTİDÂNIN KISIMLARI

Sözlükte “bir şeyde/yerde kalıp sabırla beklemek, durmak”,⁹¹ “kendini tutmak, menetmek, hapsetmek, susmak”⁹² gibi anlamlara gelen vakfla ilgili kiraat literatüründe çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan en meşhuru şudur: “Bir kelime üzerinde belirli bir zaman sesi kesip sonrasında ya üzerinde durduğu kelimeden ya da akabinden kiraate başlamaktır.”⁹³

A. SECÂVENDÎ'YE GÖRE VAKFIN KISIMLARI

Aralarında kullanım yönünden farklılıklar olsa da Türkiye, Hindistan, Pakistan, Mısır gibi bazı ülkelerin mushaflarında Secâvendî'nin vakf taksimatının uygulanması, diğer taraftan İslâm dünyasında en yaygın kullanılan Medine mushafında dahi Secâvendî'nin rumuzlarından istifade ediliyor olması onun sistemini önemli kılan faktörlerdendir.⁹⁴

Secâvendî, Dâni ve Nehâs gibi âlimlerin “tâm, kâfi, hasen, kabîh” şeklinde sıralanan vakf taksimatının teorik düzeyinde kalmasını yetersiz olduğunu düşünmüş

⁹¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga**, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), [y.y.]: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, VI, 135; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut: Dâru Sâdır, [t.y.], IX, 359.

⁹² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **Mu'cemü't-Ta'rîfât**, (nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Kâhire: Dâru'l-Fazile, 2004, s. 212; İbn Manzûr, IX, 359-362; Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşeh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, **el-Misbâhu'l-Münîr**, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1407/1987, s. 256-257.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, **Neşr**, I, 240.

⁹⁴ Müsâid b. Süleymân b. Nâsir et-Tayyâr, **Vukûfü'l-Kur'ân ve Eseruhâ fi't-Tefsîr**, Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 1431/2009, s. 179; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi**, 1. Baskı, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 147.

olacak ki, *Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* eserinde vakf sistemini pratikte de istifade edilebilecek ve okuyucuya kolaylık sağlayacak bir tarzda ele almış, Kur'an'ın başından sonuna kadar vakf yerlerini belirlemiş bu vakf yerlerini de birtakım rumuzlarla göstererek alana büyük bir katkıda bulunmuştur.⁹⁵

Secâvendî, söz konusu eserinin mukaddimesinde vakfları altı kısma ayırıp bunları tek tek izah etmiş, örneklerle de bu izahını desteklemiştir. Bununla birlikte onun mukaddimesinde belirtmediği ancak vakf tercihlerini yaparken zaman zaman zikrettiği birtakım vakflar da vardır. Çalışmanın bu kısmında Secâvendî'nin gerek mukaddimesinde gerekse devamında kullanmış olduğu vakf kısımları ortaya konulacaktır.

1. Secâvendî'nin Mukaddimesinde Taksimatını Yaptığı Vakflar

a. Vakf-ı Lâzım

Vasledildiğinde meramın değişme ve kelâmın mânasının çirkinleşme ihtimalinin olduğu vakflardır.⁹⁶ Muhakkak surette vakfedilmesi gerekir ve mîm “م” harfiyle gösterilir.⁹⁷ “وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ”⁹⁸ bu duruma örnek olarak verilebilir. Zira, bu cümle nefiy, mâ ba'dindeki “يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا”⁹⁹ cümlesi ise isbât anlamını içerir. Eğer birinci cümlede vakfedilmeyip ikinci cümleye vasledilirse “يُخَادِعُونَ” kelimesi “يُؤْمِنُونَ” kelimesinden sıfat yapılmış olur ve “Onlar Allah'ı ve îman edenleri aldatan mü'minlerden değildir” gibi maksud olmayan bir mâna ortaya çıkar.¹⁰⁰

Bu kısımdaki “lâzım” terimi, işleyenin sevaba, terk edenin günaha müstehak olduğu şer'î lâzım kabilinden değil, tilâvet ve edayı güzelleştirme, âyetlerin bağlamını muhkem hale getirme amacı için gerekli olan anlamında bir lâzımı işaret eder. Kısacası

⁹⁵ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 103-105; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 147.

⁹⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 105.

⁹⁷ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 112; Muhammed Sâdık el-Hindî, *Künûz-ü Elâtâfi'l-Burhân fî Rumûzi Evkâfi'l-Kur'ân*, Mısır, 1290/1873, s. 18; Tayyâr, s. 179.

⁹⁸ Bakara, 2/8. Meâli: “Halbuki onlar iman eder değildirler.”

⁹⁹ Bakara, 2/9. Meâli: “Allah'ı aldatmaya çalışırlar.”

¹⁰⁰ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 180-182; Süyûtî, I, 234.

durulmasının lüzumlu ve mânanın ifsat olma tehlikesinden kaçınmanın gerekli olduğu vakflar anlamına gelir.¹⁰¹

b. Vakf-ı Mutlak

Secâvendî'ye göre “Üzerine vakf yapılan yerden sonra ibtidâ etmenin güzel olduğu vakflardır.”¹⁰² Başka bir tanıma göre de “Lâzım, câiz ya da mücevvez gibi vakfın sebebiyle ilgili herhangi bir kayıt yoksa bu tür yerlerdeki vakfa vakf-ı mutlak denir.”¹⁰³ Rumuzu “ط” harfidir.

Secâvendî, vakf-ı mutlak'ın tanımını yaptıktan sonra bu tanımı daha çok vuzuha kavuşturmak amacını taşıdığını düşündüğümüz birtakım örnekler üzerinde durmuştur. Nitekim eğer bir cümle, mübtedâ, istinâfi fiil, şart, istifhâm, nefiy gibi ögelerle başlarsa ya da ihbârdan hikâyeye, mâziden müstakbele, istihbardan ihbâra udûl gibi birtakım durumlar mevcutsa bu tür yerlerde durmanın vakf-ı mutlak olduğunu uzun uzun izah etmiştir.¹⁰⁴ Bu duruma “مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ”¹⁰⁵ cümlesi örnek olarak verilebilir. Zira mâ ba'dindeki “اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ” cümlesi mübtedâ ve haberden meydana gelen bir cümle olduğundan ibtidâ anlamını içerir.¹⁰⁶

Secâvendî'nin vakf-ı mutlak'ını, İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, Dâni ve Uşmûnî gibi ileri gelen âlimlerin taksimatıyla kıyasladığımız zaman kimi yerde vakf-ı tâm, kimi yerdeyse vakf-ı kâfi'ye karşılık geldiğini görürüz.¹⁰⁷ Hatta çağdaş âlimlerden Suâd Abdülhamîd'in (ö. 1438/2017), *Teyisîrü'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserinde vakf-ı tâm'ı iki kısma ayırarak vakf-ı mutlak'ı “vakf-ü tâmmi'l-mutlak” adıyla ikinci bir kısım olarak zikrettiği de görülmektedir.¹⁰⁸

c. Vakf-ı Câiz

¹⁰¹ Mahmûd Halîl el-Husarî, *Meâlimü'l-İhtidâ ilâ Ma'rifeti'l-Vukûfi ve'l-İbtidâ*, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1423/2002, s. 15.

¹⁰² Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 116.

¹⁰³ Hindî, s. 19.

¹⁰⁴ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 116-127.

¹⁰⁵ Şûrâ, 42/13.

¹⁰⁶ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 116.

¹⁰⁷ Tayyâr, s. 209; Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî Hekîmzâde, “Mebâdiü Ma'rifeti'l-Vukûf”, (thk. Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedânî), *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye*, Sayı 34, (1425/2007), s. 42.

¹⁰⁸ Suâd Abdülhamîd, *Teyisîrü'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, [y.y.]: Dârü't-Takvâ, [t.y.], s. 292-293.

Vakf ve vasl tarafları birbiriyle eşit olduğu için her ikisinin de caiz olduğu vakflardır ki “ج” rumuzuyla gösterilir.¹⁰⁹ Bazı eserlerde bu kısım ile ilgili her ne kadar vakfın evlâ olduğu öne sürülmüşse de¹¹⁰ Secâvendî’nin vakf-ı câiz tanımından ve devamında verdiği örneklerden böyle bir hüküm çıkarmak mümkün görünmemektedir. Zaten müellif gerek mukaddimesinde gerekse ilerleyen bölümlerde vakfın evlâ olduğuna dair bir görüş de serdetmemiştir. Bir yerde durmak da geçmek de müsavi ise orada hem vakf hem de vasıl gerekçesini izah etmiştir. Ancak bir taraf diğerinden daha baskın ise bunu “evlâ”, “ercâh”, “ecvez”, “evzah” ve “ahsen” gibi lafızlarla belirtmiştir. Binaenaleyh Kur’an’daki bütün vakf-ı câizlerle ilgili durmak evlâdır şeklinde genelleyici ve kesin bir hüküm koymanın dayanağı olmadığı kanaatindeyiz.¹¹¹ Bununla birlikte vakf-ı câizde üçlü bir taksime giderek orta bir yol bulmak mümkündür:

(1) Vakf Evlâ Olan Vakf-ı Câiz

Bir kelimedede durulması câiz olmakla birlikte Secâvendî’nin vakfın evlâ olduğunu belirttiği vakf çeşitleridir. Bakara 2/134’teki “تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ” âyeti bu kısma örnektir. Bu âyetin vasıl sebebi mâ ba’dindeki “لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ” cümlesinin “قَدْ خَلَتْ” ile beraber “أُمَّةٌ” kelimesinin sıfatı olmasıdır. Vakf sebebi ise “لَهَا مَا كَسَبَتْ” ibaresinin istînâf anlamını içermesidir. Secâvendî, istînâf anlamı içermesinin daha net olduğunu söyleyerek bu âyette vakfı tercih eder.¹¹²

(2) Vasıl Evlâ olan Vakf-ı Câiz

Secâvendî bazen bir kelimedede vakfa cevaz verir. Ancak vasıl tarafının daha vakfa göre daha kuvvetli olduğunu belirtir. Bakara 2/14’te bulunan “أُمَّتًا” kelimesindeki vakf bu kısma örnek olarak verilebilir. Bu âyette vakfın sebebi birinci cümle olan “وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ” ile ikinci cümle olan “لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا” arasında anlam yönünden ihtilafın olmasıdır.¹¹³ Secâvendî, vakfın bu gerekçesini izah

¹⁰⁹ Secâvendî, *İlelû’l-Vukûf*, I, 128; Hindî, s. 19.

¹¹⁰ Karaçam, s. 334; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1434/2013, s. 136.

¹¹¹ Hindî, s. 19-20; İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Sa’d el-Ezherî, *ed-Dürretü’l-Hasnâ alâ İthâfi’l-Kurrâ’ bi-Usûli ve Davâbiti İlmi’l-Vakfi ve’l-İbtidâ*, 1. Baskı, Mısır: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1435/2014, s. 81-82.

¹¹² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 136.

¹¹³ Birinci cümlelerin meâli: “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, ‘İnadık’ derler.” İkinci cümlelerin meâli ise: “Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, ‘Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz’ derler.” Birinci cümlede münafıkların mü’minlerle karşılaşması ve iman iddiasında bulunması gibi bir

ettikten sonra münafıkların birbirine taban tabana zıt olan hallerini beyan etme anlamının ortaya çıkması için vaslın evlâ olduğunu söyler.¹¹⁴ Zira ona göre âyetin maksudu münafıkların işte bu tezat durumunu ortaya koymaktır.¹¹⁵

(3) İki Tarafın Eşit Olduğu Vakf-ı Câiz

Bazen de bir kelimedeki vakf ve vasıl tarafından biri diğerine baskın olmaz. Bu takdirde Secâvendî, vakfın ya da vaslın evlâ olduğuyula ilgili bir değerlendirmede bulunmaz. Bu vakfa örnek olarak “وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ”¹¹⁶ cümlesi verilebilir. Bu âyetteki vakf sebebi şudur: Mâ ba‘dindeki “وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” cümlesinde mef’ûl olan “وَبِالْآخِرَةِ” kelimesi fiil üzerine tekaddüm ettiği için öncesinden devam eden nazım bozulmuştur. Çünkü mâ kablindeki “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ” cümlesinde de görüldüğü gibi mef’ûl, fiilden sonra gelmiştir. Takdim olmasaydı o halde nazımın takdiri “وَيُوقِنُونَ” şeklinde olacak ve nazım bozulmayacaktı. Âyetteki vasıl sebebi ise istikbal anlamını içeren “وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” âyetinin yine istikbal anlamını içeren “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ” âyeti üzerine mâtuf olmasıdır.¹¹⁷ Örnekte de görüldüğü gibi Secâvendî hem vakf hem de vasıl sebeplerini belirtmiş ancak evleviyetle ilgili bir tespitte bulunmamıştır.

Tayyâr’a göre vakf-ı câiz, önde gelen ulemânın taksimatından kâfi ve hasen vakfa daha çok benzer. Şöyle ki, vakf yönüyle kâfi gibidir. Vasl yönüyle de hasen gibidir.¹¹⁸

Vakf-ı câizi Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Uşmûnî de eserlerinde kullanmışlardır. Uşmûnî’nin câiz vakf tanımı ve örnekleri ileride ele alınacaktır.¹¹⁹

d. Vakf-ı Mücevvez li-vech

---

durum varken ikinci cümlede münafıkların arkadaşlarının yanına dönmeleri ve daha önceki iman iddialarının mü’minlerle alay amaçlı olduğunu söylemeleri hali söz konusudur.

¹¹⁴ Zira birinci cümlede münafıkların mü’minlerle karşılaştığında “Biz iman ettik.” demeleri, ikinci cümlede ise “Biz ancak onlarla (mü’minler) alay etmek için böyle yaptık” şeklindeki sözleri tezat teşkil etmektedir.

¹¹⁵ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 128.

¹¹⁶ Bakara, 2/4.

¹¹⁷ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 127.

¹¹⁸ Tayyâr, s. 211.

¹¹⁹ Tayyâr, s. 246-247.

“Vakf-ı mücevvez” olarak da tabir olunan bu kısmın tanımını Secâvendî, mukaddimesinde yapmamıştır. Fakat verdiği örneklerden “vakfa ihtimalin olup vaslın esas olduğu” anlaşılan vakflardır. “ز” harfîyle gösterilir.¹²⁰ Söz gelimi “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا”¹²¹ âyetinde vakf-ı mücevvez li-vech vardır. Çünkü devamındaki “فَلَا يُخَفَّفُ” lafzında bulunan fâ (ف), cevap ve ceza anlamını içeren ta’kîb içindir. Bu da vaslı gerektirir. Vakf gerekçesi ise bir yönüyle “فَلَا يُخَفَّفُ” fiilinin nazımının istînâf anlamını ihtiva etmesidir.¹²²

Bu bölümde vaslın evlâ olmasının sebebi, vakf illetinin vasl illetine göre daha zayıf olmasıdır. Yoksa vakf-ı câiz’de olduğu gibi mücevvez için de Secâvendî’nin evleviyetle ilgili bir beyanı olmamıştır. Ancak Kur’an’daki örnekleri incelendiğinde görülecektir ki, bu vakf türlerinde vasl gereklidir. Bununla birlikte vakf için de bir yön bulabilmek mümkündür. Zaten Secâvendî’nin bu kısma verdiği isim de bizim görüşümüzü teyit eder mahiyettedir.

Mücevvez li-vech ulemânın genel taksimatı içerisinde vakf-ı hasen’in kapsamına girer. Zira bilindiği üzere vakf-ı hasen’de de vasıl evlâdır.¹²³

e. Vakf-ı Murahhas Zarûreten (Vakf-ı Zarûret)

Vakfı gerektiren bir sebep olmadığı halde, kelâmın uzunluğu ve nefes sıkışıklığının yol açtığı zorunluluk sebebiyle durmanın da caiz olduğu vakflardır.¹²⁴ Bu tür vakflar “ص” rumuzuyla gösterilir.¹²⁵ Secâvendî’nin kimi yerlerde bu kısmı vakf-ı zaruret olarak tabir ettiği de görülmektedir.¹²⁶

Bu kısma örnek olarak “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتِ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا”¹²⁷ âyeti verilebilir. Özellikle tahkik diye tabir olunan yavaş okumalarda âyetin sonuna kadar bitirilmesi okuyucuya güç geleceğinden dolayı “بِالْهُدَىٰ” kelimesinde vakfa ruhsat tanınmıştır. Bu âyet iki cümleden oluşmaktadır. Birincisi “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ”

¹²⁰ Secâvendî, *İlelû’l-Vukûf*, I, 130; Hindî, s. 20; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 149.

¹²¹ Bakara, 2/86.

¹²² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 111. Uşmûnî de fiilin istînâf içerdiğini zikrederek vakf-ı câiz olduğunu söylemiştir. Bkz. Uşmûnî, s. 44.

¹²³ Tayyâr, s. 212.

¹²⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 112.

¹²⁵ Hindî, s. 20.

¹²⁶ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 495.

¹²⁷ Bakara, 2/16.

”بِالْهُدَى” cümlesi, ikincisi ise ”فَمَا رِبَحْتُ بَجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ” cümlesidir. Cümle hem i‘râb hem de anlam yönünden tamam olduğundan okuyucunun vakf ruhsatını kullanıp ”بِالْهُدَى” kelimesinde durduktan sonra bir daha geriden almasına gerek yoktur.¹²⁸

Secâvendî’nin, birden fazla cümleden oluşan ve genellikle uzun diye tabir edilen âyetlerin birbirinden müstakıl olan cümlelerinde nefes sıkışıklığı zaruretinden dolayı vakf-ı murahhas türü kolaylıklarla okuyucuya yol gösterdiği bilinmektedir.¹²⁹ Ancak Secâvendî, benzer şartları taşısa da bu tür cümlelerin hepsinde vakf-ı murahhasa işaret etmemiş, bazılarını okuyucunun tasarrufuna bırakmıştır. Kur’an okuyucusuna tanınan bu ruhsat eğer özensiz kullanılırsa birtakım mahzurlara yol açabilir. Özellikle Arapça bilmeme gibi durumlarda anlam bütünlüğünü bozma, fiil-fâil, mübtedâ-haber, şart-cevap türü birbiriyle bağlantısı olan lafızların arasını kesme gibi sakıncalar doğabilir. Üstelik bu durum sadece uygun olmayan yerde vakfetmek değil, uygun olmayan yerden ibtidâ sonucunda da ortaya çıkabilir. Örneğin “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ” 130 âyetinde Cuma hutbelerinin sonunda genellikle nefes sıkışıklığından dolayı “ذِي الْقُرْبَى” kelimesinde durulur ve tekrar “وَإِيتَانِي ذِي” kısmından alınarak âyetteki tek vakf yeri olan “وَالْبُعْي” kelimesine kadar okunur. Bu tür bir uygulamaya neden olan şey “Eğer vakf işareti olmayan yerde durulursa muhakkak geriden alınarak okumaya devam etmelidir.” şeklindeki hatalı anlayış tarzıdır. Halbuki “ذِي الْقُرْبَى” kelimesinde cümle ve anlam tamam olduğu için -her ne kadar vakf işareti yoksa da- Secâvendî’nin sistemine göre vakf-ı murahhas vardır. Binaenaleyh, o kelime üzerinde durulduktan sonra geriden almaya gerek yoktur. Zira geriden alınırsa cümleler parçalanmakta ve anlam bütünlüğü bozulmaktadır. “وَإِيتَانِي ذِي” şeklindeki bir okumada “وَالْبُعْي” ibaresi ile “يَأْمُرُ” olan mütaallakı arasındaki irtibat inkıtaa uğramakta, üstelik emredilen bir husus, nehyedilen fiillerle bir arada tilavet edilmiş olmaktadır.¹³¹

f. Mâ Lâ Yecûzü’l-Vakf

¹²⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 128.

¹²⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 236; Süyûtî, s. 554.

¹³⁰ Nahl, 16/90.

¹³¹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 151-152.

“Vakf-ı memnû” ya da “vakf-ı lâ” olarak da bilinen bu kısım için de Secâvendî, mukaddimesinde tıpkı vakf-ı mücevvez gibi belli bir tanım getirmemiştir. Ancak şart ve cezâ, sıfatla mevsûf, bedelle mübdelün minh, mübtedâ ile haber gibi aralarını fasletmenin câiz olmadığı birtakım örneklerle konuyu izah etme yoluna gitmiştir.¹³² Örneğin Fâtiha 1/1’deki “رَبِّ الْعَالَمِينَ” kelimesinde Secâvendî’ye göre vakf-ı lâ vardır. Zira mâ ba’dindeki “الرَّحْمَنِ”¹³³ kelimesi önceki âyetteki “لِلَّهِ” kelimesinin ikinci sıfatıdır. Dolayısıyla sıfatla mevsûf arasındaki ittisalden dolayı “الْعَالَمِينَ” kelimesinde vakf câiz olmaz.¹³⁴ Onun bu vakf türüyle ilgili “لَا vakf/وقف” tabirini kullandığı da görülmektedir.¹³⁵

Yukarıdaki örnek gibi Secâvendî’nin mukaddimesinde bulunan diğer örneklerden anlaşılan şey, onun lâ (لا) işareti koyduğu yerlerde vakfedilip devamından ibtidâ edildiğinde eğer maksut olan anlam ihlal ediliyorsa vakfın câiz olmadığıdır. Nitekim kendisi de vakf-ı mâ lâ yecûz’un amacını mâ ba’dinden ibtidâ etmenin kabîh ya da günah olması tehlikesinden kaçınmak olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Sonuç olarak lâ (لا) işaretinin olduğu yerlerde kabîh olan vakfetmek değil devamından ibtidâ etmektir. İbnü’l-Cezerî’ye göre bu durumun özünü kavrayamayanlar, nefesleri yetmediğinden dolayı vakf yapmak zorunda kaldıklarında, lâ (لا) işareti olan yerde durmamakta, durulması kabîh olan bir yerde vakfetmektedirler. Söz gelimi Fâtiha 1/7’deki üzerinde lâ (لا) işareti olan “عَلَيْهِمْ” kelimesinde durulmayıp mâ ba’dindeki “غَيْرِ” lafzında durulması bu kabilden yanlış uygulamalardandır.¹³⁷

2. Secâvendî’nin Mukaddimesinde Belirtmediği Vakf Kavramları

Başlıktan da anlaşılacağı üzere Secâvendî’nin, mukaddimesinde belirttiği altılı taksimatın dışında yer alan ve Türkiye, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerin mushaflarında kullanılmakta olan birtakım vakfları da bulunmaktadır.

a. Vakf-ı Kâf (ق)

¹³² Secâvendî, *İlelû’l-Vukûf*, I, 132-150.

¹³³ Fâtiha, 1/2.

¹³⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 125.

¹³⁵ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 519.

¹³⁶ Secâvendî, *İlelû’l-Vukûf*, I, 148-149.

¹³⁷ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 234; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 153-154.

Secâvendî'nin vakfların tercihinde kullandığı (قد قيل) ya da (قيل) lafızlarının kısaltılması olarak kullanılan işarettir. Aslında onun vakf uygulamalarında bu tür bir işaret bulunmamaktadır. Oysa bilindiği gibi Secâvendî, yukarıda taksimatını yaptığımız her bir vakf bölümünü gerek tanımını yaparak gerekse örneklerle izah ederek ve kendine özgü bir rumuz tahsis ederek teşekkül ettirmiştir. Buna rağmen günümüz mushaflarında bu işaret çokça yer almaktadır. Burada akla Secâvendî'nin mukaddimesinde bulunmadığı halde mushaflarımıza neden ve nasıl girdiği sorusu akla gelmektedir.

Gerek *İlelü'l-Vukûf* gerekse *Kitâbü'l-Vakf*'da bu işaretlere yer verildiği görülmektedir. *Kitâbü'l-Vakf*'ın muhakkiki olan Dervîş'e göre söz konusu işaret Secâvendî'nin kullanmış olduğu bir işaret değildir. Onun "Vakfetmek doğru olduğu halde vakf yoktur denilen yerleri kâf (ق) işaretiyle belirteceğiz." sözündeki kâf (ق) *İlelü'l-Vukûf*'da yoktur. *Kitâbü'l-Vakf*'da vardır. Ancak onun dipnotunda da Dervîş, bir tek nüsha hariç diğer nüshaların hiç birisinde bu ibarenin yer almadığını belirtir. O, bu ibarenin müstensih tarafından eklendiği görüşündedir. Diğer nüshalarda ise (قد قيل) ya da (قيل) lafızları kullanılmaktadır. Muhtemelen Dervîş'in de vurguladığı gibi müstensih kısaltma amacıyla kâf (ق) rumuzunu kullanmış, bunun sonrasında söz konusu rumuz Secâvendî'ye aitmiş gibi bir anlayış ortaya çıkmıştır.¹³⁸

Bu kısım ile ilgili kullanılan (قد قيل) ya da (قيل) lafızları, vakf âlimlerinin o kelime üzerinde durulduğuna dair rivayetleri olduğu anlamına gelir. Secâvendî, bu tür rivayetleri aktardıktan sonra kimi yerlerde vaslı tercih ettiği için bazı kaynaklarda vakf-ı kâf'ın vaslının evlâ olduğuna dair hüküm ileriye sürülmüştür. Hatta bu vakfin zayıf vakfların bir alameti olduğu görüşüne sahip olanlar da bulunmaktadır.¹³⁹ Ancak Secâvendî'nin vakf-ı kâf'da vaslın evlâ ya da vakfin zayıf olduğuyla ilgili kat'î bir hükmü olmamıştır.

b. Vakf-ı Kıf (قف)

¹³⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 123 (nâşirden naklen 6. dipnot); Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, I, 169; Muhammed Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2018), s. 120-121.

¹³⁹ Hindî, s. 20.

Bu vakf, Secâvendî'nin eserinde yer yer kullandığı “vakfe (وقفة)”, “vakfe-i latîfe (وقفة لطيفة)”, “vakf (وقف)” ya da “yûkaf (يوقف)” ifadelerinin kıf “قف” şeklinde kısaltılmasından ibarettir.¹⁴⁰ Hindî, *Künûz-ü Eltâfi'l-Burhân*'da kıf (قف) vakfının “Durmaktan emir.” şeklinde açıklamasını yapmıştır. Devamında ise “Durulmadığı zaman ise herhangi bir beis yoktur.” şeklinde bir hüküm ortaya atmıştır.¹⁴¹ İdî ise özellikle “وقف” lafzıyla ilgili şöyle bir görüş sunar: “Bu lafız, Secâvendî'nin vakf kavramlarına uymamaktadır. Çünkü Secâvendî, vakfı kelimelerle ifade etmez; rumuzlarla ifade eder.”¹⁴²

Yine Hindî, vakfe'yi vakf-ı kıf'dan ayırmış ve ikisini farklı kavram olarak değerlendirmiştir. Ona göre vakfe, “Uzun sekteredir ki, vasla uzak vakfa yakındır. Ancak bu vakfta nefes kesilmez.”¹⁴³ Anlaşıyor ki Hindî, vakfe'yi “Sesi nefes almaksızın kesmek.” şeklinde tanımlayarak bir tür sekte olarak tabir etmektedir.

c. Sekte

Sözlükte “Sözü kesmek, susmak, az konuşmak”¹⁴⁴ gibi anlamlara gelen sekte, kıraat ıstılahında “Sesi nefes almaksızın âdet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir.”¹⁴⁵ Secâvendî, iki yerde eserinde sekte kavramını kullanmıştır.

Bu sektelerden birincisi Yûsuf 12/29'da yer alan “يُؤْسَفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا”¹⁴⁶ cümlesindeki “هَذَا” üzerinde bulunmaktadır. Secâvendî, buradaki sekteye gerekçe olarak kelâmın muhataptan muhatabaya udûl etmesini göstermiştir.¹⁴⁷ Çünkü söz konusu cümledeki hitap Hz. Yûsuf'a iken, devamındaki “وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ”¹⁴⁸ cümlesindeki hitap ise Mısır melikinin zevcesinedir.¹⁴⁹ Her ne kadar özellikle ülkemizde kullanılan mushaflarda söz konusu yerde bir vakf işareti bulunduğu görülmesine de Hindistan ve

¹⁴⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 123 (nâşirden naklen 6. dipnot); Coşkun, s. 121.

¹⁴¹ Hindî, s. 20.

¹⁴² Secâvendî, *İlelû'l-Vukûf*, I, 225.

¹⁴³ Hindî, s. 21.

¹⁴⁴ İbn Fâris, III, 89; İbn Manzûr, II, 43.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 240.

¹⁴⁶ “Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme.”

¹⁴⁷ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 241-242.

¹⁴⁸ Meâli: “(Ey Kadın,) sen de günahının bağışlanmasını dile.”

¹⁴⁹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimaşkî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), 2. Baskı, Riyad: Dâru Taybe, 4, 1420/1999, IV, 384.

Pakistan mushaflarında “هَذَا” lafzı üzerinde sekte (سكتة) vakfı olduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan Medine, Katar ve Kuveyt mushaflarında cîm (ج), Cemâhiriyye (Libya) mushafında da sâd (ص) vakfı bulunmaktadır. Dâni ve Nehhâs ise “هَذَا” üzerinde vakf-ı tâm olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁰

Diğer sekte de Kasas 28/23’de bulunan “حَتَّى يُصَدِّرَ الرَّعَاءَ” cümlesindeki “الرَّعَاءَ” kelimesi üzerindedir. Bu kelimenin mâ ba’dindeki “وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ” cümlesi lafzen de mânâde mâ kablinden munkatı’dır.¹⁵¹ Zira, ilk cümlede sözü edilen kişiler çobanlar iken ikinci cümlede Hz. Mûsâ’nın karşılaştığı iki kızın babası olduğundan iki cümle anlam yönünden birbirinden munfasıldır. Vakf işareti olarak Türkiye’de basımı gerçekleşen mushaflarda herhangi bir rumuz yer almamışsa da Hindistan ve Pakistan mushafında sekte (سكتة), Medine, Katar ve Kuveyt mushaflarında salâ (صلی) işaretlerinin olduğu göze çarpmaktadır.

İbnü’l-Cezerî’ye göre sekte, semâîdir. Yani hakkında sahih bir rivayet olmadığına dair bir nakil caiz olmaz.¹⁵² Yukarıda da temas edildiği üzere Secâvendî’nin -kıraat âlimlerinden herhangi bir rivayet olmamışsa da- böyle bir tercihte bulunmuş olması onun, sekteyi günümüzde anlaşılan mânâsından farklı bir anlamda kullanmış olduğu düşüncesini akla getirir. Nitekim sekte, mütekaddim âlimleri tarafından vakf mânâsında kullanılmıştır.¹⁵³ Hatta Secâvendî’nin bazı yerlerde tercih ettiği ve yukarıda zikri geçen “vakfe” kavramının “Vasla uzak, vakfa yakın olan uzun sekte.” anlamına geldiğini söyleyen müellifler de bulunmaktadır.¹⁵⁴

Diğer taraftan Türkiye’de basımı gerçekleşen mushaflarda, Secâvendî’nin eserinde bulunmadığı halde bir takım vakf işaretleri bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanları vakf-ı ayn (ع), sekte (سكتة) ve vakf-ı muânaka (^) işaretleridir.

¹⁵⁰ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs el-Murâdî el-Mısırî, **el-Kat’ ve’l-İ’tinâf**, (nşr. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî), 1. Baskı, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1413/1992, s. 332; Dâni, **Müktefâ**, s. 326.

¹⁵¹ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 322.

¹⁵² İbnü’l-Cezerî, **Neşr**, I, 243.

¹⁵³ Dâni, **Müktefâ**, s. 48; Süyûtî, s. 560; Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî en-Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kırââtî’l-Aşr**, (nşr. Mecdî Muhammed Sürûr Sa’d Baslûm), 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2002, I, 272.

¹⁵⁴ Hindî, s. 21.

Bunlardan birincisi olan ayn (ع), rukû‘ alametidir.¹⁵⁵ Yani namazda bu işaretin bulunduğu yere gelindiği zaman kıssa ya da mevzu nihayete erdiği için rükûa gitmek uygun görülmüştür. Örneğin “وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”¹⁵⁶ lafzına kadar olan son iki âyette kafirlerin hallerinden bahsedilmektedir.¹⁵⁷ Bundan sonra gelen “وَمِنَ النَّاسِ” lafzından sonra ise münafıkların halleri anlatılmaya başlandığı için kelâmın konusu değişmiştir. Bu değişikliği vurgulamak için “وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” cümlesinin sonuna ayn (ع) rumuzu konulmuştur.

Bu işaretle ilgili Secâvendî’nin eserinde bir bilgi bulunmamaktadır. Türkiye’deki mushaflarda bu işaretin ne zaman kullanılmaya başlandığı ve kimin tarafından konulduğuyla ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Aslında ayn (ع) rumuzunun vaz’ı itibarıyla vakf almeti olmaktan ziyade namaz kıldırın imama, ya da mukabele okuyan bir kârîye yardımcı bir işaret olması daha uygun görünmektedir. Üstelik bu işarete vakf ibtidâ âlimlerinin eserlerinde değinmemiş olması bu görüşü destekler mahiyettedir. Dolayısıyla gerek bazı kaynaklarda gerekse Türkiye’deki birçok mushafın sonunda bulunan “Secâvendî’nin Vakfları” benzeri başlıklar içerisinde ayn (ع) rumuzunun konulmaması ya da Secâvendî’ye ait olmayan bir vakf türü şeklinde özellikle belirtilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İkinci rumuz, kıraat vecihlerinden olan “sekte”yi işaret eden “سَكْتَة” rumuzudur. Bilindiği gibi kıraat vecihlerinden olan sekte, Hafs b. Süleymân (ö. 180/796) rivayetinde Kur’an’da dört yerdedir. Türkiye’deki basımı yapılan mushaflarda “سَكْتَة” rumuzu kullanılırken Türkiye dışındaki mushaflarda ise genelde “س” harfi rumuz olarak kullanılır.

Yukarıda zikri geçen iki yerdeki sekte haricinde Secâvendî’nin, Hafs’ın sektelerinde eserinde temas etmediği görülmektedir. Kıraat vecihlerinden vakf ta’lîlinde sık sık yararlandığı halde sekte konusunda bu rivayetleri ele almamasının sebebi, sekteyle vakfı ayırma düşüncesi olabilir. Anlaşılan o ki, Secâvendî, vakfla ilgili bir durum varsa bunu belirtmiş, aksi durumda kıraat vechi de olsa eserine bu tür rivayetleri

¹⁵⁵ Hindî, s. 24.

¹⁵⁶ Bakara, 2/7.

¹⁵⁷ Bakara 6 ve 7. âyetlerin meâli “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”

almamıştır. Nitekim Secâvendî, -bizim de sık sık vurguladığımız gibi- mukaddimesinde eserinin mümkün olduğunca muhtasar tutmaya çalıştığını zikretmiştir.

Hafs'ın sektelerinden Kehf Sûresi'ndeki “وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا”¹⁵⁸ âyetinde Secâvendî'ye göre vakf-ı mutlak vardır. Çünkü eğer vasledilirse sonraki âyetin başında bulunan “قِيَمًا”¹⁵⁹ lafzının “عِوَجًا” lafzının sıfatı olma gibi karışık bir durum ortaya çıkar. Halbuki “قِيَمًا” lafzı, mahzûf bir “انزل” fiilinin mef'ûlü olmakla mensuptur. Böyle olunca takdiri “انزله قِيَمًا” olur.¹⁶⁰

İkinci sekte olan Yâsîn Sûresi'ndeki “مِنْ مَرْقَدِنَا”¹⁶¹ lafzında eğer vasledilirse devamındaki “هَذَا” sıfat olur ve böylece “مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ” cümlesi, mübtedâsız kalır. Bundan dolayı “مِنْ مَرْقَدِنَا” lafzında vakf-ı lâzım vardır.¹⁶²

Secâvendî, Hafs'ın sektelerinden son ikisi olan “وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ”¹⁶³ âyetindeki “مَنْ” ve “كَلَّا بَلْ رَانَ”¹⁶⁴ âyetindeki “بَلْ” kelimeleri üzerinde her hangi bir vakf tercihinde bulunmamıştır.

Üçüncü rumuz da vakf-ı murâkabe olarak da bilinen vakf-ı muânaka'yı işaret eden (^) işaretidir.

B. UŞMÛNÎ'YE GÖRE VAKFIN KISIMLARI

Uşmûnî'nin taksimatına geçmeden önce onun vakf ve ibtidâ ile ilgili görüşlerini aktarmanın, kendisinin bu konudaki bakış açısını ortaya koyma hususunda faydalı olacağını söylemek mümkündür.

Uşmûnî de birçok âlim gibi vakf ve ibtidânın tatbiki esnasında mânâyı gözetmektedir. Nitekim ona göre Kur'an'daki âyetlerin bir diğeriyle alakası vardır. Örneğin bir âyet terkipte istisnâdır, diğeri müstesnâ minh'dir ya da evvelki âyetten hâl, sıfat veya bedeldir. Dolayısıyla eğer bir kimsenin nefesi yetiyorsa her âyet sonunda

¹⁵⁸ Kehf, 18/1.

¹⁵⁹ Kehf, 18/2.

¹⁶⁰ Bu takdirde de anlam “O Kitab'ı (Kur'an'ı) dosdoğru indirdi” olur. Bkz. Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 265.

¹⁶¹ Yâsîn, 36/52.

¹⁶² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 358.

¹⁶³ Kiyâme, 75/27.

¹⁶⁴ Mutaffifin, 83/14.

vakfetmesine gerek yoktur. Nefes sıkışıklığı olursa da vakf yapılabilecek en güzel yer tercih olunur.¹⁶⁵

Uşmûnî, eserinin mukaddimesinde vakf ve ibtidâ konusunu işlemeye öncelikle onların tanımlarını yaparak başlar ve bölümün başında zikredilen vakf, kat‘ ve sekte’nin terimsel kullanımları hakkında bilgi verir. Daha sonra ileri gelen âlimlerin vakf taksimatını ele alır. Buna göre İbnü’l-Enbârî ve Sehâvî’ye göre vakf üç kısımdır: Tâm, hasen ve kabîh. Başkalarına göre ise tâm muhtâr, kâfî câiz, hasen mefhûm ve kabîh metrûk olmak üzere dört kısımdır. Bundan sonra Secâvendî’nin yukarıda ayrıntısıyla anlattığımız altılı taksimatını zikrettikten sonra “tâm ve benzeri, nâkıs ve benzeri, hasen ve benzeri, kabîh ve benzeri” olmak üzere vakfı sekiz kısma ayıran ulemâ olduğunu eklemiştir. Uşmûnî’ye göre her âlimin zikrettiği vakf mertebesinin değişkenlik arz etmesinin sebebi tefsir, kıraat ve i‘râb gibi farklı görüşlerin yoğun olduğu ilimlerle olan ilişkileridir. Nitekim bir vakf tefsir, i‘râb ya da kıraat vechine göre tâm olabilirken bir başka vechine göre vakf-ı kâfî ya da hasen olabilir. Çünkü bilindiği üzere vakf, mânaya tabidir.¹⁶⁶

Bundan sonra Uşmûnî, kendi tercihiye göre belirlediği vakf taksimatına geçer. Ancak burada dikkati çeken husus, onun birden fazla vakf taksimatına gittiğidir. Zira, aşağıda da zikredileceği üzere Uşmûnî vakfı, mâ ba‘diyle taalluku itibarıyla dörde ayırırken, vakf mertebelerinin kendi aralarındaki dereceleri yönünden de sekize ayırır.

1. Mâ ba‘diyle Taalluku İtibarıyla Vakfın Kısımları

a. Vakf-ı Tâh

Mâ ba‘diyle hem lafzen hem de mânen taalluku olmayan yerlerde yapılan vakftır.¹⁶⁷ Uşmûnî’ye göre âyet sonlarının birçoğu vakf-ı tâh’dır. Bazen de “وَجَعَلُوا أَعْرََّةَ”¹⁶⁸ örneğinde olduğu gibi âyet sonuna yakın yerlerde de vakf-ı tâh

¹⁶⁵ Uşmûnî, s. 9.

¹⁶⁶ Uşmûnî, s. 9-10.

¹⁶⁷ Uşmûnî, s. 9-10.

¹⁶⁸ Neml, 27/34. Meâli: “(Krallar), halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler. İşte onlar böyle yaparlar.”

olur. Zira “وَجَعَلُوا أَعْرََّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً”¹⁶⁹ cümlesiyle Belkıs’ın sözleri son bulmakta, devamında “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ”¹⁷⁰ şeklinde Allah’ın sözü başlamaktadır.

Uşmûnî, mukaddimesinde ne tür yerlerin vakf-ı tâm olacağını belirtmiştir. Buna göre âyet, kıssa veya sûre sonları, nidâ harfi, emir fiili, kasem lââmı, şart, nefî veya nehiyle başlayan kelâm, vakf-ı tâm olmaya daha müsaittir. Çünkü sayılan öğelerin başında bulunduğu bir kelâm, ibtidâî kelâm sayılmaktadır. Keza azab âyetiyle rahmet âyetini ayırmak, ya da ihbardan hikâyeye udûl etmek, birbirine zır olan iki sıfatın arasını tefrik etmek gibi gerekçelerle yapılan vakf, Uşmûnî’ye göre vakf-ı tâm’dır.¹⁷¹

b. Vakf-ı Kabîh

Mâ ba’diyle hem lafzen hem de mânâen şiddetli taalluku sebebiyle durulması kabîh görülen vakflardır.¹⁷² Ancak öyle yerler vardır ki buralarda durmak diğerlerine nisbetle daha kabîh sayılmıştır. Uşmûnî, bu tür bir vakfı “akbah” olarak nitelendirmiştir. Bu duruma “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي”¹⁷³ ve “قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ”¹⁷⁴ gibi yerlerde vakfetmeyi örnek olarak vermek mümkündür. Çünkü bu tür yerlerde vakfedilmesi, Allah’ın murad ettiğinin tersi bir anlam vehmedilmesine neden olmaktadır. Şöyle ki birinci örnekteki “لَا يَسْتَحْيِي” lafzında vakfedilmesi durumunda Allah’a “haya etmez” gibi yakışıksız bir sıfatla niteleme, ikinci örnekteki “لِلْمُصَلِّينَ” kelimesinde vakfedildiğinde de “Yazıklar olsun namaz kılanlara!” anlamına gelecek sakat bir anlam ortaya çıkacaktır.¹⁷⁵

c. Vakf-ı Kâfî

Üzerinde vakfetmenin ve akabinden ibtidâ etmenin güzel kabul edildiği mâ kabliyle sadece mânâen taalluku olan yerlerde yapılan vakfa denir.¹⁷⁶

¹⁶⁹ İlgili âyetin başından itibaren meâli şöyledir: “(Kraliçe Belkıs), ‘Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler.’ dedi.”

¹⁷⁰ Meâli: “İşte onlar böyle yaparlar.” Uşmûnî’ye göre “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” kavli hem âyet sonudur hem de vakf-ı etem vardır. Bkz. Uşmûnî, s. 10.

¹⁷¹ Uşmûnî, s. 11.

¹⁷² Uşmûnî, s. 9, 13.

¹⁷³ Bakara, 2/26.

¹⁷⁴ Nasr, 107/4.

¹⁷⁵ Uşmûnî, s. 13.

¹⁷⁶ Uşmûnî, s. 9-11.

Uşmûnî, vakf-ı kâfi olmasının alametlerini şu şekilde sıralamıştır: Mâ ba‘dinin mübtedâ, istînâfi fiil ya da “وَعَدَ اللَّهِ، سُنَّةَ اللَّهِ” gibi mahzûf bir fiilin mef’ûlü olması. Benzer şekilde kelâmın nefî, istifhâm, illâ (إلا), bel (بل), elâ (ألا), sîn (س), sevf (سوف) gibi öge ya da edatlarla başlaması.¹⁷⁷

d. Vakf-ı Hasen

Mâ ba‘diyle lafzen taalluku olan yerlerde yapılan vakflardır. Bu tür yerlerde her ne kadar durmak güzel kabul edilse de mâ ba‘dinden ibtidâ etmek güzel görülmemiştir. Çünkü tanımdan da anlaşılacağı üzere birçok âyette, vakfedildiğinde kendisinden maksut mâna anlaşıldığı gibi, mâ ba‘dinden ibtidâ edildiğinde -mâ kabliyle olan taalluku kesildiğinden- bu mâna anlaşılmayabilir. Söz gelimi “الْحَمْدُ لِلَّهِ”¹⁷⁸ lafzında vakfedildiğinde bu lafız başlı başına bir mâna ifade etmektedir. Ancak mâ kablinin sıfatı olan “رَبِّ الْعَالَمِينَ”¹⁷⁹ kısmından ibtidâ ise –sıfatla mevsuf arası fasl edildiği için- kabîh olacaktır.¹⁸⁰

2. Aralarındaki Derece Yönünden Vakfın Kısımları

Uşmûnî’nin, bu dört kısmı saydıktan sonra vakfı tekrar kısımlandırmaya gittiği görülür. Bunlar da sırasıyla “kâfi, ekfâ, hasen, ahsen, sâlih, aslah, kabîh ve akbah”tır. Daha sonra da bu saydığı vakf türlerinin derecelerini tek tek zikreder. Buna göre vakf-ı kâfi ve ahsen derece olarak birbirlerine yakındır. Vakf-ı tâm bu ikisinin üzerindedir. Vakf-ı sâlih ise kâfi ve ahsen’den derece olarak aşağıdadır. Vakf derecelerinin en üstünde vakf-ı etem, sonra sırasıyla ekfâ, ahsen ve aslah yer alır. Bu arada Uşmûnî, “vakf-ı aslah, vakf-ı câiz şeklinde tabir olunur” der.¹⁸¹ Sonuç olarak ona göre vakflar yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla şu şekilde derecelendirilir: Vakf-ı etem, vakf-ı ekfâ, vakf-ı ahsen, vakf-ı aslah (vakf-ı câiz), vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı ahsen, vakf-ı sâlih.

Uşmûnî’nin, “Vakfetmenin de bu vakfı terk etmenin de câiz olduğu” şeklinde tanımladığı ve eserinde kullandığı vakf türü de “vakf-ı câiz”dir.¹⁸² Bilindiği gibi vakf-ı

¹⁷⁷ Uşmûnî, s. 11.

¹⁷⁸ Fâtiha, 1/2.

¹⁷⁹ Fâtiha, 1/2.

¹⁸⁰ Uşmûnî, s. 10-12.

¹⁸¹ Uşmûnî, s. 10.

¹⁸² Uşmûnî, s. 12.

câiz, ilk kez Secâvendî'nin taksimatında yer almış ve Ensârî tarafından da kullanılmıştır. “Vakf ve vasl tarafları eşit olan yerlerde yapılan vakf” şeklinde Secâvendî tarafından tanımlanan vakf-ı câiz’le Uşmûnî’nin vakf-ı câiz’i arasında farklı birtakım uygulamalar söz konusudur.

Örneğin Uşmûnî’nin, Fâtiha Sûresi’ndeki vakfları sayarken belirttiği “Bu sûrede altı yerde vakf-ı câiz vardır. Buralarda durmak güzeldir ancak mâ ba’dinden ibtidâ etmek kabîhtir”¹⁸³ ifadesinden çıkarılacak anlam, onun vakf-ı câizi bazen vakf-ı hasen gibi gördüğüdür. Çünkü bilindiği gibi vakf-ı hasen, durmanın güzel olup ibtidânın kabîh olduğu yerlerde yapılan vakftır.

Uşmûnî’nin eserinde zikrettiği bir diğer vakf türü de “vakf-ı beyân”dır. Ona göre vakf-ı beyân, “Mâ ba’diyle vasledildiğinde maksut olan mânanın anlaşılmadığı vakftır.” “وَتُوقَرُوهُ”¹⁸⁴ kelimesinde yapılan vakf buna örnektir. Çünkü bu kelimedeki zamir, Hz. Peygamber’e râcidir. Devamında gelen “وَتُسَبِّحُوهُ”¹⁸⁵ kelimesindeki zamir de Allah’a râci olduğundan “وَتُوقَرُوهُ” kelimesinde yapılacak vakf, kast edilen mânayı ortaya çıkarmak yönünden daha uygun olacaktır.¹⁸⁶

Uşmûnî’nin tanımlandırmadığı ancak vakfın mertebeleri arasında saydığı ve kitabında sıkça zikrettiği bir vakf türü vardır ki bu da: “Vakf-ı sâlih”tir. Vakf-ı sâlih, Dâni’ye göre “Mecrur kelimeyle yapılan ibtidâdır ki bu tür bir ibtidâ kabîh addedilmiştir.” Söz gelimi “رَبِّ الْعَالَمِينَ”¹⁸⁷ “الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”¹⁸⁸ ve “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”¹⁸⁹ gibi yerlerden ibtidâ etmek mâ kabline tâbi oldukları için Dâni’ye göre kabîhtir. Sâlih olarak isimlendirilmesini de Dâni, şu şekilde gerekçelendirmiştir: “Okuyucunun her zaman tâm ya da kâfi vakflarda durmaya gücü yetmez. Zira söz konusu vakflarda durmak için çabaladığında nefesi kesilebilir.”¹⁹⁰ Dâni’nin *el-Müktefâ* eserinde yapmış olduğu bu açıklamalardan anlaşılan vakf-ı sâlih’in Secâvendî’nin altılı taksimatı içerisinde yer alan “vakf-ı murahhas”a denk düştüğüdür. Çünkü Secâvendî’ye göre de okuyucu mâ

¹⁸³ Uşmûnî, s. 28.

¹⁸⁴ Fetih, 48/9.

¹⁸⁵ Fetih, 48/9.

¹⁸⁶ Uşmûnî, s. 10.

¹⁸⁷ Fâtiha, 1/2.

¹⁸⁸ Fâtiha, 1/3.

¹⁸⁹ Fâtiha, 1/4.

¹⁹⁰ Dâni, *Müktefâ*, s. 145.

ba'diyle taalluku olan yerlerde nefes sıkışıklığından dolayı durmaya mecbur olduğunda bu vakf söz konusu olmaktadır.

Müellifin eserinde izahını ve tanımını yaptığı diğer vakflar, “vakf-ı ihtibârî”, “vakf-ı cibrîl”, ve “vakf-ı ıztırârî”dir.¹⁹¹

Uşmûnî'nin mukaddimesinde değinmediği halde eserinde zaman zaman değindiği bir takım vakf türleri de mevcuttur. Bunlar, “vakfe-i latîfe”, “sekte-i latîfe”, “vakf-ı nebî” ve “vakf-ı harâm” gibi kavramlardır.¹⁹²

Değerlendirme

Secâvendî de Uşmûnî de eserlerinin mukaddimesinde vakf taksimatını sunmuş, bazen tanım getirerek bazen de örnekle izah yoluna giderek okuyucunun zihninde bir görüntü oluşturmuşlardır. Ancak her iki müellifin de mukaddimelerinde belirtmediği bununla beraber asıl konuda zaman zaman atıf yaptıkları vakf kısımlarının da olduğu gözlemlenmiştir. Bu kısımda ayrıca vakf-ı câiz, vakf-ı mücevvez vakf-ı murahhas, mâ lâ yecûzü'l-vakf ve vakf-ı ayn gibi bazı vakflarla ilgili eksik ya da hatalı anlayış ve uygulamalara dikkat çekilmiş, bir müellifle ilgili hüküm vermenin en doğru yolunun ilk etapta o müellifin eserine başvurmak olduğunun altı çizilmiştir. Her iki müellifin vakf tercihlerinde manayı gözettikleri ve âyet sonlarını büyük çoğunlukla dikkate almadıkları görülmüştür. Ayrıca Uşmûnî'nin kendisine tevarüs eden Secâvendî dahil selef âlimlerinin vakf taksimatını kullanıp geliştirdiğini hatta kendisinden bir şeyler kattığını söylemek de mümkündür.

II. VAKF VE İBTİDÂNIN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâya etkisi konusuna geçmezden evvel vakf ve ibtidânın diğer ilimlerle ilişkisi ve o ilimlere etkisinin incelenmesinin konunun daha iyi anlaşılması yönünden faydalı olacağı kanaatindeyiz. Vakf ve ibtidâ olgusu, Kur'an'ın hem lafız hem de mâna yönüne taalluk ettiğinden, öncelikle Kur'an'dan neşet etmiş tefsir, fıkıh, kelâm, nahiv ve belâgat gibi ilimlerle doğrudan ya da dolaylı bir ilişki

¹⁹¹ Uşmûnî, s. 13-14.

¹⁹² Uşmûnî, s. 195, 201, 337, 389.

içerisindedir. Bir kimsenin tefsir, lügat ve kıraat vecihleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan vakf ve ibtidâyla ilgili ortaya hüküm koyması mümkün değildir. Nitekim bu hususu, Uşmûnî'nin yukarıda da zikri geçen sözü güzelce açıklar: “Bir kişi ancak Arapçaya tam mânasıyla hâkim olmakla, kıraat, tefsir ve lügat ilimlerini bilmekle vakf ve ibtidâ alanında söz söyleyebilir.”¹⁹³ İbn Mücâhid de bu konuda şöyle der: “Kur'an bilgisine sahip olmak ancak onun nahvini, kıraatlerini, tefsirini, kıssalarını, Kur'an'ın kendisiyle nâzil olduğu dilini bilmekle tamam olur.”¹⁹⁴

A. VAKF VE İBTİDÂNIN TEFSİRLE İLİŞKİSİ

İslâmî ilimler içerisinde tefsiri vakf ve ibtidâyla en ilişkili ilim olarak söylemek yanlış olmaz. Çünkü vakf ve ibtidâ gibi tefsir de hem lafız hem de mâna ile ayrılmaz bir bütünlük arz eder.

Âyetlerin birçoğunda meydana gelen tefsir farklılıklarıyla paralel olarak vakf ve ibtidâda da değişiklik olur. Örneğin “وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ”¹⁹⁵ âyetinde “شَهِدْنَا” (Şâhit olduk.) sözü eğer meleklerin kavli olarak kabul edilirse “بَلَىٰ” kelimesinde vakfedilmesi gerekir. Meleklerin kavli değil de – âyette zikri geçen- Âdemoğullarının sulplerinden olan zürriyyetinin sözü olarak kabul edilirse de “شَهِدْنَا” lafzı üzerinde vakfedilmesi gerekir. Âyette geçen “شَهِدْنَا” sözünün kimin sözü olduğu müfessirler arasında ihtilaf konusudur. Taberî'ye göre bu söz Hz. Âdem'in zürriyyetinin sözüdür. Ona göre “شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ”¹⁹⁶ cümlesi Âdemoğlundan bazısının diğer bazısına olan sözlerini Allah'ın haber vermesidir. Âyetin evvelinde geçen “وَأَشْهَدَهُمْ” ifadesi de bunun delilidir.¹⁹⁷ Ebû Hayyân ise söz konusu cümlenin Allah'ın veya meleklerin sözü olduğu görüşündedir.¹⁹⁸

¹⁹³ Uşmûnî, s. 4.

¹⁹⁴ Nehhâs, **Kat'**, s. 18.

¹⁹⁵ A'râf, 7/172. Meâli: “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi.”

¹⁹⁶ Böyle olunca anlamı “Şahit olduk ki böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.” şeklinde olur.

¹⁹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve İsmâ Fâris), 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, III, 521.

¹⁹⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Âlî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, **el-Bahrü'l-Muhît**, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Âlî Muhammed Muavviz), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, IV, 420.

Bir diğer örnek “قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ”¹⁹⁹ âyetidir. Eğer “أَرْبَعِينَ سَنَةً” lafzında durulursa anlam, “Orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır.” olur. Eğer “فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ” kısmında durulursa bu takdirde de anlam, “Orası, onlara ebediyen haram kılınmıştır. Kırk sene yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar.” olur.²⁰⁰ Görülüyor ki, vakfedilen yerlerin değişmesiyle tefsirdeki değişme ya da bunun tersi olarak tefsirdeki değişmeyle vakf ve ibtidânın değişmesi paralellik arz etmektedir. Nitekim Secâvendî, “أَرْبَعِينَ سَنَةً” lafzının mâ kablindeki “مُحَرَّمَةٌ” kelimesinden de mâ ba’dindeki “يَتِيهُونَ” kelimesinden de zarf olma imkânı olduğundan vakfın câiz olduğuna hükmetmiştir.²⁰¹ Dâni de bu seçenekleri değerlendirerek ilgili yerlerde iki veche de ihtimal olduğunu gerekçeleriyle açıklamıştır.²⁰² Günümüz Mekke ve Medine mushaflarında da bu ihtimallerin bir sonucu olarak vakf-ı muânaka işaretleri olduğu göze çarpmaktadır.

B. VAKF VE İBTİDÂNIN NAHİVLE İLİŞKİSİ

Birçok vakf ve ibtidâ eserinde izah edildiği gibi muzâfun ileyh olmadan muzâf, ref’eden olmadan merfû, merfû olmadan ref’eden, nasbenden olmadan mansûb, mansûb olmadan nasbenden –ya da tam tersi-, te’kid olmadan müekked, mâtuf aleyh olmadan mâtuf, ismi olmadan inne ve kardeşleri, haberi olmadan ismi, istisnâ olmadan müstesnâ minh, tefsir olmadan müfessir, sılası olmadan ism-i mevsûl, istifhâmın dahil olduğu kelime olmadan istifhâm harfî, cezâ ile şart arasındaki fiil olmadan şart gibi vakf tamam olmayan örnekler vakfla nahvin yoğun bir ilişki içerisinde olduğunun göstergesidir.²⁰³

C. VAKF VE İBTİDÂNIN FIKIHİLA İLİŞKİSİ

Kur’an’da vakf ve ibtidânın fikhî boyutunu ilgilendiren âyetler tefsir ve nahiv kadar çok değildir. Bununla birlikte fikhî içerikli herhangi bir âyette vakf ve ibtidâya

¹⁹⁹ Mâide, 5/26. Meâli: “Allah, ‘O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme.’ dedi.”

²⁰⁰ İbn Cerîr et-Taberî, III, 71; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, **el-Câmiu’l-Ahkâmi’l-Kur’ân**, (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006, VII, 401-504; Âlâ’ bint Ahmed b. Fâlih el-Berekâtî, Muhtasarü’l-Müktefâ fi’l-Vakfi’t-Tâmi ve’l-Kâfi ve’l-Hasen, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1434/2012), s. 26.

²⁰¹ Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 184.

²⁰² Dâni, **Müktefâ**, s. 237-238.

²⁰³ Dâni, **Müktefâ**, s. 58.

riayet edilmemesi hükmün değişmesine neden olabilmektedir. Bu konuda en meşhur örnek Nûr sûresindeki kazif âyetleridir. “وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ” (4) “إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”²⁰⁴ Bu âyetlerde, namuslu kadınlara zina isnadında bulunanların şehâdetlerinin kabul edilmemesi gerektiği ancak tövbe ettikten sonra bu şehâdetin geçerli olacağı anlatılmaktadır. Tövbeden sonra müfterinin şehâdetini kabul etmeyenlere göre “وَلَا تَقْبَلُوا” cümlesinde vakf vardır. Fakat tövbe sonrası şehâdetin geçerli olacağı görüşünde olanlara göre kelâm vakfsız olarak muttasıldır. Vakf ise “فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” kavlinedir.²⁰⁵

Yanlış yerde vakfetmenin doğurduğu sonuca örnek olarak miras taksimatının beyan edildiği “وَلَهَا النِّصْفُ”²⁰⁶ âyeti verilebilir. Bu âyetteki “فَلَهَا النِّصْفُ” lafzında durulursa anlamı “Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur.” şeklinde olur. İslam fıkına göre ölen kişinin anne babası hayatta olmayıp tek kız çocuğu varsa, mirasının yarısı bu kız çocuğundur. Ancak âyetin ilgili yerinde durmayıp “وَأِنْ كَانَتْ” şeklinde mâ ba‘dinde durulursa anlamı “Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onun ve (ölenin) anne babasındır.” olur ki bu da şer‘î hükmü iptal eden bozuk bir anlamın ortaya çıkmasına neden olur. Diğer taraftan bu örnek, vakf ve ibtidânın ne denli önemli olduğunu ayrıca ortaya koymaktadır.

D. VAKF VE İBTİDÂNIN KELÂM İLMİYLE İLİŞKİSİ

Bu konudaki en meşhur örnek de Âl-i İmrân sûresindeki “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ”²⁰⁷ âyetidir. Bu âyetteki ihtilafın kaynağı “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” kısmında durulup durulmaması tartışmasıdır. Eğer devamındaki “وَمَا يَعْلَمُ” cümlesi mübtedâ ve haber olarak kabul edilirse “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” kavlinde vakf-ı tâm olur. Bu görüşte olan bazı âlimler Mâlik b. Enes, Nâfi‘, Alî b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Ferrâ, Ahfeş, İbn Ebû İshâk (ö. 117/735) ve İbn Cerîr et-Taberî’dir. Söz konusu yerde vakfedildiği zaman anlamı “Oysa onun gerçek

²⁰⁴ Nûr, 24/4-5. Meâli: “(4) Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. (5) Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

²⁰⁵ Tayyâr, s. 34.

²⁰⁶ Nisâ, 4/11.

²⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/7.

mânasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler.” şeklinde olur.²⁰⁸

Bazı âlimler de “إِلَّا اللَّهُ” kavlinde vakfın olmadığı düşüncesindedirler. Çünkü devamındaki “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” cümlesi “إِلَّا اللَّهُ” üzerine mâtuftur. Dolayısıyla anlamı “Oysa onun gerçek mânasını ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.” şeklinde olur.²⁰⁹ Müteşâbih âyetlerin anlamı ile ilgili kelâm sahasında iki görüş ortaya çıkmıştır: Bunlar, söz konusu âyetlerin anlam bilgisinin sadece Allah indinde olduğu, diğeri de ilimde derinleşmiş olan âlimlerin de bu âyetlerin anlamını bildiği şeklinde olan görüşlerdir. İşte bu iki görüşün ortaya çıkmasında âmil olan unsurun vakf yerlerindeki yukarıda incelediğimiz söz konusu ihtilafın olduğunu söylemek mümkündür.

III. KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂYA ETKİSİ

A. VAKF VE İBTİDÂNIN KIRAATLE İLİŞKİSİ

Tefsir gibi Kur’an lafzıyla birebir alakalı olan kıraat ilminin vakf ve ibtidâyla ilişkisi ileride de görüleceği üzere oldukça yoğundur. Kıraat ilmi ile arasında bulunduğu bu ilişki vakf ve ibtidâ ilmi için meselenin pratik yönünü yansıtır. Nitekim kıraate göre vakflar değişkenlik gösterebilir. Yani bir yerde bir kıraate göre vakf olur, başka bir kıraat vechine göre olmaz. Uşmûnî’nin yukarıda vakfın mertebelerini sayarken söylediği “Vakf, kıraate göre bazen hasen olur, bazen gayr-ı hasen olur” sözü de bu konuda ileri sürülebilecek görüşlerdendir.²¹⁰ Yine bir kıraat vechine göre tâm olan vakf, başka bir kıraat vechine göre tâm olmayabilir. Örneğin “فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ”²¹¹ cümlesinde geçen “فَيَغْفِرُ” ve “وَيُعَذِّبُ” kelimeleri geriye atıfla ya da şartın cezası olmak suretiyle “فَيَغْفِرُ” ve “وَيُعَذِّبُ” şeklinde râ (ر) ’nın cezmiyle okunduğu zaman cümlenin mâ kablindeki “بِهِ اللَّهُ” lafzında Nehhâs, Dâni, Secâvendî ve Uşmûnî’ye göre vakf yokken, ibtidâ anlamını içermekle merfû okunduğundaysa lafzında Nehhâs vakf-ı tâm, Dâni vakf-ı hasen, Secâvendî vakf-ı mutlak olduğu görüşündedirler. Uşmûnî ise söz konusu

²⁰⁸ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 48b; Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdussamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İkrâ'*, (nşr. Alî Hüseyin el-Bevvâb), 1. Baskı, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1408/1987, II, 572-573; Ebû Hayyân, II, 400-402; Uşmûnî, s. 70-71.

²⁰⁹ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 48b; Sehâvî, II, 572-573; Ebû Hayyân, II, 400-402; Uşmûnî, s. 70-71.

²¹⁰ Uşmûnî, s. 12.

²¹¹ Bakara, 2/284.

kelimede vakf-ı kâfi olduğunu belirtir.²¹² Görüldüğü gibi hareke vechinde ortaya çıkan vakf, cezm vechinde söz konusu olmamıştır.²¹³

Vakf ve ibtidânın yukarıda sayılan ilimler arasında kıraatle alakasının yoğun olduğunun en bariz göstergesi, vakf ve ibtidâ ile ilgili eserlerin ilk kez kıraat imamları tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Nitekim İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist* eserinin “el-Kütübü'l--Müellefe fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi'l-Kur'ân” bölümünde ismini saydığı eser sahipleri içerisinde kıraat âlimlerinden şu müellifler yer almaktadır: Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Halef b. Hişâm (ö. 229/884), Muhammed b. Sa'dân (ö. 231/846).²¹⁴

Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî kıraatlerin vakf ile cem edilmesiyle ilgili dört şeyin bilinmesini şart koşturmuştur. Bunlar vakf, ibtidâ, hüsnü edâ, ademü't-terkîb.²¹⁵

Buraya kadar zikredilen tüm hususlar vakf-ibtidâ ile kıraat ilmi arasındaki irtibatı ortaya koymaktadır.

B. KIRAAT ÂLİMLERİNİN VAKF VE İBTİDÂDA YÖNTEM VE USÛLÜ

Vakf ve ibtidânın kıraatle olan girift ilişkisini anlamak için öncelikle kıraat âlimlerinin vakf konusundaki uyguladıkları yöntemleri bilmenin önemi kimi âlimlerce vurgulanmıştır. Nitekim İbnü'l-Cezerî bu konuda şöyle der: “Her kıraati rivayet edenin görüşüne dayandırmak için kıraat imamlarının vakf ve ibtidâyı ilgili yöntem ve usullerini bilmek gerekir.”²¹⁶ Dâni ise “Vakfın tamâm, hasen ve kabîh olduğu yerleri bilmek muhakkik kurrânın ve ileri gelen imamların en iyi yöntemlerindendir. İşte bundan dolayı talebe ve Kur'an okuyucularının da bu tür yerleri bilmeleri lâzım gelir.” diyerek meselenin önemine vurgu yapar.²¹⁷

²¹² Nehhâs, s. 120; s. Dâni, s. 192-193; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 150; Uşmûnî, s. 68.

²¹³ Konuyla ilgili diğer örnekler etraflıca ikinci bölümde ele alınacaktır.

²¹⁴ İbnü'n-Nedîm, s. 38; Mücella Hacımsıroğlu, *Vakf-ı Muânaka ve Kur'an Tefsirine Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2015)*, s. 6.

²¹⁵ Vakf ile cem: Bir kâriin öncelik tanıdığı bir imamın kıraatiyle başlayıp vakf yerine kadar gelmesi, sonrasında dönüp aynı vakf yerine kadar diğer imamın kıraatini okumasına denir. Ademü't-terkîbi İbnü'l-Cezerî şöyle açıklar: “Bir kâriin, kıraate başladığında ilk okuduğu yerdeki bütün vecihleri tamamlamadan ikinci kıraate geçmemesidir.” Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 201; Süyûtî, I, 287.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 238.

²¹⁷ Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî*, (nşr. Gâzî el-Amrî), [y.y.], [t.y.], II, 421.

Gerek meşhur on kıraat imamının gerekse diğer kurrânın her birerinin vakf ve ibtidâyla ilgili Kur'ân kelimeleri üzerinde farklı metodları vardır. Bunlardan bazıları mutlak olarak âyet sonlarını baz alır ve lafız veya mânada mâ ba'diyle taalluk ya da munkatı' olmasını denk kabul eder. Bazı ulemâ da âyetlerin mânalarını ve lafız ve anlam yönünden mâ ba'diyle munkatı' olup olmamasını göz önünde bulundururlar. Bunun anlamı kelâmın mâ kablinin mâ ba'diyle, mâ ba'dinin de mâ kabliyle hem lafız hem de mânâ yönünden munfasıl olmasıdır. Böyle olunca da mâ ba'diyle mânen taalluku olan yerlerde vakfetmezler. ²¹⁸”هُمُ الْمُفْلِحُونَ“ lafzında vakfedip ²¹⁹”إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا“ kısmından ibtidâ etmek bunun örneği olarak verilebilir. Bir kısım kurrâ da i'râb yönünden lafzî taalluku olan yerde vakfederler. Diğer bir kısmı da ne âyet sonuna ne de lafzî ve manevî taalluka riayet eder; onlar için vakfa gerekçe sadece nefesin kesilmesidir. ²²⁰

Kaynaklarda kurrânın vakf ve ibtidâyla ilgili yöntem ve usulleri şu şekilde geçer: Nâfi', vakf ve ibtidânın mânâ yönünden güzelliğini ön planda tutardı. Ebû Ma'bed b. Kesîr (ö. 120/738), ancak âyet sonlarında dururdu. İbnü'l-Cezerî ise onun nefesin yetmemesi durumuna itibar ettiği görüşündedir. Ebü'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062), sadece âyet sonlarında vakfettiğini söylediği İbn Kesîr'in, istisnâ olarak üç yerde âyet ortasında da durduğunu aktarmaktadır. Bunlar, ²²¹”وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ“ ve ²²²”يُسْعِرُكُمْ“ ²²³”إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ“ âyetleridir. ²²⁴ Ebû Amr'a göre vakf yeri, kelâmın tamam olmasına göre şekillenirken, âyet sonlarını tercih ettiği hatta buralarda durmanın kendisine daha güzel geldiğini söylediği aktarılmaktadır. ²²⁵ Ahmed b. Nasr el-Huzâî'ye (ö. 231/846) göre, Ebû Amr, vakftan çok ibtidânın güzel olmasına dikkat ederdi. Ayrıca kendisinin kimi yerde vakfın güzelliğine kimi yerde de ibtidânın güzelliğine riayet ettiği

²¹⁸ Bakara, 2/5.

²¹⁹ Bakara, 2/6.

²²⁰ Mahmûd b. Kâbir b. İsâ eş-Şinkîti, *Eserü'l-Kırâât fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, 1. Baskı, Riyad: Dârü't-Tedmüriyye, 1434/2013, s. 51-54.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/7. İlgili âyet, “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ”.

²²² En'âm, 6/109. Âyetin tamamı, “وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَنُجِئَنَّكُمْ بِهَا قُلُوبًا وَإِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ”.

²²³ Nahl, 16/103. Âyetin tamamı, “وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعْلِمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ”.

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 238; Ebû Ma'ser Abdülkerîm b. Abdüssamed b. Muhammed et-Taberî el-Kattân, *Kitâbü't-Telhîs fi'l-Kırââtî's-Semân*, (nşr. Muhammed b. Hasen b. Akil Mûsâ eş-Şerîf), [y.y.]: el-Cemâatü'l-Hayriyye li-Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, [t.y.], s. 192.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 238; Şinkîti, s. 55.

belirtilmektedir. Âsım b. Behdele de (ö. 127/745) Ebû Amr gibi ibtidânın güzel olmasına riayet ederdi. Huzâî ise Âsım ve Kisâî'nin vakfı, kelâmın tamam olması şartına bağladıklarını söyler. Hamza, râvilerin ittifakına göre İbnü'l-Kesîr gibi nefes sıkışıklığını dikkate alırdı. Ona göre Kur'an'ın tamamı tek bir sûre gibi olduğundan muayyen bir vakfı gözetmezdi. Geri kalan kurrâ için ise hem vakf hem de mâ ba'dinden ibtidânın güzelliği önemliydi.²²⁶ Sözü geçen her âlimin vakf ve ibtidâ konusunda farklı tercihte bulunmasında kıraatinin özellikleri de belirleyici olabiliyordu. Nitekim Hamza'nın kıraati 5 elif gibi uzun medlerden oluşmaktadır. Okuyuş mertebesi olarak da tahkik konumunda bulunur. Böyle olunca da okuyucunun nefesi tâm ya da kâfi bir vakfa ulaşacak kadar yetmeyebilir. Binaenaleyh onun nefes sıkışıklığını göz önünde bulundurması anlaşılabilir bir durumdur.²²⁷ Görülmektedir ki kıraat âlimleri arasında vakf ve ibtidâ konusunda bir ittifak bulunmamaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki kıraat âlimlerinin vakfla ilgili belirli tercihlerde bulunmaları onların müstakil bir vakf-ibtidâ sistemleri oluşturdukları anlamına gelmemektedir. Yukarıda sözü geçen örnekler onların genellikle âyet sonları, lafız-anlam bütünlüğü söz konusu olan yerler gibi sınırlı kabullerdir.

Bu rivayetlerde Âsım'ın vakf konusunda ibtidânın güzelliğini göz önünde bulundurması, diğer taraftan Secâvendî'nin de aynı yöntemi tatbik etmesi dikkati çeken bir husustur. Bu durum, Türkiye'de basımı yapılan mushaflarda hem kıraat hem de vakf ibtidâ konusunda büyük ölçüde bir uyumun olması sonucunu doğurur. Ancak şu da var ki Secâvendî, Hafs'ın sekteleri gibi vakf ve ibtidâyı doğrudan ilgili olan bazı kıraat farklılıklarını sistemini oluştururken göz önünde bulundurmamıştır.

C. VAKF VE İBTİDÂ ÂLİMLERİNE GÖRE KIRAAT-VAKF İLİŞKİSİ

Kıraat âlimleri -yukarıda da izah edildiği gibi- nasıl ki vakf ve ibtidâdan yararlanmışsa vakf ve ibtidâ âlimleri de yeri geldiğinde kıraatten yararlanmışlardır. Nitekim vakf ve ibtidânın kelâm ilmi ile olan ilişkisi bahsinde değinilen Âl-i İmrân sûresi 3/7'deki müteşâbihât âyetleri buna örnek olarak verilebilir. Şöyle ki ulemâ vakfın “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” cümlesinde mi yoksa “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” kısmında mı olacağı

²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 238; Ebû Ma'ser et-Taberî, s. 192; Şinkîti, s. 51.

²²⁷ Ebû Ma'ser et-Taberî, s. 192 (nâşirden naklen 7. Dipnot).

konusunda ihtilaf etmişlerdi. İşte “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” lafzında vakf olduğu düşüncesinde olanlar, tercih edilen görüşün müteşâbih âyetlerle ilgili bilginin sadece Allah indinde olduğu hükmünde bulunanlardır. Bu görüşlerini de çeşitli kıraatlerle gerekçelendirmişlerdir. Nitekim Abdullâh b. Mes’ûd (ö. 32/652-53) söz konusu ibareyi “إِنَّ تَأْوِيلَهُ إِلَّا عِنْدَ اللَّهِ” şeklinde, Übey b. Ka’b (ö. 33/654) ve Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88) ise âyetin devamındaki “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” ibaresini “وَالْعِلْمِ أَمَّا بِهِ” şeklinde okumuşlardır. Bu iki okuyuş her ne kadar -resm-i mushafa uymadığı için- şâz kabul edilse de “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” âyetinde vakfın olduğuna delil olarak getirilmiştir.²²⁸

Diğer taraftan önde gelen vakf-ibtidâ âlimlerinden İbnü'l-Enbârî'nin *Îzâhu'l-Vakf*, Dâni'nin, *Müktefâ*, Nehhâs'ın *el-Kat' ve'l-İ'tinâf* ve Zekerîyyâ el-Ensârî'nin ise *el-Maksad* eserlerinde kıraat farklılıklarından çokça istifade ettikleri görülür. Söz gelimi “وَلَا تُسْأَلُ”²²⁹ âyetinde bulunan “وَلَا تُسْأَلُ” fiilini “وَلَا تُسْأَلُ” şeklinde nehiy sîgasında okuyanlara göre “وَلَا تُسْأَلُ” lafzında İbnü'l-Enbârî vakf-ı hasen, Dâni ise kâfi olduğu görüşündedir. Zira İbnü'l-Enbârî'ye göre “وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ” cümlesi “وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ” ibaresinin müteallakıdır. Muzâri nefy-i istikbâl sîgasında “وَلَا تُسْأَلُ” okunduğunda ise İbnü'l-Enbârî ve Nehhâs, “وَلَا تُسْأَلُ” lafzında durmanın daha güzel olduğunu söylerler. Dâni'ye göre söz konusu kelime iki vecih vardır. Bunlardan birincisi eğer “وَلَا تُسْأَلُ” fiili “وَلَسْتَ تُسْأَلُ”²³⁰ takdiriyle merfû olduğu kabul edilirse diğer vecihte olduğu gibi “وَلَا تُسْأَلُ” lafzında vakf-ı kâfi vardır. Eğer “غَيْرُ مَسْئُولٍ”²³¹ takdiriyle merfû olduğu düşünülürse bu takdirde vakf olmaz. Çünkü “وَلَا تُسْأَلُ” fiili bu halde “وَلَا تُسْأَلُ” lafızlarından hal düşmektedir.²³²

Değerlendirme

Çalışmanın giriş bölümünde Secâvendî ve Uşmûnî'nin hayatı, eserleri ve vakf-ibtidâ ile ilgili görüş ve taksimatı ele alındı. Akabinde de vakf ve ibtidânın diğer

²²⁸ İbn Cerir et-Taberî, II, 219; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle*, (nşr. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dimaşk: Matbûâtü Mecmaî'l-Lügati'l-Arabîyye bi-Dimaşk, 1391/1971, s. 566; Secâvendî, *Aynü'l-Meânî fî Tefsîri Seb'i'l-Mesânî*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nu. 34 Fa 109, vr. 164a; Şinkitî, s. 20-21.

²²⁹ Bakara, 2/119. Meâlî: “Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.”

²³⁰ Anlamı: “Sen cehennemlik olanlarla ilgili hesaba çekilmeyeceksin.”

²³¹ Anlamı: “Sen cehennemlik olanlardan sorumlu değilsin.”

²³² İbnü'l-Enbârî, s. 531; Dâni, *Müktefâ*, s. 172-173; Nehhâs, *Kat'*, s. 77.

ilimlerle ilişkisine kısaca değinilip asıl konu olan kıraatle ilişkisi girizgâh sadedinde sunmaya çalışıldı.

Vakf-ibtidâ ile kıraat ilminin ilişkisi hakkında fikir sahibi olmak ve birinin yekdiğerine etkisi hakkında bilgi edinmek için iki alanın da öne çıkan alimlerinin diğerk ilimle ilgili yöntem ve usullerini bilmek öncelikle gerekli olan bir husustur. Nitekim bahsi geçen her iki ilimde temayüz etmiş ulema, kendi alanlarını alakadar olmaları gereken alanlardan vareste kılmamışlar, kimi zaman o alanla ilgili eser telif ederek kimi zaman da bir hüküm ortaya koyarak bazen de birtakım tercihlerde bulunarak bu ilgisini canlı tutmuşlardır.

İkinci bölümde asıl konu olan Secâvendî ve Uşmûnî'nin vakf ve ibtidâ-kıraat ilişkisi hakkındaki metot, hüküm ve görüşleri öncelikle genel başlıklarla temellendirecek daha sonra da örneklerle tahlil ve tespiti çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'DE KIRAAT OLGUSU, VAKF-İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAAT VECİHLERİNİN TASNİFİ VE ANLAMLA İLİŞKİSİ

I. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ'NİN ESERLERİNDE KIRAAT OLGUSU

A. ESERLERİNDEKİ KIRAAT ÇEŞİTLERİ

Eserleri incelendiği zaman görülecektir ki Secâvendî ve Uşmûnî, kıraatlerin sıhhati yönünden gerek mütevâtir gerekse şâz rivayetlerden çokça istifade etmişlerdir. Bu başlık altında sözü edilen kıraat çeşitlerini her iki âlimin nasıl ele aldığı gözlemlenecektir.

1. Mütevâtir Kıraatler

Kıraatler sıhhat açısından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Bunlardan en meşhuru Süyûtî'nin yaptığı sınıflandırmadır: Mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevzû, müdrec.²³³ Bunlardan mütevâtir kıraat, yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan rivayet ettikleri kıraatlere denir. Bir kıraatin mütevâtir olabilmesi için İbnü'l-Cezerî'ye göre üç şart vardır. Bunlar, senedinin sahih olması, resm-i mushafa uygunluğu ve Arap dilinin temel kurallarına ters düşmemesidir.²³⁴

Kaynakların bildirdiğine göre Ebû Bekr el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), öncesinde yedi olan kıraat sayısına Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747-48), Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) ve Halef'i de ilave etmesiyle bu on kıraat, kırâat-i aşere olarak anılagelmiştir.²³⁵

²³³ Süyûtî, I, 210-229

²³⁴ İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 9; Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn, (nşr Ali b. Muhammed el-İmrân), [y.y.], [t.y.], s. 80; Süyûtî, I, 210; Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mersafî, Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî, Medine: Mektebetü Tayyibe, [t.y.], s. 51.

²³⁵ Muhsin Demirci, Tefsir Usûlü, 74. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019, s. 118.

Bu bölümde öncelikle kırâat-i seb'a adı verilen yedi kıraat, sonrasında da kırâat-i aşere adıyla meşhur olmuş on kıraatin iki müellif yönünden ele alınış tarzları incelenecektir.

a. Kırâat-i Seb'a

Gerek Secâvendî gerekse Uşmûnî'nin vakf-ibtidâ tesisinde en yoğun kullandığı kıraatlerdir. Kırâat-i seb'a, İbnü'l-Cezerî tarafından mütevâtir olduğu kabul edilen Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef hariç diğer yedi imamın kıraatidir. Kırâat-i aşere, kırâat-i seb'a'yı ihtiva ettiğinden bu kısımda sadece bir örnekle iktifa edilecektir.

Âl-i İmrân sûresindeki “فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى”²³⁶ cümlesindeki “أَنَّ” harfini İbn Âmir ve Hamza “إِنَّ” şeklinde meksur okurken geri kalan kurrâ ise mensup olarak okumaktadırlar.²³⁷

Secâvendî, âyetteki bu kıraat farklılığına dikkat çekerek “إِنَّ” şeklinde meksur okunduğunda “فِي الْمِحْرَابِ” lafzında vakfa cevaz verir. Çünkü bu takdirde “إِنَّ” edatı kavil anlamını içeren nidâ mahallinde olur.²³⁸ Uşmûnî'ye göre ise söz konusu kıraate göre vakf-ı hasen vardır. Fetha okunduğunda her iki müellife göre de vakf yoktur.²³⁹

Bu örnekte de görüldüğü gibi Secâvendî ve Uşmûnî'nin vakfin gerekçesinde kullandıkları okuyuş farklılıkları meşhur yedi kıraatin rivayetlerindendir.

b. Kırâat-i Aşere

Bir önceki başlıkta temas edildiği üzere kırâat-i seb'a, kırâat-i aşerenin kapsamında olduğu için bu başlık altında sadece seb'a imamları dışındaki kırâat-i aşereden bir örnekle yetinilecektir.

²³⁶ Âl-i İmrân, 3/39.

²³⁷ İbn Mücâhid, s. 2015; Ebü'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen el-Hemedânî el-Attâr, *Gâyetü'l-İhtisâr fî Kırââti'l-Aşerati Eimmeti'l-Emsâr*, (nşr. Eşref Muhammed Fuâd Talât), 1. Baskı, Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyyetü li-Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1414/1994, II, 448; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 322.

²³⁸ Kesre okunduğunda anlamı “(Ey Zekerîyyâ!) Şüphesiz Allah, seni Yahyâ ile müjdeliyor.” olur.

²³⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 156; Uşmûnî, s. 77.

Fussilet sûresindeki “سَوَاءٌ لِلَّسَّائِلِينَ”²⁴⁰ ibaresinde bulunan “سَوَاءٌ” kelimesini Ebû Ca’fer “سَوَاءٌ” şeklinde ref’ ile, Ya’kûb “سَوَاءٌ” şeklinde okumuşlardır.²⁴¹

Secâvendî, bu ihtilaflara atıfta bulunarak “سَوَاءٌ” kelimesi nasb ve ref’ okunduğunda mâ kablinde bulunan “أَيَّامٍ” lafzında vakf-ı mutlak olduğunu söylemiştir. Uşmûnî de Secâvendî’yle paralel bir görüş serdederek söz konusu yerde vakf olduğu düşüncesindedir. Ya’kûb’un kıraatine göre kesre ile okunduğunda ise her iki âlime göre de vakf yoktur.²⁴²

Bu ve başka örneklerden her iki âlimin eserlerinde aşere sistemine göre farklılıklara yer verdiğini anlamak mümkündür.

2. Şâz Kıraatler

Şâz kıraat, senedi sahih olmayan ya da senedi sahih olsa da Arap gramerine veya resm-i mushafa uymayan kıraatlerdir.²⁴³ Bir önceki bölümde değinildiği gibi hem Secâvendî hem de Uşmûnî, eserlerinde şâz kıraatlere yer vermiştir. Şu kadar var ki Secâvendî’nin aktardığı ve vakf ta’lilinde istifade ettiği şâz kıraatler sayılıdır.

Tespitlerimize göre Secâvendî’nin eserinde yer verdiği şâz kıraatler beş yerdedir.²⁴⁴ Bu kıraatlerin ortak özelliği tamamının vakfla ilgili olmalarıdır. Secâvendî,

²⁴⁰ Fussilet, 41/10.

²⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teysîr*, s. 554; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırââti’l-Erbaata Aşer*, (Şâban Muhammed İsmâîl), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1407/1987, II, 442.

²⁴² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 380; Uşmûnî, s. 342.

²⁴³ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 14; Mersafî, s. 52.

²⁴⁴ Secâvendî’nin eserinde yer verdiği şâz rivayetler şunlardır. 1. Bakara 2/161’deki “وَالْمَلِكَةُ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ” lafızları. Cer hâlindeki bu lafızları Hasan-ı Basrî, “وَالْمَلِكَةُ وَالنَّاسِ أَجْمَعُونَ” şeklinde ref’haliyle okumuştur (Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 139). 2. Mâide 5/106’da geçen “شَهَادَةُ اللَّهِ” ibaresindeki “شَهَادَةُ” lafzının tenvin, “اللَّهُ” lafzının medli ve farklı harekelerde okunması (Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 190). 3. Enbiya 21/112’de yer alan “قَالَ” fiilinin emr-i hâzır okunması (Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 289). 4. Hacc 22/5’teki “وَنُقِرُّ” fiilinin mensûb okunması (Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 290). 5. Kadr, 97/4’te bulunan “مَنْ كُلِّ أَمْرٍ” kısmındaki “أَمْرٍ” lafzını “إِمْرِي” şeklindeki kıraati (Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 501-502). Bu rivayetler arasında Enbiya 21/112’de yer alan “قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا” âyetindeki kıraat farklılığı konusunda *Kitâbü’l-Vakf* ve *İlelü’l-Vukûf* arasında ihtilaf olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre *Kitâbü’l-Vakf*’da “رَبِّ احْكُم” kısmının şâz rivayet olarak “رَبِّي احْكُم” okunuşu aktarılmış, *İlelü’l-Vukûf*’da ise mütevâtir kıraatlerden Hafs’ın okuyuşu olan “قَالَ رَبِّ احْكُم” rivayeti zikredilmiştir. Bu aktarımların yapılmasının sebebi “بِالْحَقِّ” lafzındaki vakf-ı mutlak’ın gerekçesini ortaya koymaktır. Nitekim devamındaki “وَرَبُّنَا” lafzında -her iki kıraate göre de mâ kablindeki müfred anlamdan cemi anlama bir udûl söz konusu olduğu için- Secâvendî, “بِالْحَقِّ” lafzında vakf tercih edilmiştir. Her iki eserin söz konusu yerdeki bu vakfın gerekçe izahları da aynıdır. Farklılık sadece yukarıda temas ettiğimiz gibi rivayetlerdedir. Ancak mütevâtir kıraat varken şâz kıraatin tercih edilmeyeceği düşünülürse *İlelü’l-Vukûf*’un aktarımı daha uygun görülmektedir. Bkz. Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 289; *İlelü’l-Vukûf*, III, 713.

şâzları zikrederken mütevâtir olanlarda tatbik ettiği usule benzer şekilde kıraati okuyanın ismini çok az yerde belirtmiştir. Aynı şekilde onların şâz olduğunu ifade etmemiş, “Hasan (Basrî) böyle okudu”, “Böyle okuyana göre”, “İbn Abbâs’tan rivayet olundu” gibi aktarımlarda bulunmuştur.

Müellifin eserinde şâz rivayetleri ele alırken ismini açıkça zikrettiği iki zat bulunmaktadır. Bunlar İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî’dir. İsmi zikretmediği halde rivayetinden istifade başlıca âlimler de şunlardır: Hz. Alî b. Ebû Tâlib (ö. 40/661), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692[?]),²⁴⁵ Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Dahhâk, İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Abdurrahmân b. Hürmüz el-A’rec (ö. 117/735), Ebû Hafs b. Muhaysin (ö. 123/741), Ebû Âsım el-Cühderî (ö. 128/745), Ebû Ca’fer, Mufaddal ed-Dabbî (178/794 [?]), Ravh. b. Abdülmü’min (ö. 233/847-48 [?]).

Söz gelimi “لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ”²⁴⁶ cümlesinde Secâvendî, “أَجْمَعِينَ” kelimesinde mâ lâ yecûzü’l-vakf görüşünde bulunur. Buna gerekçe olarak da sonraki âyetin başında bulunan “خَالِدِينَ”²⁴⁷ lafzının “أَجْمَعِينَ” kelimesinden hal olduğunu, âmilinin de “لَعْنَةُ” lafzında bulunan “لَعْنَهُمُ اللَّهُ” takdirinde mâna fiil olduğunu söylemiştir. Devamında ise “Hatta Hasan da böyle okudu.” diyerek onun “وَالْمَلَائِكَةِ” ve mâ ba’dindeki lafızları ref’ okuduğunu belirtmek suretiyle şâz kıraate atıfta bulunmuştur.²⁴⁸ Nitekim Hasan-ı Basrî’nin, “وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ” lafızlarını “وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعُونَ” şeklinde ref’ okuduğu şâz edebiyatında zikredilmektedir.²⁴⁹

Uşmûnî ise bu çalışmada sıkça değinildiği üzere şâz kıraatlere oldukça geniş yer vermiştir. Örneğin Bakara 2/9’daki “وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ” cümlesinde Ebû Tâlût Abdusselâm b. Şeddâd’ın (ö. 11/632), “يَخْدَعُونَ” fiilini meçhul sîgada “يُخْدَعُونَ”

²⁴⁵ Doğum ve vefat tarihiyle ilgili 70 (689), 72 (691), 74 (693) ve 85 (704) tarihleri de zikredilmiştir. Bkz. Muhsin Demirci, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, *DİA*, X, 87.

²⁴⁶ Bakara, 2/161.

²⁴⁷ Bakara, 2/162.

²⁴⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 139.

²⁴⁹ Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *Muhtasar fî Şevâzzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî*, Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbî, [t.y.], s. 18; Ebû’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi’l-Kurâât ve’l-İzâh anhâ*, (nşr. Alî en-Necdî Nâsif ve Abdülfettâh İsmâîl Şelebî), 2. Baskı, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1986, I, 116-117.

şeklinde “أَنْفُسُهُمْ” lafzını da sîn (س)’in ref‘iyle “أَنْفُسُهُمْ” şeklinde okuduğunu söyleyerek şâz bir kıraate atıfta bulunmuştur.²⁵⁰

Uşmûnî, kimi yerde aktarmış olduğu şâz kıraatinin kimin rivayeti olduğunu da zikreder. Nitekim yukarıdaki âyetin vakf ta‘lillerini yaparken kıraati okuyanların Âsım ve Ebû Recâ olduğunu belirtmesi buna örnek olarak verilebilir.²⁵¹ Ancak Ferrâ’ya göre Âsım’ın bu kıraati, Dabbî’nin bir iddiasıdır.²⁵²

Uşmûnî’nin eserinde isimlerini açıkça zikrettiği, kendisinden şâz rivâyette bulunan ulema şunlardır: Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634), Hz. Alî, Ebû Tâlût Abdüsselâm, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ‘b, Hz. Âişe (ö. 58/678), Alkame b. Kays (ö. 62/682), İbn Abbâs, Sülemî (ö. 73/692[?]), Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701), Zir b. Hubeyş (ö. 82/701), Yahyâ b. Ya‘mer (ö. 89/708 [?]), İbn Sümeýfe el-Yemânî (90/708), Ebü’l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714), Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 100/718-19), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Himrân b. A‘yün (103/721), Mücâhid, Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), Dahhâk, Ebû Recâ, İkrime, Hasan-ı Basrî, Ebû Bekr b. Sîrîn (ö. 110/729), A‘rec, İbn Ebû İshâk, Katâde, Yezîd b. Kuteyb (ö. 121/738), Zeyd b. Alî (ö. 122/740), İbn Muhaysın, Zührî, Âsım, Cühderî, Şeybe b. Nassâh (ö. 130/747), Ebân b. Sa‘leb (ö. 141/758), A‘meş, Îsâ b. Ömer (ö. 149/766), İbn Cüreyc, İbrâhîm b. Ebû Able (ö. 152/769), Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162/779), Ebû Hayât eş-Şâmî (ö. 203/818), Ebû Muâz el-Mervezî (ö. 211/826), Mekî b. Ebû Tâlib, Ebû Zür’a, Ebü’s-Simâl el-Adevî (ö. ?), Selâm b. Münzir (ö. ?), Talha (ö. ?).

Uşmûnî, kimi yerde de şâz kıraat okuyanları meşhur on kıraat imamı ya da onların râvileriyle birlikte zikreder. Söz gelimi, Enfâl sûresindeki “وَلَوْ كُنْتُمْ وَآَنَّ اللَّهَ مَعَهُ”²⁵³ cümlesinde elif-nûn maddesini kesre okuyanlara göre vakf-ı kâfî’nin olduğunu, fetha okuyanlara göre ise vakfin olmadığını söylemiştir. Onun metinde aktardığına göre kesre okuyanlar, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Âsım’ın râvisi

²⁵⁰ Uşmûnî, s. 33. Âyetteki diğer şâz kıraatlar için bkz. İbn Hâleveyh, s. 10; Radiyyüddîn Şemsü’l-Kurrâ’ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Nasr el-Kirmânî, **Şevâzzü’l-Kırâât**, (nşr. Şimrân el-Aclî), Beyrut: Müessesetü’l-Belâğ, [t.y.], s. 50.

²⁵¹ Uşmûnî, s. 32.

²⁵² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh el-Absî el-Ferrâ’, **Meâni’l-Kur’ân**, (nşr. Muhammed Alî en-Neccâr ve Ahmed Yûsuf Necâtî), 3. Baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403/1983, I, 13.

²⁵³ Enfâl, 8/19.

olan Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş'dır (ö. 193/809). Fetha okuyanlar ise Ebû Ca'fer, Şeybe, Nâfi', Hafs ve Ebû İmrân b. Âmir (ö. 118/736)'dir.²⁵⁴ İşte Uşmûnî'nin saydığı bu isimler arasında bulunan Şeybe, meşhur kurrâ ve râvilerden değildir. Ancak müellif onu da söz konusu rivayeti okuyanlarla beraber zikretmiştir.

Bazen rivayetin sahibi aşereden olduğu halde okunuşun şâz rivayet olduğu yerler de mevcuttur. *Menârü'l-Hüdâ*'da bu tür kullanımlara zaman zaman rastlanmaktadır. Bakara 2/7'deki “وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ” cümlesinde yer alan “غِشَاوَةٌ” kelimesinin vakfında Âsım ve Utâridî'nin “غِشَاوَةٌ” şeklinde nasb okuyuşu²⁵⁵ –her ne kadar Âsım, mütevâtir yedi ve on kıraat imamlarından olsa da- şâz kıraatlerdendir.²⁵⁶

Uşmûnî, aktardığı kıraatin neden şâz olduğunun gerekçesini ortaya koymuştur. Örneğin Yûnus 10/71'deki “تَوَكَّلْتُ فَأَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ” cümlesinde geçen “وَشُرَكَاؤُكُمْ” lafzını Hasan-ı Basrî, hemze (و)nin ref'ıyla “وَشُرَكَاؤُكُمْ” şeklinde okur. Uşmûnî, bu rivayeti aktardıktan sonra söz konusu rivayetin şâz olduğunu çünkü resmü'l-mushafa muhalif olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷ Rivayetin muhalefet noktası ise “وَشُرَكَاؤُكُمْ” kelimesi ref' ile “وَشُرَكَاؤُكُمْ” şeklinde okunduğunda resmü'l-mushafta olmayan vâv (و) harfinin ihdas edilmiş olmasıdır.

Uşmûnî, şâzları aktarırken yeri geldiğinde bazı kıraatlerin hatalı olduğunu da belirtmiştir. Söz gelimi “Bu kıraat zayıftır.”²⁵⁸, “Bu okuma lahndır.”²⁵⁹, “Bu rivayet sevâda muhaliftir.”²⁶⁰, “Doğru olmaz” gibi ifadeler onun bu konudaki tercihlerini ortaya koymaktadır. Örneğin Şuarâ sûresi “أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ”²⁶¹ cümlesindeki “آيَةٌ” kelimesinin “آيَةٌ” şeklinde ref' okunmasının “يَكُنْ” fiilinin isminin nekre, haberinin ma'rife olması sakıncasını doğuracağından dolayı zayıf olduğunu belirtir.²⁶²

²⁵⁴ Uşmûnî, s. 157.

²⁵⁵ Uşmûnî, s. 32.

²⁵⁶ İbn Hâleveyh, s. 10; Kelimedeki diğer şâz rivayetleri için bkz. Kirmânî, s. 49-50.

²⁵⁷ Uşmûnî, s. 179.

²⁵⁸ Uşmûnî, s. 158.

²⁵⁹ Uşmûnî, s. 197. Lahn, dilde ve kıraatte hata yapmak demektir.

²⁶⁰ Uşmûnî, s. 212. “Sevâda muhâlif” kavramı, genellikle “çoğunluğa uymamak” anlamında kullanılır.

²⁶¹ Şuarâ, 26/197.

²⁶² Uşmûnî, s. 158.

Kimi yerde de rivayetin şâz oluşunu o okuyuşun tefsir için olmasıyla açıklar. İsrâ sûresinde yer alan “وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ”²⁶³ cümlesindeki “سُلْطَانًا” kelimesinin vakfını izah ederken devamında bulunan “فَلَا يُسْرِفُ” fiilindeki kıraat farklılıklarına değinmiştir. Buna göre bu fiil gâib yerine “فَلَا تُسْرِفُ” şeklinde muhatap okunduğunda “سُلْطَانًا” kelimesinde vakfın kâfi olacağını, gâib okunduğundaysa câiz olacağını nedenleriyle birlikte izah etmiştir. Diğer taraftan “maktûlün velisi” anlamına gelen “لَوْلِيَّهِ” kelimesinin yerine -mâ kablindeki “النَّفْسِ” kelimesine râci olarak- “kendisinin velisi” anlamında “لَوْلِيَّهَا” şeklinde bir rivayetin de bulunduğunu belirtir. Ancak bundan sonra Ebû Ca’fer’in şu sözünü aktarır: “Bu okuma, tefsir sadedinde yapılmış bir kıraat olup resmü’l-mushafa uymadığı için kendisiyle tilavet caiz değildir.”²⁶⁴

Bilindiği gibi şâz kıraatlerle namazda da tilavet caiz olmaz. O kıraatler ancak vakf ve ibtidâ hariç diğer ilimlerde yardımcı olarak kullanılır. Öyle görünüyor ki Uşmûnî’nin şâz kıraatlere eserinde geniş bir şekilde yer vermesi, vakf ve ibtidâyâ zayıf da olsa bir gerekçe bulmak amacına matuftur.

Bu kısımda Secâvendî’ye göre şâz kıraatlerden yoğun bir şekilde istifade etmesinin tabii sonucu olarak Uşmûnî’ye daha fazla yer verilmiştir.

B. KIRAATLERİ DEĞERLENDİRİRKEN KULLANDIKLARI KAVRAMLAR

Gerek Secâvendî gerekse Uşmûnî, eserlerinde vakfı ilgilendiren kıraat farklılığı söz konusu olduğunda bunları zikrederken birtakım kavramlar kullanmıştır. Ancak Secâvendî’nin Uşmûnî’ye göre daha genel ve birbirine benzer ifadeler kullanmayı tercih ettiği görülür. O, eserinin neredeyse tamamında kıraati, okuyucusuna nisbet etmek yerine “okundu”, “okuyana göre”, “kıraatine göre”, “okunursa”, “nasbedene göre” gibi anlamlara gelen “لَمَنْ قُرِئَ”, “لَمَنْ يَقْرَأُ”, “وَمَنْ قَرَأَ”, “وَإِنْ قُرِئَ”, “بِالرَّفْعِ قُرِئَ”, “لَمَنْ نَصَبَ”, “مَنْوَنَّا أَقْرَأَ أَوْ”, “لَمَنْ نَصَبَ”, “بِالنَّصْبِ”, “عَلَى قِرَاءَةٍ”, “غَيْرُهُ” gibi ifadeler kullanmıştır. Uşmûnî de benzer ifadeler kullanmasına karşın -eserindeki kıraatlerin Secâvendî’nin eserine oranla daha çok olmasının bir sonucu olarak- farklı kavramlar da kullanmıştır.

²⁶³ İsrâ, 17/33. Meâli: “Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir.”

²⁶⁴ Uşmûnî, s. 223.

Uşmûnî'nin, eserinde “seb’a”, “aşere”, “mütevâtir” ve “şâz” gibi kavramları zaman zaman kullandığı göze çarpmaktadır. Söz gelimi En’âm 6/109’da geçen “وَمَا يُشْعِرُكُمْ” lafzının kıraat farklılıklarını izahında “Seb’a’dan da aşereden de bu vechi okuyan olmadı.” şeklinde bir ifadeye yer verdiği görülür.²⁶⁵

Uşmûnî, Secâvendî’den farklı olarak birçok âyette kıraat farklılığını okuyana nisbet etmiş, çok az yerde isim zikretmemiştir. Kıraat rivayetlerini açıkça belirttiği yerlerde bazen sadece kıraat imamını zikretmiş, bazen de râvisini imamına nisbet etmiştir. Onun “Âsım’ın Hafs rivâyeti.” cümlesi buna örnek olarak zikredilebilir. Kimi zaman da ait oldukları beldeleri anmakla yetinmiştir. Örneğin “Bu, ehl-i Mekke’nin, Medine’nin, Şâm’ın kıraatidir.” Kimi yerde İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb’a* eserinde zikrettiği Mekke, Medine, Şâm, Kûfe, Basra’dan oluşan beş şehrin tamamını kastederek “emsâr” ifadesini kullanmıştır. Eğer bir şehrin kurrâsı bir kıraat vechinde ittifak etmişse o kurrânın isimlerini tek tek saymaksızın “Kûfiyyûn böyle okudu.”, “Basriyyûn’un kıraati gibi” ifadelere yer vermiştir. Ayrıca Hamza ve Kisâî için Kûfeli olmalarına nisbetle “ehavân”, İbn Kesîr ve Nâfi‘ için de Medineli olmalarına nisbetle “haramiyyân” tabirlerini kullanmıştır. Kıraat vechinde ittifak olduğunda genelde “âmmе”, “kırâat-i cemâat” gibi kavramları zikrettiği görülür.

Vakf ve ibtidânın gerekçesini ortaya koyarken ele aldığı kıraat vecihlerinden o vechin hangi lügate ait olduğunu da zaman zaman zikrettiği görülmektedir. Mesela Ukayl, Hüzeyl, Temîm lehçeleri buna örnektir. Yûnus sûresinde bulunan “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا” örneğindeki “مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ” ibaresinde vakfi izah ederken devamındaki “وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ” lafzı nefiy ile okunduğunda “مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ” cümlesine mâtuf olacağı için vakfin olmayacağını söylemiştir. Daha sonra Ebû Ömer Kunbül (ö. 291/904) kıraati olan “وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ” lafzının nefiysiz okunuşunda vakfin câiz olduğunu belirtmiştir. Nihayetinde de İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve Ebû Recâ’nın “وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ” lafzını râ (راء) harfinden sonra elif-i maksûreden bedel olarak sâkin bir hemze

²⁶⁵ Uşmûnî, s. 137.

²⁶⁶ Yûnus, 10/16. Meâli: “De ki: “Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi.”

getirmek suretiyle “وَلَا أَدْرَأُكُمْ بِهِ” şeklinde okuduklarını ve bu lafzın Ukayl lüğatinde geçtiğini zikretmiştir.²⁶⁷

“Lahn”, “hasen”, “zayıf” gibi tabirler, Uşmûnî’nin eserinde yer verdiği kavramlardan bazılarıdır.

C. KIRAATLERİ ELE ALIŞ BİÇİMLERİ

Bu başlık altında sırasıyla Secâvendî ve Uşmûnî’nin eserlerinde kıraatleri nasıl değerlendirdikleri, vakfla ilgili bir kıraat vechi geldiğinde bunu nasıl belirttikleri gibi konulara değinilecektir.

Bu çalışmada sıkça vurgulandığı gibi her iki müellif de kıraatlerden çokça istifade etmişlerdir. Fakat Secâvendî, bu kıraatlerden ancak vakf ve ibtidâyla bir şekilde ilişkili olanlarını almış, geriye kalanlarını ise bırakmıştır. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi o, kıraat vecihlerini zikrederken onların mütevâtir olmalarına özen göstermiştir. Şâz vecihleri ise çok az zikretmiştir.

Uşmûnî ise mütevâtir ve şâz ayrımını pek gözetmeden Secâvendî’ye nisbetle eserinde kıraatlere daha fazla yer vermiştir. Öyle ki *Menârü’l-Hüdâ* bir vakf ve ibtidâ eseri olmasına rağmen Uşmûnî bu eserde kıraatleri vakf ve ibtidâ konusunun dışında kalan yerlerde de kullanmıştır. Söz gelimi Bakara sûresinin vakf ta’lillerini yaparken “إِبْرَاهِيمَ” kelimesinin Kur’an’da İbn Âmir tarafından 33 yerde “إِبْرَاهِمَ” şeklinde hâ (◌)’dan sonra elif (◌) ile, diğer yerlerde ise yâ (◌) ile okunduğunun bilgisini vermesi bu duruma örnek olarak verilebilir.²⁶⁸

Bundan sonraki bölümü, iki müellifin eserlerinde kaynakları açıkça ya da genel ifadelerle nasıl zikrettiklerini izaha ayıracağız.

1. Kaynağın Açıkça Zikredilmesi

Hem Secâvendî hem de Uşmûnî, kıraat farklılıklarını aktarırken “Kıraatleri Değerlendirirken Kullandıkları Kavramlar” kısmında da değindiğimiz üzere çoğunlukla

²⁶⁷ Uşmûnî, s. 174.

²⁶⁸ Uşmûnî, s. 48.

“Okundu”, “Okunursa”, “...Okuyana göre” gibi o vechi okuyanı aktarmaksızın genel ifadelerle vakf ta’lilinde bulunmuşlarsa da bazen söz konusu vechi okuyanın ismini belirttikleri de olmuştur. Bu da ya o vechi okuyan sahabenin ya da kıraat imamı/râvisinin ismini zikretmek şeklinde tatbik edilmiştir. Bundan sonraki iki bölümde istifade ettikleri kaynakların sahâbe ve sonrası için nasıl kullanıldıkları üzerinde durulacaktır.

a. Sahâbeye Nisbet

Secâvendî, eserinde bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir yerde sahâbe rivayetini zikretmiştir.

Bu da Kadr sûresinde geçen “مِنْ كُلِّ أَمْرٍ”²⁶⁹ ve “سَلَامٌ”²⁷⁰ lafızlarının hangisinde vakfedileceğiyle ilgili tartışmada öne sürdüğü İbn Abbâs rivayetidir. Bu rivayete göre İbn Abbâs, söz konusu âyeti “مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ” şeklinde “iş, eylem” anlamındaki “أَمْرٌ” yerine “kişi” anlamında “إِمْرٌ” lafzını getirerek okumuştur.²⁷¹

Uşmûnî ise Secâvendî’ye göre sahabe kıraatlerine eserinde daha fazla yer vermiştir. Yukarıda da değinildiği üzere o, sadece vakf ve ibtidâ ta’lilinde değil, tefsir, nahiv, mushaf imlası gibi farklı alanları da ilgilendiren konularda bu tür şâz sahabe kıraatlerine başvurmuştur. Bunu da bazen söz konusu kıraati okuyanı açıkça zikrederek bazen de isim vermeden yapmıştır.

Örneğin Uşmûnî, Bakara 2/285’deki “أَمَّنَ الرَّسُولُ” lafzının gerideki “وَالْمُؤْمِنُونَ” kısmına atfedilmek suretiyle fâil olduğunu söyledikten sonra görüşünü teyit etmek için –ismini açıkça zikrederek- Hz. Alî’nin okuyuşu olan “وَأَمَّنَ الْمُؤْمِنُونَ”²⁷² rivayetini aktarmıştır.²⁷³

²⁶⁹ Kadr, 97/4.

²⁷⁰ Kadr, 97/5.

²⁷¹ Secâvendî böyle söylese de İbn Abbâs’ın “مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ” şeklinde okuduğu rivayetleri de mevcuttur. Nitekim Secâvendî’nin metinde söz konusu rivayetin mânasını zikrederken sözünü ettiği ‘her birinden’ tabirinden İbn Abbâs’ın okuyuşuyla ilgili iki rivayetten ikincisinin doğru olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Bkz. Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn Tefsîrü’l-Mâverî*, (nşr. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye ve Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, [t.y.], VI, 314; Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 502 (nâşirden naklen 3. dipnot); Secâvendî, *İlelü’l-Vukûf*, III, 1145 (nâşirden naklen 4. dipnot).

²⁷² Kirmânî, s. 106; Ebû Hayyân, II, 378.

²⁷³ Uşmûnî, s. 68.

b. Tâbiûn ya da Kıraat İmamına Nisbet

Bu başlık altında tâbiûn ve kıraat imamları bir arada zikredilecektir. Bunun nedeni de kıraat imamlarının bir kısmının tâbiîlerden olmasıdır. Nitekim İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, kıraat-i aşere imamı olmaları yanında sahâbe nesline de yetişmişlerdir.

Eseri incelendiğinde görülmektedir ki Secâvendî, isimlerini açıkça zikrederek bir yerde tâbiûna bir yerde de kıraat imamına rivayeti nisbet etmiştir. Bunlardan birincisi yukarıda da örneğini zikrettiğimiz Bakara 2/161'de geçen “وَأُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ” cümlesindeki vakf tercihlerini anlatırken zikrettiği Hasan-ı Basrî kıraatidir.²⁷⁴ Secâvendî, bir yerde de kıraat imamının ismini metinde zikretmiştir. İhlâs sûresi 112/1'deki “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” âyetinde Ebû Amr'ın ismini vererek onun bu âyette vakfının olduğunu belirtmiştir.

Uşmûnî'nin kıraat imamı veya tâbiî zikrinin Secâvendî'ye göre oldukça fazla olduğu görülür. Söz gelimi o, “هَارُوتَ وَمَارُوتَ”²⁷⁵ lafızlarındaki vakf tercihlerini izah ederken Zührî ve Dahhâk'ın bu lafızları merfû okuduğunu aktarır. İşte ismini zikrettiği bu zatlardan Zührî, tabiîlerdendir.²⁷⁶ Bakara, 2/116'daki “وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ” cümlesinde geçen “وَقَالُوا” fiilini vâv (و) 'ın hazfıyla okuduğunu belirtirken de keza İbn Âmir'in ismini metinde zikretmiştir.²⁷⁷

2. Kaynağın Genel İfadelerle Zikredilmesi

“Kıraatleri değerlendirirken kullandıkları kavramlar” başlığı altında daha ayrıntılı belirttiğimiz gibi Secâvendî, neredeyse eserinin tamamında “وَمَنْ قَرَأَ”, “لِمَنْ قُرِئَ” gibi genel ifadeler kullanmış, çoğu yerde kıraati okuyanına nisbet etmemiştir.

Uşmûnî de kıraati okuyanı açıkça zikretmeyi daha çok tercih etmesine rağmen zaman zaman tıpkı Secâvendî gibi genel ifadelere yer vermiştir. Bazen de kalıplaşmış tabirler yerine “Kûfiyyûn böyle okudu.”, “Basralıların okuyuşuna göre”, “Emsârin

²⁷⁴ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 139; Şâz rivayetler için bkz. İbn Hâleveyh, s. 18.

²⁷⁵ Bakara, 2/102.

²⁷⁶ Uşmûnî, s. 45; Halit Özkan, “Zührî” *DİA*, XLIV, 544-549.

²⁷⁷ Uşmûnî, s. 47.

kıraati böyledir.” “Bu, Haramiyyân’ın rivayetidir”, “Ehavân da bu şekilde okudu.” gibi şehir ekollerini kullanmayı tercih etmiştir.

D. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ’DE VAKF VE İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAATLERİN NİCELİĞİ

Çalışmamızın bu kısmında bir kelime ya da bir cümledeki kıraat farklılığının iki veya daha fazla olmasının sonuçları ele alınacaktır. Her iki müellifin eserlerinde bu tip rivayetler yer almaktadır. Eserlerinde yer verdikleri kıraat farklılıklarından bazısında bir kelime/cümlede iki vecih olabilirken bazı kelimelerde/cümlelerde bu sayı daha yüksektir. Dolayısıyla farklılığın artması vakf tercihlerinin de artması sonucunu doğurabilmektedir.

1. Bir Kelimede Sadece İki Vechin Olması

Bir kelime -şâz kıraatler göz önüne alınmazsa- genelde iki farklı kıraat vechi bulunur. Tahfîf-teşdîd, tağlîz-tefhîm, idgâm-tahkîk gibi çiftler bir kelimeye iki vechin olması durumlarına örnektir. Bu tür durumlar gerek Secâvendî gerekse Uşmûnî’nin eserlerinde en çok rastlanan kıraat vecihlerindendir.

Söz gelimi Âl-i İmrân 3/37’da yer alan “فَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا”²⁷⁸ cümlesindeki “وَكَفَّلَهَا” fiilinde sülâsî ve rubâî vezni olmak üzere iki vecih vardır. Buna göre Kûfe kurrâsı yani Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef, “وَكَفَّلَهَا” şeklinde rubâî vezinde okurken geri kalan kurrâ ise fâ (ف)’nın tahfifiyle “وَكَفَّلَهَا” şeklinde sülâsî vezinde okurlar.²⁷⁹

Secâvendî, âyetteki “وَكَفَّلَهَا” fiili sülâsî vezinde okunduğunda fâil değişeceği için “حَسَنًا” lafzında vakf-ı murahhas olduğu görüşündedir. Çünkü bu takdirde anlam “Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya da onun bakımını üstlendi.” şeklinde olur. Uşmûnî de tahfîf ile “وَكَفَّلَهَا” şeklinde okunduğunda kelam mâ kablinden munkatı‘ olduğu için “حَسَنًا” lafzında

²⁷⁸ Meâli: “Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi.”

²⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 321; Dimyâtî, I, 475. Bu âyette sadece bir örnekle yetinildi. “زَكْرِيَّا” lafzındaki vecihler için de bkz. İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 321; Dimyâtî, I, 475.

vakf-ı hasen olduğu değerlendirmesinde bulunur. Rubâî vezinde okunduğundaysa fâiller aynı olduğundan her iki müellife göre de vakf yoktur.²⁸⁰

Görüldüğü gibi sülâsî ve rubâî olmak üzere sadece iki vechin olduğu bir kelime bir durumda vakfa sebep olurken diğer durumda vakfa engel teşkil edebilmektedir.

2. Bir Kelimede İkiden Fazla Vechin Olması

Bazen de bir kelimede yukarıdaki kısımdan farklı olarak ikiden fazla kıraat farklılığı olabilir. Nitekim bir kelimede imâle-i suğrâ, imâle-i kübrâ ve fetha vecihlerinin bulunması, yine bir kelimenin âhîrinin hem fetha hem nasb hem de ref' okunması, bir fiil bir yandan farklı bablarda okunurken diğer yandan hareke değişimine uğraması gibi Kur'an kıraatında örneklerine sık rastlanan durumlar mevcuttur.

Söz gelimi “وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَمًا”²⁸¹ cümlesinin vakfıyla ilgili tartışmalar bu bölümün muhtevasına dahil edilebilir. Söz konusu âyetin devamındaki “يُضَاعَفُ”²⁸² fiilini Âsım'ın râvisi Şu'be “يُضَاعَفُ” olarak, İbn Âmir ise ayn (ع) harfinin şeddesiyle “يُضَعَّفُ” formunda okurlar. İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb, İbn Âmir gibi okuyorlarsa da fâ (ف) harfinin cezmiyle “يُضَعَّفُ” olarak telaffuz ederler. Bunların dışında kalan Nâfî', Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Hafs ve Halef, Şu'be gibi okurlar ancak “يُضَاعَفُ” şeklinde fâ (ف) harfini cezmederler.²⁸³ Görüldüğü gibi bu fiilde dört vecih bulunmaktadır.

İşte Secâvendî, hem “يُضَاعَفُ” hem de “يُضَعَّفُ” okuyanlara göre “يَلْقَ أَثَمًا” lafzında vakf-ı mutlak olduğuna hükmetmiştir. Çünkü böyle okunduğu zaman zikredilen iki fiil istînâfiyye mânası ifade edecektir. “يُضَاعَفُ” ya da “يُضَعَّفُ” şeklinde okuyanlara göre ise bu fiil, gerideki “يَلْقَ أَثَمًا” cümlesinin cezası kabul edildiğinden vakf yoktur.²⁸⁴

²⁸⁰ Bu vech'e göre âyetteki “فَقَبَّلَهَا” ve “وَأَنبَنَّا” fiillerinin fâilleri “رَبُّ” kelimesidir. Bkz. Secâvendî, **Kitâbü'l-Vakf**, s. 156; Uşmûnî, s. 76.

²⁸¹ Furkân, 25/68.

²⁸² Furkân, 25/69.

²⁸³ Hemedânî, II, 594; İbnü'l-Cezerî, **Neşr**, II, 334.

²⁸⁴ Secâvendî, **Kitâbü'l-Vakf**, s. 307-308.

Uşmûnî de “يُضَاعَفُ” olarak ref‘ okuyanlara göre bu fiil, istînâfiyye anlamını içerdiği için “يَلْقَى أَثَمًا” kısmında vakf-ı hasen olduğunu söylemiştir. Cezim okuyanlar için ise vakfin olmadığına hükmetmiştir. Çünkü bu durumda “يُضَاعَفُ” fiili gerideki “يَلْقَى” fiilinden bedel-i iştimâl olacaktır.²⁸⁵ Bedelle mübdelün minh ayrılmayacağı için de vakf mümkün değildir.

Bu örnekte gözlemlenen durum her iki müellife göre de ref‘ durumunda vakfin olduğu, cezim durumunda ise olmadığıdır. Dolayısıyla aralarında vakfin olup olmaması konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.

3. Bir Cümlede İkidten Fazla Vechin Olması

Bazen kıraat ihtilaf bir kelimedede olmaz da cümle içerisinde ayrı ayrı kelimelerde olur. Eğer bu ihtilaf vakfa etki ediyorsa bizim konumuzun muhtevasına girmektedir. Nitekim Bakara, 2/165’te bulunan “وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا”²⁸⁶ cümlesinde birden fazla kelime, vakf ve ibtidâya doğrudan etki etmiştir.

Âyetin başındaki “يَرَى” fiilini Nâfi‘, İbn Âmir ve Ya’kûb tâ (ت) ile “تَرَى” şeklinde, diğer kurrâ ise yâ ile gâib sîgasında okurlar. Diğer taraftan İbn Âmir’in, “إِذْ يَرْوْنَ الْعَذَابَ” cümlesindeki fiili, meçhul vezninde “إِذْ يُرَوْنَ”, mef’ûlü olan “الْعَذَابَ” lafzını da nâib fâil kılmak suretiyle merfû harekeyle “الْعَذَابَ” şeklinde okuduğu rivayet olunur. Ebû Ca’fer ve Ya’kûb’dan ise aynı cümledeki “أَنَّ الْقُوَّةَ” ve “وَأَنَّ اللَّهَ” lafızlarını elif-nûn maddesinin kesresiyle “إِنَّ الْقُوَّةَ” ve “وَأَنَّ اللَّهَ” şeklinde okudukları rivayet olunur.²⁸⁷ Bu örnekte de görüldüğü gibi bir cümlede üç kelimedede kıraat ihtilafı bulunmaktadır.

Bu cümledeki “وَلَوْ يَرَى” fiili muhatap sîgada okunduğu zaman fâil zamiri Hz. Peygamber’e râci olup mef’ûlü de “الَّذِينَ” olur. Ayrıca devamındaki “إِذْ” edatı “تَرَى”nın

²⁸⁵ Uşmûnî, s. 276.

²⁸⁶ Meâli: “Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”

²⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 298; Dimyâtî, I, 425-426.

zarfı ya da “الَّذِينَ”den bedel-i iştimâl kabul edilir.²⁸⁸ Lev “لَوْ” edatının cevabı her iki kıraate göre de “لَرَأَيْتَ أَمْرًا فَظِيْعًا” takdiriyle mahzuftur.²⁸⁹

Eğer “لَرَأَيْتَ” fiili gâib okunursa bu takdirde fâil, ism-i mevsûl olan “الَّذِينَ” lafzı olur. Âyetin devamındaki elif-nûn maddesi “لَعَلِمْتَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ” ya da “لَرَأَيْتَ أَنَّ” takdiriyle gizli fiilin mef’ûlü olmak suretiyle fetha okunur.²⁹⁰

Elif-nûn maddesinin kesre okunma sebebi ise eğer “يَرَى” fiili muhatap sîgada okunursa lev (لو) edatının cevabı, gâib sîgada okunursa “لَقَالُوا” gibi gizli bir fiilin mef’ûlü olmasındandır. Bununla beraber mâ kabliyle alakası olmayıp istînâf anlamını içermek üzere de kesre okunma ihtimali vardır. Secâvendî de bu görüştedir.²⁹¹ Görüldüğü gibi vakfa etkisi olan bir kıraat vechi (“يَرَى” fiilinin gâib-muhatap okunması), yine başka bir vakfa etkisi olan diğer bir kıraat vechine (elif- nûn maddesinin kesre/fetha okunması) etki ediyor.

Secâvendî, âyetteki elif-nûn maddeleri meksur okunduğunda istînâf anlamını içerdikleri için “الْعَذَابُ” ve “جَمِيعًا” lafızlarında vakfa cevaz verirken fetha okunmaları durumunda ise vakf-ı lâ değerlendirmesinde bulunur. Yukarıda da zikredildiği gibi “يَرَى” fiilinin muhatap sîgada okunmasının bir sonucu olarak her iki elif-nûn maddesi - “لَوْ” edatının cevabı olmak üzere- meksur okunursa o halde “الْعَذَابُ” ve “جَمِيعًا” lafızlarının ikisinde de keza vakf olmaz. Eğer elif-nûn maddeleri gizli bir “لَقَالُوا” fiilinin mekûlü kavli olduğu ya da istînâf anlamını içerdikleri kabul edilirse vakf câiz olur.²⁹²

Uşmûnî’ye göre “يَرَى” fiili muhatap vezninde olur, her iki elif nûn maddesi de kesre okunursa “الْعَذَابُ” lafzında vakf-ı hasen vardır.²⁹³ Eğer fetha okunursa vasıl evlâdır. Çünkü ona göre âyetin takdiri “لَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ لَعَلِمُوا أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ” şeklindedir. Bu durumda enne (أَنَّ) sîlenin cevabı hükmünde olur. Ya da “لَوْ يَرَى الَّذِينَ”

²⁸⁸ Bu takdirde âyetin anlamı “(Ey Muhammed!), zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir görseydin!” olur.

²⁸⁹ Ebû Zûr’a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, **Huccetü’l-Kırâât**, (nşr. Saîd el-Afgânî), 5. Baskı, Müessesetü’l-Risâle: Beyrut, 1418/1997, s. 119-120; Dimyâtî, I, 425.

²⁹⁰ Ebû Zûr’a, s. 119-120; Dimyâtî, I, 425.

²⁹¹ Secâvendî, **Aynü’l-Meânî**, vr. 39b; Dimyâtî, I, 425.

²⁹² Secâvendî, **Kitâbü’l-Vakf**, s. 139.

²⁹³ Uşmûnî, burada muhatap sîga ve elif-nûn maddesinde kesre vechini Nâfi’in okuduğunu söylemiş olsa da kaynaklarda Nâfi’in elif-nûn maddesini kesre okuduğuna dair bir rivayet mevcut değildir. Sadece muhatap kalıbında okuduğu aktarılmıştır.

”ظَلَمُوا وَفُتُّ رُؤُوسُهُمُ الْعَذَابُ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا” takdiriyle “يَرَى” fiilinin mef’ûlûdûr. Dolayısıyla her iki takdirde de “الْعَذَابُ” lafzı üzerinde vakf câiz olmaz.²⁹⁴

Bu örnekte görüldüğü gibi cümle içerisindeki ikiden fazla kıraat vechi hem birbirini etkilemiş hem de vakf ve ibtidâyı etkilemişlerdir.

E. SECÂVENDÎ VE UŞMÛNÎ’DE KIRAATLERİN VAKF VE İBTİDÂYA FARKLI ETKİSİ

Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâyı ilgilendiren yönü incelendiği zaman görülecektir ki çoğu zaman bir yerde bir kıraat vechi vakfa sebep olurken diğeri vecih vasla sebep olur. Ancak öyle yerler vardır ki buralarda kıraatlerden biri vakfa yol açarken diğeri kıraat vechi vasla sebep olacağı yerde bir başka vakf türüne yol açar. Ya da her iki kıraat vechi vasıl sonucunu doğurur, kimi zaman da bu vecihler aynı kelimeye değil cümle içerisinde birden fazla kelimeye etki edebilir. Diğer taraftan kıraatteki farklılığın vakf türünün değişimine etki etmediği örneklerle de rastlanmaktadır. Bu bölümde yukarıda sayılan farklı kombinasyonlar ele alınacak ve örneklerle izaha çalışılacaktır. Bölümde ayrıca bir kıraat vechinin vakfın hasen-ahsen, kâfi-ekfâ gibi derecesine etkisi ve yine kıraat vechinin bir yandan vakfa sebep olurken diğeri yandan fıkhi hükmün ortaya çıkması durumuna da kısaca değinilecektir.

1. Kıraat Farklılığının Vasıl Yerine İki Farklı Vakf Türüne Sebep Olması

Secâvendî’nin eseri incelendiğinde görülecektir ki kıraat farklılığı vakf-vasıl sonucunu doğurur. Ancak kimi yerlerde vakf-başka vakf türü gibi sonuçlar doğurduğu da görülmektedir. Âl-i İmrân sûresindeki “لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ”²⁹⁵ âyetindeki kıraat farklılıklarını bu duruma örnek olarak göstermek mümkündür.

²⁹⁴ Uşmûnî, s. 52-53.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/181.

Bu âyette bulunan “سَيُكْتَبُ” lafzını kurrâdan Hamza, meçhul ve gâib sîgasıyla “سَيُكْتَبُ” şeklinde, “قَتَلَهُمْ” lafzını nâib fâil olarak “قَتَلَهُمْ” şeklinde lâm (ل)’ın zammesiyle, keza “وَيَقُولُ” fiilini de gâib sîgasıyla “وَيَقُولُ” şeklinde okur.²⁹⁶

Secâvendî, âyetteki “أَغْنِيَاءَ” lafzının vakfını izah ederken Hamza’nın yukarıda zikredilen “سَيُكْتَبُ” kıraatine göre vakf-ı mutlak, diğer kurrânın okuyuşuna göre ise vakf-ı lâzım olduğu değerlendirmesinde bulunur. Buna neden olarak da eğer durulmayıp vasledilirse mâ ba’dindeki Allah’a ait olan kavlin âyetin başındaki yahudilerin sözüyle karışma tehlikesi meydana geleceğini gerekçe göstermiştir. Görüldüğü gibi gerek Hamza kıraatinde gerekse Hamza’nın dışındaki kurrânın kıraatinde vakf vardır ancak bunlar farklı vakf çeşididir.²⁹⁷

Uşmûnî’nin vakf tercihleri incelendiğinde de kıraat farklılığının başka bir vakfa sebep olması durumu gözlenmektedir. Söz gelimi Bakara 2/74’te bulunan “وَمَا اللَّهُ” cümlesindeki “يَعْمَلُونَ” fiilini İbn Kesîr, muhatap vezninde kıraat ederken, diğerleri de gâib vezninde okumuşlardır.²⁹⁸ Müellif, söz konusu fiil muhatap olarak okunduğu zaman vakf-ı kâfî, gâib sîgası rivayetine göre ise vakf-ı tâm olduğunu söyler. Çünkü bu durumda cümlenin mânası istînâf ifade etmektedir.²⁹⁹

2. Kıraat Farklılıklarının Sadece Vasla Sebep Olması

Bazı ayetlerde kıraat âlimleri arasındaki ihtilaf vakfa sebep olmaz da sadece vasla sebep olabilir. Örnek olarak Lokman sûresinde bulunan “وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ” cümlesi verilebilir.³⁰⁰ Uşmûnî, bu cümledeki “أَقْلَامَ” lafzında Nâfi’ ve Ahfeş’in vakf görüşünde olduklarını aktarır. Ancak sonrasında itirazını ortaya koyar ve der ki: “İki kıraate göre de vasl olması daha güzeldir.” Onun burada sözünü ettiği iki kıraat “أَقْلَامَ” kelimesinin devamındaki “وَالْبَحْرُ” lafzındaki okuyuş farklılıklarıdır. Nitekim Ebû Amr, bu kelimeyi gerideki “أَنَّ”nin ismi üzerine atıf yapmak suretiyle “وَالْبَحْرُ” şeklinde mensûb okur. Diğer kurrâ da ref’ üzere okurlar. Bunu da “وَالْبَحْرُ” lafzını ya “أَنَّ” ve “مَا”nın mahalli üzere atfetmekle ya da “أَنَّ”

²⁹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 331; Dimyâtî, I, 496.

²⁹⁷ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 166.

²⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 289; Dimyâtî, I, 398.

²⁹⁹ Uşmûnî, s. 42. Çünkü bir sonraki âyette hitap muhataplarıdır. “يَعْمَلُونَ” şeklinde gâib okunduğunda iki cümlede de söz konusu olan kişiler farklı olacaktır.

³⁰⁰ Lokmân, 31/27.

ve “وَالْبَحْرُ” lafızlarını mübtedâ, “يَمْدُهُ” lafzını da haber kılmak suretiyle yaparlar. Diğer taraftan “وَالْبَحْرُ يَمْدُهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ” kısmı cümlesiyle beraber hâldir. Râbıt ise “وَالْبَحْرُ” kelimesinin evvelindeki vâv “و” harfidir.

Uşmûnî’ye göre yukarıda söz konusu edilen nasb vechinin iki ihtimali vardır. Bu ihtimallerden birincisi “وَالْبَحْرُ” lafzının “وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ” kısmındaki mâ “ما” üzerine “وَلَوْ أَنَّ شَجَرَ الْأَرْضِ وَأَقْلَامَهَا وَالْبَحْرُ يَمْدُهُ” takdiriyle mâtuf olmasıdır. İkinci ihtimal de yine “وَالْبَحْرُ” lafzının “وَيَمْدُ الْبَحْرِ يَمْدُهُ مِنْ بَعْدِهِ” takdiriyle gizli bir fiille mensûb olmasıdır.³⁰¹ Netice olarak ref’ ve nasb durumlarının ikisinde de ortaya çıkan mâtuf-mâtufun aleyh, mübtedâ-haber, hâl-zilhâl gibi araları fasledilmemesi gereken i‘rab halleri Uşmûnî’nin vaslî tercih etme gerekçesini ifade eder.³⁰²

Tespitlerimize göre bu kısımda bahsi geçen durum Secâvendî’nin eserinde yer almamaktadır. Bunun sebebi olarak da onun bir kelimedeki farklı okuyuşların her bireri sadece vakf ya da sadece vasıl gibi tek bir durumu doğuruyorsa Secâvendî’nin bunu eserinde değerlendirmeye almadığıdır. Uşmûnî ise ister başka vakf türüne sebep olsun isterse her halükârda vasıl sonucunu versin bu farklı okuyuşlardan istifade etme yoluna gitmiştir.

3. İki Kıraatin de Aynı Vakf Türüne Sebep Olması

Bir yerde iki veya daha fazla kıraat vechi olduğunda her veche göre aynı vakf olacağının belirtildiği de görülmektedir.

Bakara 2/271’deki “وَأِنْ تُخَفُّوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفَقْرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ” cümlesinde geçen “وَيُكَفِّرُ” fiilini İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr ve Ya‘kûb mütekellim formunda “وَيُكَفِّرُ” şeklinde, İbn Âmir ve Hafs “وَيُكَفِّرُ” şeklinde gâib formunda, geri kalan kurrâ ise yine (ن) ile ve râ (ر)’nın cezmiyle “وَيُكَفِّرُ” şeklinde okumuşlardır.³⁰³

İşte bu âyetin izahında Secâvendî, merfû olan “وَيُكَفِّرُ” kelimesi ister gâib formunda yâ (ى) ile okunsun isterse nûn (ن) ile okunsun “خَيْرٌ لَّكُمْ” kısmında durmanın vakf-ı mutlak olduğunu söylemiş, “وَيُكَفِّرُ” şeklinde cezim okunduğu zaman gerideki “فَهُوَ

³⁰¹ Uşmûnî, s. 303-304.

³⁰² Nehhâs, **İ‘râbü’l-Kur’ân**, (nşr. eş-Şeyh Hâlid el-Âlî), 2. Baskı, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1429/2008, s. 754.

³⁰³ İbnü’l-Cezerî, **Tahbîrü’t-Teyssîr**, s. 314.

”خَيْرٌ لَّكُمْ“ cümlesine atfedilmekle de vakfın olmayacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁰⁴ Görüldüğü gibi müellif, gerek yâ (ي) ile okumada gerekse nûn (ن) ile okumada aynı vakf türü olduğunu ifade etmiştir.

Uşmûnî'nin usulünü göstermek için de Zümer sûresindeki ”أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ“³⁰⁵ cümlesi örnek olarak verilebilir. Nitekim bu cümledeki ”عَبْدَهُ“ kelimesini Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef cemi sîgasıyla ”عِبَادَهُ“ şeklinde okurken geri kalan kurrâ ise müfred vezinde okumuşlardır.³⁰⁶ Bu kelime, müfred kalıbında okunduğunda cümlemin anlamı ”Allah, kuluna yetmez mi?“ olur ki buradaki ”kul“dan maksat Hz. Peygamber'dir.³⁰⁷ Cemi kalıbında okunduğunda ise ”Allah, kullarına yetmez mi?“ şeklinde bir anlam ortaya çıkar. Uşmûnî'ye göre müfred okunduğunda da Hz. Peygamber ve ona tabi olan ümmeti topluca bir kul kabul edildiği için her iki kıraate göre ”عَبْدَهُ“ kelimesinde vakf-ı hasen vardır.³⁰⁸

4. Kıraat Farklılığının Vakfın Derecesine Etkisi

Bilindiği gibi Uşmûnî, mukaddimesinde vakf taksimatını yaparken bazı vakfları kendi arasında derecelendirmiş, bunları sırasıyla ”kâfi, ekfâ, hasen, ahsen, sâlih, aslah, kabîh ve akbah“ olarak belirtmişti.³⁰⁹ Bir yerde örneğin vakf-ı hasen'i gerektirecek bir durum varsa ve o durum vasıldan daha üstünse bu kez vakf-ı ahsen terimi devreye girmektedir. Kıraat farklılığı olan yerlerde de kimi zaman bu durum söz konusu olmuştur. Nitekim Bakara sûresinde bulunan ”يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا“³¹⁰ âyetindeki ”وَمَا يَخْدَعُونَ“ kelimesinde iki vecih vardır. Birincisi elif (ا) ilavesiyle beraber yâ (ي)'nin zammesi, hâ (خ)'nin fethası ve dâl (د)'in kesresiyle ”وَمَا يَخَادِعُونَ“ vechidir ki bu vecih Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr'a aittir. Geri kalan kurrâ ise ”وَمَا يَخْدَعُونَ“ şeklinde okurlar.³¹¹

³⁰⁴ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 149.

³⁰⁵ Zümer, 39/36.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 535; Dimyâtî, II, 429.

³⁰⁷ Ferrâ, II, 420; İbn Cerîr et-Taberî, VI, 387.

³⁰⁸ Uşmûnî, s. 334.

³⁰⁹ Uşmûnî, s. 10.

³¹⁰ Bakara, 2/9.

³¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 294; Mustafa Atilla Akdemir, Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve ”Zübdetü'l-İrfân“ Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi SBE, 1999), s. 44.

Uşmûnî, birinci vechi okuyanlara göre “وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ” ibaresinin mâ kablindeki “يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا” cümlesine mâtuf olmasından dolayı vaslı tercih etmiştir. “وَمَا يُخَادِعُونَ” fiili nefiy ile başladığı için de vakf caiz olduğundan Uşmûnî’ye göre “وَالَّذِينَ آمَنُوا” kısmında vakf-ı hasen vardır. İkinci vecih olan “وَمَا يَخْدَعُونَ” şeklinde okuyanlara göre ise aynı yerde Uşmûnî vakf-ı ahsen olduğunu kabul etmiştir.³¹²

Görüldüğü gibi “يُخَادِعُونَ” rivayetinde mâ kablindeki cümlede bulunan “يُخَادِعُونَ” fiiliyle insicam söz konusu olduğu için, “يَخْدَعُونَ” rivayetine göre vakfın derecesi daha aşağıda olmaktadır. Zira ikinci rivayette söz konusu insicam bulunmamaktadır. Bu da yeni cümlelerin müstakil olma hüviyetinin tezahürü sonucunu verir.

5. Bir Kıraat Vechinin Birden Fazla Vakf Yerine Etkisi

Buraya kadar izah edilen kıraat farklılıkları sadece bir kelimedeki vakf-ibtidâya etki etmiştir. Bazen sadece bir kelimedeyi meydana gelen kıraat farklılığı birden fazla kelimenin vakf ve ibtidâ değişimine etki edebilir.

Yukarıda temas ettiğimiz ve “Fiil-i Mâzi’nin Emr-i Hâzır Okunması” başlığında da inceleneceği üzere Bakara sûresi 2/125’te yer alan “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ” âyetindeki “وَاتَّخَذُوا” kelimesini Nâfi‘ ve İbn Âmir, hâ (خ)’nın fethasıyla fiil-i mâzi sîgasıyla okurken diğer kurrâ da kesre harekeyle ve emr-i hâzır sîgasıyla “وَاتَّخَذُوا” şeklinde okur.³¹³

Secâvendî, emr-i hâzır sîgasında “وَاتَّخَذُوا” okunduğunda hem “وَأَمَّنَّا” hem de “مُصَلَّى” kelimelerinde vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir. Bunun sebebi her ikisi de fiil-i mâzi olan birinci cümledeki “وَإِذْ جَعَلْنَا” ile üçüncü cümlede bulunan “وَعَهْدُنَا” arasına “وَاتَّخَذُوا” olan emr-i hâzırın girmesiyle i’tirâziyye vuku bulmuş olmasıdır. Ancak “وَاتَّخَذُوا” kelimesi hâ (خ) harfinin fethasıyla okunduğunda her üç kelime de mâzi fiil olacağından i’tirâziyye vuku bulması söz konusu olmadığı için kelâm bir sayılır. Nitekim Secâvendî, fiil-i mâzi kıraatında “وَأَمَّنَّا” ve “مُصَلَّى” kelimelerinde bu gerekçeyle vakf olmadığı görüşündedir.³¹⁴

³¹² Uşmûnî, s. 33.

³¹³ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyşîr*, s. 294; Dimyâtî, I, 417.

³¹⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 135.

Uşmûnî ise Secâvendî'ye benzer şekilde “وَأَتَّخِذُوا” kelimesi emr-i hâzır olarak okunduğu zaman söz konusu iki kelimedede vakf olduğunu belirtir. Zira emr-i hâzır vezninde okunduğunda “وَأَتَّخِذُوا” kelimesindeki vâv (و) harfi istînâf anlamını içerdiği için “وَأَمَّا” lafzında vakf-ı hasen olur. Her ne kadar Uşmûnî, gerekçesini izah etmemiş olsa da “وَعَهْدَنَا” fiilindeki vâv (و) da istînâfiyye anlamını içerdiği için “مُصَلَّى” lafzında da vakf-ı hasen vardır.

Her iki müellifin vakf ta'lillerinde görüldüğü gibi bir yerdeki kıraat farklılığı âyetteki farklı konumda bulunan iki kelimeye etki etmiştir.

6. Vakf İlletini Hem Kıraat Hem de Fıkıh Hükümüyle Gerekçelendirmek

Bu durum, Uşmûnî'nin Bakara sûresindeki hayzın hükmüyle ilgili âyetlerin vakfını izahatında görülmektedir. Âyetteki “حَتَّى يَطْهَرْنَ”³¹⁵ lafzını Ebû Bekr, Hamza, Kisâî ve Halef tâ (ط) ve hâ (هـ) harflerinin şedde ve fethası ile “حَتَّى يَطْهَرْنَ” şeklinde okurken bunlar dışındaki kurrâ hâ (هـ) harfinin zammıyla ve nûn (ن) harfinin tahfifiyle okumuşlardır.³¹⁶

Uşmûnî, tahfif rivayetinde “حَتَّى يَطْهَرْنَ” lafzında vakf-ı câiz olduğu görüşündedir. Çünkü böyle okuyan için tuhur müddetinin başlangıcı demin kesilmesiyle olur. Eğer tahfif ile okunup vakfedilirse “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ” cümlesi ile sonrasındaki “فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ” cümlesi ayrı ayrı iki kelâm olacaktır. Teşdîd ile okuyan için ise tuhrun başlangıcının gusûl ile olduğunu, sonuç olarak “حَتَّى يَطْهَرْنَ” lafzında vakfın câiz olmayacağını eklemiştir.³¹⁷

II. VAKF VE İBTİDÂYA ETKİ EDEN KIRAAT VECİHLERİNİN TASNİFİ VE ANLAMLA İLİŞKİSİ

³¹⁵ Bakara, 2/222.

³¹⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'i ve İlelihâ ve Hıccihâ*, (nşr. Muhiddîn Ramazân), 3. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984, s. 293; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr*, s. 316.

³¹⁷ Uşmûnî, s. 59.

A. ANLAMA ETKİ EDEN KIRAAT FARKLILIKLARI VE VAKF-İBTİDÂYA ETKİLERİ

Vakf ve ibtidâ, anlamla birebir ilişkili olan bir olgudur. Zira vakfı ilgilendiren bir kelimenin öncesi ve sonrasıyla irtibatı örneğin mâlûm okunduğunda farklı, meçhul okunduğunda da aynı şekilde farklı olacaktır. Bu yüzden kıraat farklılıklarından neşet eden vakfların anlamla olan bu ilişkisinin incelenmesi, bu alanda önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaçtan hareketle çalışmamızın bu kısmında sarf, nahiv ve tefsir yönünden kıraat vecihlerinin anlamla ilişkisinin incelenmesi yapılacak, Secâvendî ve Uşmûnî'nin bu konudaki tercihleri ve ta'lilleri sunulmaya çalışılacaktır.

1. Sarf İlmi Yönünden Kıraat Vecihleri ve Vakf-İbtidâya Etkisi

a. Fiil ile İlgili Kıraat Vecihleri

(1) Haber-İnşâ Fiil Yapısı

İhbârî ve inşâî fiiller anlam yönünden farklılık arz ettiği için vakf tercihleri de bu farklılıktan etkilenir. Secâvendî ve Uşmûnî ihbârî ve inşâî fiil yapılarındaki değişimi vakf sistemlerine uygulamışlardır. Fiil-i muzâriyi emr-i gâib, nefy-i istikbâlî nehy-i gâib, emr-i hâzırî mâzî okuma gibi bir takım kıraat farklılıkları bu konuyla ilgili karşımıza çıkan örneklerdir. Bu kısımda her bir farklılığa sırasıyla değinilirken bir yapıyla ilgili birden fazla örnek olduğunda sadece birisi zikredilecektir.

(a) Fiil-i Mâzinin Emr-i Hâzır Okunması

Secâvendî'nin eserini incelediğimizde tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tür okumaya sadece bir örnek olduğu görülmüştür. Bu da Enbiyâ sûresinde bulunan “قَالَ رَبِّ”³¹⁸ cümlesindeki “قَالَ” lafzının “قُلْ” şeklinde okunması rivayetidir. Nitekim Hafs hariç bütün kurrâ söz konusu kelimeyi emr-i hâzır sîgasında “قُلْ” şeklinde okur. Hafs ise fiil-i mâzî sîgasında “قَالَ” şeklinde okumaktadır.³¹⁹

³¹⁸ Enbiyâ, 21/112.

³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 467; Hemedânî, s. 576; Dimyâtî, II, 268.

Muhsin Hâşim'in tahkik ettiği *Kitâbü'l-Vakf* eserinde bu âyetteki kıraat farklılığı zikredilmemiş, “قَالَ” yerine devamındaki “رَبِّ احْكُم” lafzındaki şâz okuma ve onun neticesinde meydana gelmiş olan vakf tercihinin değinilmiştir.³²⁰ Ancak Muhammed el-Îdî'nin tahkik ettiği *İlelü'l-Vukûf*'da aynı yerin vakfının incelemesi yapılırken söz konusu farklılık yer almıştır.³²¹

Secâvendî, Hafs'ın dışındaki kurrâya göre emr-i hâzır formunda “قُلْ” okunduğu zaman “بِالْحَقِّ” kelimesinde vakf-ı mutlak olacağı görüşündedir. Çünkü devamındaki “وَرَبُّنَا” kelimesi bu takdirde mübtedâ olur ve mekûlû kavlin dışına çıkar.³²² Uşmûnî de bu görüşü paylaşarak vakf-ı hasen değerlendirmesinde bulunmuştur.³²³ Secâvendî, Hafs kıraatine göre fiil-i mâzî formunda okunduğu zaman ise vakf-ı mücevvez olduğunu söyler.³²⁴ Vasıl sebebi fiil-i mâzî formunda “وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ” cümlesi “قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ” cümlesinin mekûlû kavli olduğu için “بِالْحَقِّ” kelimesinde durulmayıp geçmek gerekir. Vakf gerekçesi de “قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ” cümlesinde mütekellim tekil iken “وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ” cümlesinde çoğul olduğu için anlamda udûl meydana gelmiştir.³²⁵ Uşmûnî, Hafs kıraatine göre hangi vakf türü olacağı konusunda bir görüş serdetmemiştir.

(b) Fiil-i Muzârinîn Emr-i Hâzır Okunması

Tâhâ sûresinde bulunan “وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي”³²⁶ cümlesinde “وَلِتُصْنَعَ” fiilini Ebû Ca'fer lâm (ل) 'in sükûnu ve ayn (ع) 'in cezmiyle “وَلِتُصْنَعَ” olarak emr-i gâib vezninde okumuştur.³²⁷

³²⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 289. Söz konusu şâz okuma İbn Abbâs, Ebû Ca'fer, Dahhâk, İbn Muhaysın, İkrime, Yahyâ b. Ya'mer ve Cuhderî'nin “رَبِّي احْكُم” rivayetidir. Bkz. İbn Hâleveyh, s. 96; İbn Cinnî, II, 71.

³²¹ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, III, 713.

³²² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 289.

³²³ Uşmûnî, s. 253.

³²⁴ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf* çalışmasında Hafs kıraatine göre vakf-ı mücevvez (ج) olacağını söylediği verdiği halde Hafs müfredatını takip eden Türkiye'deki mushaflarda “بِالْحَقِّ” kelimesi üzerinde vakf-ı mutlak (ط) rumuzu bulunmaktadır. Bu bir hatadır. Çünkü vakf-ı mutlak hükmü Hafs'ın dışındaki kurrânın okuyuşuna göre verilmiş bir hükümdür. Metinde de belirtildiği gibi *Kitâbü'l-Vakf*'da Hafs'ın rivayetine değinilmemiş, Cuhderî'nin şâz kıraati aktarılmıştır.

³²⁵ Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, III, 713. Ayrıca bkz. Dâni, *Müktefâ*, s. 389-390.

³²⁶ Tâhâ, 20/39.

³²⁷ Son harf olan ayn (ع) sâkin okununca mâ bâ'dindeki “عَلَى عَيْنِي” lafzı da ayn (ع) 'la başladığı için Ebû Ca'fer kıraatinde idgâm da vardır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 320; Dimyâtî, II, 246.

Ebû Ca'fer dışındaki kurrânın “وَلْتَصْنَعْ” şeklindeki kıraatine göre Secâvendî, âyetteki “مَيِّ” kısmında vakf-ı câiz olduğu hükmüne varmıştır. Vakf câizdir, çünkü “وَلْتَصْنَعْ” fiilindeki vâv (و), vâv-ı mukhamedir.³²⁸ Atıf vâvı değildir. Zaten atıf vâvı olarak kabul edilse bile mâ kabline değil “لَتُحِبَّ وَلْتَصْنَعْ” takdiriyle mahzûf bir fiil üzerine mâtuf olur.³²⁹ Vasıl câizdir, çünkü “وَلْتَصْنَعْ” fiilindeki lâm (لام)’ın müteallakı mâ kablindeki “وَالْقَيْتُ” fiilidir. Eğer “وَلْتَصْنَعْ” şeklinde Ebû Ca'fer kıraatine göre okunursa “مَيِّ” kelimesinde vakf olur. Çünkü inşâî anlam içermesiyle mâ kablindeki ihbârî cümle yapısından munkatı‘ olacaktır.³³⁰

Uşmûnî, “وَلْتَصْنَعْ” fiilinin atıf olup olmaması konusunda Secâvendî’yle aynı görüşte değildir. Nitekim o, Ebû Ca'fer’in dışındaki kurrânın okuyuşuna göre “وَلْتَصْنَعْ” fiilini mâ kabline atfedilmiş kabul ettiği için “مَيِّ” lafzında vakf olmadığını söyler. Ebû Ca'fer’in kıraatine göre “وَلْتَصْنَعْ” okunduğundaysa vakfın “مَيِّ” lafzında değil âyet sonundaki “عَلَى عَيْنِي” ibaresinde olacağı kanaatindeydi. Eğer burada da vakfedilmezse devamındaki “إِذْ”³³¹ edatının “وَلْتَصْنَعْ” fiilinin zarfı olma ihtimali ortaya çıkar ki bu doğru değildir. Uşmûnî daha sonra Hasan-ı Basrî ve Ebû Nüheyk’in (ö. ?), söz konusu fiili tâ (ت)’nın fethası ve ayn (ع)’in nasbı ile “وَلْتَصْنَعْ” şeklindeki şâz kıraatlerini aktarmıştır.³³² Önceki iki okuyuşta olduğu gibi bu şâz okuyuşa göre de Uşmûnî için “عَلَى عَيْنِي” lafzında vakf yoktur.³³³ Sebebi her ne kadar belirtilmemiş olsa da “وَلْتَصْنَعْ” rivayetinin tahlilinde değinildiği gibi muhtemelen “وَلْتَصْنَعْ” lafzının evvelindeki vâv (و) Uşmûnî tarafından atıf harfi olarak değerlendirilmiştir.

(c) Nefy-i İstikbâlin Nehy-i Hâzır Okunması

Tâhâ 20/77’de yer alan “فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَحْشَى”³³⁴ cümlesindeki nefy-i istikbal vezninde olan “لَا تَخَافُ” fiilini Hamza elif (ا)’in hazfı ve fâ

³²⁸ Zâid vâv (و) harfine verilen isimdir.

³²⁹ Ebu Hayyân da bu görüştedir. Ancak onun mahzûf fiili farklıdır. Nitekim “لَيَتَلَطَّفَنَّ بِكَ وَلْتَصْنَعْ عَلَى عَيْنِي” şeklinde “لَيَتَلَطَّفَنَّ” fiilini takdir etmiştir. Bkz. Ebû Hayyân, VI, 227.

³³⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 279-280.

³³¹ Tâhâ, 20/40.

³³² Bkz. İbn Hâleveyh, s. 91; İbn Cinnî, II, 51.

³³³ Uşmûnî, s. 242.

³³⁴ Meâli: “Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç.”

(ف)’nın cezmiyle “لَا تَخَفْ” şeklinde nehy-i hâzır sîgasında okumuştur.³³⁵ Yani bu fiilde biri ihbârî diğeriye inşâî anlam ifade eden iki vecih vardır.³³⁶

Secâvendî, birinci vecih olan nefy-i istikbâl vechine göre “لَا تَخَفْ” fiili mâ kablindeki “طَرِيفًا” lafzının sıfatı olmaya müsait olduğu (vasıl sebebi) veya istînâf anlamını içerdiği (vakf sebebi) için “يَبَسًا” kelimesinde vakf-ı câiz değerlendirmesinde bulunmuştur.³³⁷ Nehy-i hâzır sîgasında “لَا تَخَفْ” okunduğu zaman ise vakf tarafının kuvvetli olması anlamında vakf-ı ecvez olduğu görüşündedir. Zira emir ifade eden “لَا فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيفًا” cümlesini mâ kablindeki yine emir anlamını taşıyan “لَا تَخَفْ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى” cümlesine bağlayan bir atıf harfi bulunmamaktadır. Vasla cevaz veren gerekçe ise her iki cümlelerin -her ne kadar birincisi olumlu ikincisi olumsuz olsa da- inşâî yapıda olmasıdır.³³⁸

Uşmûnî de nefy-i istikbal vechinde okunduğunda eğer “لَا تَخَفْ” fiili istînâfiyye kabul edilirse “يَبَسًا” kelimesinde vakf-ı kâfi olacağını söylemiştir. Ancak mâ kablindeki “طَرِيفًا” lafzından “لَا تَخَفْ فِيهَا” takdiriyle sıfat yapılırsa bu takdirde vakf yapılmaz. Keza Hamza kıraatine göre de Uşmûnî için vakf yoktur. Zira “لَا تَخَفْ” fiili “أَنْ تَضْرِبَ لَهُمْ طَرِيفًا” takdiriyle emrin cevabı olur.³³⁹

Bu âyette Hamza kıraatine göre Secâvendî’nin vakfı daha uygun gördüğü Uşmûnî’nin ise vaslî tercih ettiği göze çarpmaktadır. Ancak vakf için zayıf da olsa bir ihtimal varsa okuyucuya kolaylık açısından Secâvendî’nin görüşü paralelinde “يَبَسًا” lafzında durmakta bir beis olmadığı kanaatindeyiz.

(d) Nehy-i Gâibin Fiil-i Muzâri Okunması

Bu tür bir kıraat farklılığına örnek Mâide sûresindeki “وَأَنبِئَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَتُورٌ” وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿46﴾ وَلِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ فِيهِ âyetlerinde geçen “وَلِيَحْكُمَ”³⁴⁰ fiilidir. Kurrâdan Hamza bu fiili, lâm (ل)’in kesresi, mîm (م)’in nasbıyla ve fiil-i muzâri formunda “وَلِيَحْكُمَ” şeklinde okumuştur. Böyle okununca

³³⁵ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teysîr*, s. 461; Dimyâtî, II, 253.

³³⁶ Nehy-i hâzır vezninde okunduğu zaman ikinci cümlelerin anlamı “Yakalanmaktan korkma ve endişe etme.” olur.

³³⁷ Atıf olarak kabul edildiği zaman âyetin anlamı “Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ve sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.” şeklinde olur.

³³⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 281

³³⁹ Uşmûnî, s. 244.

³⁴⁰ Mâide, 5/47.

fiilin evvelindeki lââm (ل), lââm-ı key (كى) olmak suretiyle gizli bir en (أَنْ) yardımıyla “وَلِيَحْكُمَ” fiilini nasb etmiş olur. Hamza’nın dışında kalan kurrâ ise “وَلِيَحْكُمَ” şeklinde (ل)’in ve mîm (م)’in cezmiyle nehy-i gâib formunda okumuşlardır. Mîm (م)’in cezmi de evvelindeki emir lââm (لَامِ الْأَمْرِ)’ı sebebiyledir.³⁴¹

Secâvendî, Hamza kıraatine göre okunduğunda önceki âyetin sonu olan “وَلِيَحْكُمَ”³⁴² lafzında vakfın câiz olmadığı görüşündedir. Çünkü bu kıraate göre “وَلِيَحْكُمَ” ve devamı bir önceki âyete bağlanmış olacak ve anlamı “Biz ona İncil’i verdik ki ehl-i İncil onunla hükmedebilsin.” olacaktır. “وَلِيَحْكُمَ” lafzının evvelindeki vâv (و)’ı ise Secâvendî, mukhame vâvı olarak kabul eder.³⁴³ Uşmûnî de bu konuda Secâvendî’yle paralel bir görüş olarak Hamza kıraatine göre okunduğunda “وَلِيَحْكُمَ” lafzında vakf olmadığı görüşündedir. Ancak ona göre vakf olmadığını söylememiz için “وَلِيَحْكُمَ” lafzındaki lââm (ل)’in müteallakını önceki âyetteki “وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ” cümlesinin olduğunu kabul etmemiz gerekir. Eğer lââm (ل)’in müteallakı için örneğin “وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أُنْزِلَ” gibi mahzûf bir kelâm takdir edilirse o halde vakf câiz olur.³⁴⁴

Hamza’nın dışındaki kurrânın emr-i gâib formunda okuyuşuna göre Secâvendî için “وَلِيَحْكُمَ” lafzında vakf câiz vardır. Çünkü bu durumda “وَلِيَحْكُمَ” fiilindeki vâv (و), ibtidâ anlamını ihtiva eder. Müellif, vâv-ı ibtidâiyye olmasına gerekçe olarak şunu söyler: “Bu fiilin mâ kablinde herhangi bir emir sîgası yok ki vâv (و), atıf için olsun.”³⁴⁵ Uşmûnî ise “وَلِيَحْكُمَ” emri istînâf ifade ettiği için “وَلِيَحْكُمَ” lafzında vakf-ı kâfi hükmünde bulunur.³⁴⁶

Bu örnekten çıkarılabilecek sonuç emr-i gâib sîgasında okunduğu zaman her iki müellifin bir ittifakının bulunduğu, fiil-i muzâri okunduğundaysa Uşmûnî’nin vakfa yol bulabilmek için mahzûf bir fiil takdir etmiş olduğudur.

(e) Emr-i Hâzırın Fiil-i Mâzi Okunması

³⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, II, 254; Dimyâtî, II, 536.

³⁴² Mâide, 5/46.

³⁴³ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 186.

³⁴⁴ Uşmûnî, s. 121.

³⁴⁵ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 186-187.

³⁴⁶ Uşmûnî, s. 121.

“Bir kıraat vechinin birden fazla vakf yerine etkisi” başlığında da incelediğimiz örneğe göre Bakara sûresinde geçen “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى”³⁴⁷ ibaresindeki “وَاتَّخِذُوا” kelimesini Nâfi‘ ve İbn Âmir, fiil-i mâzi kalıbında “وَاتَّخِذُوا” şeklinde hâ (خ)’nın fethasıyla, diğer ulemâ ise emr-i hâzır kalıbında “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okumuşlardır.³⁴⁸

Secâvendî, bu iki vecihten yola çıkarak “وَامَّا” ve “مُصَلًّى” kelimelerinin vakfında iki vechin olduğunu belirtmiştir. Nitekim ona göre “وَاتَّخِذُوا” şeklinde emr-i hâzır kalıbında okunduğunda sözü edilen iki yerde de vakf-ı mutlak vardır. Sebebi de “جَعَلْنَا” ve “وَعَهْدْنَا” olan iki fiil-i mâzinin arasına emr-i hâzır olan “وَاتَّخِذُوا” lafzının girmesiyle i’tirâziyye vuku bulmuş olmasıdır. Diğer bir deyişle ihbârî anlam içeren iki kelime arasına inşâî anlam içeren başka bir kelime girmiştir.³⁴⁹

Uşmûnî, bu kıraate göre “وَامَّا” ve “مُصَلًّى” kelimelerinde vakf-ı hasen olduğu görüşündedir. “وَامَّا” kelimesinde vakfın sebebi olarak “وَاتَّخِذُوا” fiilinin istînâf anlamı içermesini gerekçe olarak gösterirken “مُصَلًّى” kelimesinde neden vakfettiğiyle ilgili bir izahatta bulunmamıştır.³⁵⁰ Muhtemelen “وَعَهْدْنَا” fiilinin de istînâfiyye anlamını içerdiğini düşünmüş olacak ki söz konusu kelimedeki vakf-ı hasen olacağını söylemiştir.³⁵¹

Fiil-i mâzi kalıbında “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okunduğu zaman “جَعَلْنَا” ve “وَعَهْدْنَا” olan diğer iki fiille beraber anlam tertibi neticesinde “وَامَّا” ve “مُصَلًّى” kelimelerinin ikisinde de Secâvendî’ye göre vakf yoktur.³⁵² Uşmûnî ise “مُصَلًّى” lafzında vakfın olduğu fikrini sunar. “وَامَّا” kelimesinde vakfa cevaz vermeme sebebi de “وَاتَّخِذُوا” lafzının “وَإِذْ جَعَلْنَا” üzerine mâtuf olmasındandır.³⁵³

³⁴⁷ Bakara, 2/125.

³⁴⁸ İbn Mücâhid, s. 169; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 294.

³⁴⁹ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 135.

³⁵⁰ Uşmûnî, s. 48.

³⁵¹ Nitekim bazı i’râbü’l-Kur’ân eserlerinde “وَعَهْدْنَا” lafzındaki vâv (و) harfinin istînâfiyye için olduğu söylenmektedir. Bkz. Mahmûd Sâfi, *İ’râbü’l-Kur’ân ve Sarfuhü ve Beyânühü*, 3. Baskı, Beyrut: Dârü’r-Reşid, 1416/1995, I, 258; Muhammed et-Tayyib el-İbrâhîm, *İ’râbü’l-Kur’âni’l-Kerîmi’l-Müeyesser*, 4. Baskı, Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1430/2009, s. 19.

³⁵² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 135.

³⁵³ Uşmûnî, s. 48.

Bu örnekte her iki müellifin –gereçekleri farklı da olsa- emr-i hâzır vechinde vakfı tercih etmiş olduğu görülmektedir. Ancak fiil-i mâzi vechinde ihtilaflı hükümler verilmiş olduğu dikkati çekmektedir.

(f) Emr-i Hâzırın Fiil-i Muzâri Okunması

Bunun örneği de Tâhâ sûresindeki “هَرُونَ أَخِي ۖ أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي”³⁵⁴ âyetlerinde geçen “أَخِي” ve emr-i hâzır sîgasındaki “أَشَدُّ” kelimeleridir. “أَخِي” kelimesini İbn Kesîr ve Ebû Amr, yâ (ى)’nın fethasıyla “أَخِي” şeklinde okur. “أَشَدُّ” kelimesini de İbn Âmir, meftûh bir hemze-i kat’ ile “أَشَدُّ” şeklinde fiil-i muzâri olarak okumaktadır.³⁵⁵ Kelimenin meczûm olmasının sebebi de gerideki “وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي”³⁵⁶ talebinin cevabı olduğu içindir.³⁵⁷

İbn Âmir kıraatine göre okunduğu zaman Secâvendî “أَخِي” kelimesinde vakf olmadığı görüşündedir. Sebebi yukarıda da belirtildiği üzere mâ kablindeki “وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي” ibaresinin içerdiği talebin cevabı olmasındandır. Uşmûnî ise –gerekçesini izah etmese de- tersine vakf olacağını söylemektedir. Eğer İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraati gibi “أَخِي” okunursa Secâvendî’ye göre sonraki kelimeye “أَخِي أَشَدُّ” şeklinde vasledilir.³⁵⁸

İbn Âmir’in dışındaki kurrânın emr-i hâzır sîgasında okuyuşuna göre ise Secâvendî vakf-ı câiz değerlendirmesinde bulunur. Vakf-ı câizin vasıl sebebini devam eden duâ anlamının inkıtaa uğramaması, vakf sebebini ise “أَشَدُّ” kelimesinde atıf harfî olmaması olarak belirtir. Uşmûnî de burada Secâvendî’nin görüşüne katılarak vakf-ı câiz olduğunu ifade eder.³⁵⁹

(g) Emr-i Hâzırın İsm-i Tafdîl Okunması

Bu durumun tek örneği daha önce zikrettiğimiz Enbiyâ 21/112’de bulunan “رَبِّ الْخَلْقِ” ibaresindeki kıraat farklılıklarıdır. Kıraat ulemâsından İbn Abbâs, Ebû Ca’fer,

³⁵⁴ Tâhâ, 20/30-31.

³⁵⁵ İbn Mücâhid, s. 418; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 470.

³⁵⁶ Tâhâ, 20/29.

³⁵⁷ Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, s. 581; Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 279; Kurtubî, XIV, 55; Ebû Hayyân, VI, 225.

³⁵⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 279; Uşmûnî, s. 242.

³⁵⁹ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 279; Uşmûnî, s. 242.

Dahhâk, İbn Muhaysın, İkrime, Yahyâ b. Ya‘mer ve Cuhderî, söz konusu âyetteki “رَبِّ” kelimesini mütekellim yâ’sının izhârı ile “رَبِّي” şeklinde, “اَحْكَمْ” lafzını da ism-i tafdîl vezninde “اَحْكَمْ” şeklinde okurlar.³⁶⁰

Secâvendî, “رَبِّ اَحْكَمْ” şeklinde kıraat edenlere göre “بِالْحَقِّ” kelimesinde vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir. Sebebini de “وَرَبُّنَا” lafzı ve sonrasının mekûlû kavil olmamasıyla açıklar. Şâz kıraate göre okunduğundaysa vakf-ı mücevvez olduğuna hükmeder. Vasıl nedeni “قَالَ رَبِّ اَحْكَمْ بِالْحَقِّ” ve “وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ عَلَى مَا تَصِفُونَ” cümlelerinde ihbârî yönden anlam birliği olduğundan dolayı aralarını fasletmemek içindir. Vakf nedeni de “قَالَ رَبِّ اَحْكَمْ بِالْحَقِّ” cümlesindeki müfred anlamdan “وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ” cümlesindeki cemi anlama udûl olmasındandır.³⁶¹ Diğer taraftan Uşmûnî’nin söz konusu şâz kıraate eserinde değinmediği görülmektedir.

(2) Fiilin Mâlûm-Meçhul Okunması

Zaman ifade eden fiiller yapı bakımından ya mâlûm olurlar ya da meçhul olurlar. Bilindiği gibi fiili işleyen bilindiği zaman mâlûm, bilinmediği zaman ise meçhul yapıda gelir. Bu başlık altında söz konusu bu iki yapının değişiminin vakfa etkisi incelenecektir.

Nûr, 24/36’da bulunan “يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (ج) رَجَالٌ...” ibaresinde geçen “يُسَبِّحُ” kelimesini İbn Âmir ve Ebû Bekr bâ (ب)’nin fethasıyla meçhul kalıbında “يُسَبِّحُ” şeklinde, bu iki âlim dışındakiler ise mâlûm kalıbında “يُسَبِّحُ” şeklinde okurlar.³⁶²

“يُسَبِّحُ” kelimesi mâlûm kalıbında okunduğu zaman fâili, bir sonraki âyetteki “رَجَالٌ”³⁶³ kelimesidir.³⁶⁴ Böyle olunca fâille mef‘ûl arasının faslı söz konusu olacağı için “وَالْآصَالِ” lafzında vakf câiz olmaz. Nitekim Secâvendî ve Uşmûnî’nin tatbiki de bu şekildedir. Vakf, Uşmûnî’ye göre fâil olan “رَجَالٌ” kelimesindedir.³⁶⁵

“يُسَبِّحُ” fiili meçhul okunması halinde “فِيهَا” nâib fâil, “رَجَالٌ” kelimesi de soru anlamı içeren “مَنْ يُسَبِّحُهَا” takdiriyle -mahzûf bir fiilin cevabı sadedinde- fâil olur.

³⁶⁰ İbn Hâleveyh, s. 95; İbn Cinnî, II, 71. Söz konusu bu rivayetlere *İlelû'l-Vukûf*’da temas edilmemiştir.

³⁶¹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 289.

³⁶² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 482; Dimyâtî, II, 298-299.

³⁶³ Nûr, 24/37.

³⁶⁴ Ferrâ, II, 253; Ukberî, s. 972.

³⁶⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 302; Uşmûnî, s. 268.

Bununla birlikte “الْمُسَبِّحُ رَجَالٌ” ya da “فِيهَا رَجَالٌ” takdiriyle mahzuf bir mübtedânın haberi olduğu şeklinde görüşler de bulunmaktadır.³⁶⁶

Secâvendî, meçhul kalıpta okunduğu zaman yukarıda da belirtildiği gibi “رَجَالٌ” kelimesinin önceki âyetle vakfa engel olacak şekilde irtibatı kuvvetli olmadığı için “وَالْأَصَالِ” lafzında durmakta bir beis görmez. Nitekim o, söz konusu yerde vakf-ı mutlak olduğuna, Uşmûnî de vakf-ı hasen olduğuna hükmetmiştir.³⁶⁷

Yukarıdaki örnek Hafs kıraatine göre mâlûm fiili meçhul sîgada okuyanlar için oluşacak vakf farklılıklarını gösterir. Keza Hafs kıraatine göre meçhul iken mâlûm okunan fiiller de vardır. Söz gelimi Bakara sûresinde bulunan “يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ” cümlesindeki meçhul vezindeki “وَمَنْ يُؤْتَ” fiilini Ya’kûb’un mâlûm vezinde “وَمَنْ يُؤْتَ” şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur.³⁶⁸

Bu cümlede yer alan “مَنْ يَشَاءُ” lafzında “وَمَنْ يُؤْتَ” lafzını meçhul okuyan kurrâ için Secâvendî’ye göre vakf-ı câiz vardır. Vakf câizdir, “وَمَنْ يُؤْتَ” şeklinde şartla ibtidâda bulunulduğu için. Vasil câizdir, fiilin evvelindeki vâv (و), atıf vâvı olduğu için. Aynı gerekçelerin bir sonucu olarak Uşmûnî de “مَنْ يَشَاءُ” lafzında vakf-ı tâm olduğu görüşündedir.

Ya’kûb’un okuyuşu için de Secâvendî, mâlûm fiil olan “وَمَنْ يُؤْتَ” lafzının bir başka mâlûm fiil olan “يُؤْتِي” üzerine atfedilmesi nedeniyle -tertibin bozulmaması için- vaslın cevazının daha kuvvetli olacağını söylemiştir. Uşmûnî de vakf-ı kâfi olduğuna hükmetmiş ve şunları eklemiştir: “Meçhul kalıbında okunduğunda mânânın itibarı devamındaki “فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا” kısmına, mâlûm vezinde okunduğunda ise mâ kablindeki “وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ” kısmınadır.³⁷⁰

Bu örnekte dikkati çeken husus iki müellifin de her iki kıraatte vakf konusunda aralarında bir ittifakın bulunmasıdır.

³⁶⁶ Ukberî, s. 971; Uşmûnî, s. 168.

³⁶⁷ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 302; Uşmûnî, s. 268.

³⁶⁸ Bakara, 2/269.

³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Tefsîr*, s. 313; Dimyâtî, I, 455.

³⁷⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 149; Uşmûnî, s. 65.

(3) Fiilin Müzekker Müennes Okunması

Duhân sûresindeki “كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ”³⁷¹ cümlesinde bulunan “يَغْلِي” fiilini İbn Kesîr, Hafs ve Ruveys (ö. 238/852) müzekker sîgasıyla, geri kalan kurrâ ise tâ (ت) ile “تَغْلِي” şeklinde müennes sîgasında okurlar.³⁷²

Secâvendî, “كَالْمُهْلِ” lafzında müzekker sîgasına göre vakf-ı câiz olduğu görüşündedir. Vakf sebebi “كَالْمُهْلِ” lafzının “هُوَ يَغْلِي” ya da “هِيَ تَغْلِي” takdirinde mahzûf bir mübtedânın haberi olmasından dolayıdır. Bu takdir kabul edilirse “الْأَنثِيم” kelimesinde de durmak câizdir. Müennes okunduğunda vasledilir. Sebebi de “تَغْلِي” kelimesi “حَقَّقَتْ” “الشَّجَرَةُ كَانَتْ كَالْمُهْلِ غَالِيَةً” takdiriyle hâlden sonra gelen hâldir.³⁷³

Uşmûnî’ye göre fiil “تَغْلِي” şeklinde müennes okunduğu zaman “كَالْمُهْلِ” kelimesinde vakf-ı hasen vardır. Ama müzekker olarak “يَغْلِي” okunduğunda vakf yoktur. Zira “يَغْلِي” fiili mâ kablindeki “كَالْمُهْلِ” kelimesinin halini anlatmaktadır.³⁷⁴

(4) Gâib-Muhatap-Mütekellim

Mâzi, muzârî, emir, nehiy gibi fiillerde bulunan fâil, ya gâib-gâibe ya muhatap-muhataba ya da mütekellimdir. Bu kısımda gâib-gâibenin muhatap-muhataba ya da mütekellim okunması veya bunların tersi varyasyonlar sırasıyla ele alınacaktır.

(a) Gâib Fiilin Muhatap Okunması

Zuhurf sûresindeki “فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ”³⁷⁵ âyetinin sonundaki “يَعْلَمُونَ” fiilini Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer muhatap vezniyle “تَعْلَمُونَ” şeklinde okumaktadırlar.³⁷⁶

“يَعْلَمُونَ” fiili gâib vezninde okunduğu zaman Secâvendî, “سَلَامٌ” lafzında vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir. Çünkü mâ ba‘dindeki “فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ”³⁷⁷ ibaresi tehdit

³⁷¹ Duhân, 44/45. Meâli, “Kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar.”

³⁷² Hemedânî, s. 655; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyîsîr*, s. 552.

³⁷³ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 396.

³⁷⁴ Uşmûnî, s. 355.

³⁷⁵ Zuhurf, 43/89.

³⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyîsîr*, s. 551; Dimyâtî, II, 461.

³⁷⁷ Meâli: “Yakında bilecekler.”

anlamını içermektedir. Bu cümlelerin, mâ kablindeki “وَقُلْ سَلَامٌ”³⁷⁸ cümlesinin mekûlû kavli sayılmaması için vakfedilmesi gerekir. Muhatap vezninde okunduğunda ise keza mâ ba’dindeki tehdit içeren sözlerin gerideki “وَقُلْ سَلَامٌ” cümlesindeki emrin devamı sayılmaması için vakf-ı lâzım olduğu değerlendirmesinde bulunur.³⁷⁹ Gâib vezninde okunduğunda -mâ kablindeki “وَقُلْ سَلَامٌ” cümlesinin fiili muhatap olduğu için- “فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ” cümlesinin mekûlû kavil olma ihtimali muhatap vezninde okunması durumuna göre daha düşük bir ihtimaldir. Uşmûnî ise aynı gerekçelerle her iki kıraate göre de “سَلَامٌ” lafzında vakf olduğu görüşündedir.³⁸⁰

Bazen de yukarıdaki örneğin tersi olarak muhatap fiil gâib okunabilir. Bunun örneği Bakara 2/140’daki “أَمْ تَقُولُونَ” fiilidir. İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâî, Halef ve Ruveys, bu fiili muhatap vezninde okurken geri kalan kurrâ ise gâib vezninde “أَمْ يَقُولُونَ” şeklinde okurlar.³⁸¹ Ukberî, Nehhâs gibi âlimler önceki âyetteki “أَمْ تَقُولُونَ”³⁸², “أَمْ يَقُولُونَ”³⁸³ ve devamındaki “أَمْ تَقُولُونَ” lafızlarının oluşturduğu hitap düzeninin devam etmesi için muhatap vechinin daha güzel olduğu görüşündedirler.³⁸⁴

Secâvendî, “أَمْ تَقُولُونَ” fiili gâib vechinde okunursa ve bu fiilin evvelindeki em (أَمْ) harfi istifhâm-ı tevbiîh³⁸⁵ anlamında kullanılırsa bir önceki âyetteki “مُخْلِصُونَ”³⁸⁶ lafzında vakf-ı mutlak olduğunu belirtir.³⁸⁷ Uşmûnî’ye göre ise “مُخْلِصُونَ” lafzında vakf-ı kâfi vardır.³⁸⁸

“أَمْ تَقُولُونَ” kelimesi tâ (ت) ile muhatap vezninde okunursa ve em (أَمْ) harfi bir önceki âyetteki “أَمْ تَقُولُونَ”³⁸⁹ sualinin cevabı kabul edilirse bu takdirde Secâvendî, “مُخْلِصُونَ” lafzında vakf olmadığı görüşündedir.³⁹⁰ Uşmûnî, gerekçesini ortaya koymasa da burada vakf-ı hasen olduğunu söyler.³⁹¹ Muhtemelen Uşmûnî, her iki durumda da em

³⁷⁸ Meâli: “Yâ Muhammed! ‘Size selâm olsun.’ de.”

³⁷⁹ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 393.

³⁸⁰ Nitekim Uşmûnî, gâib vezninde okunduğunda vakf-ı hasen olacağını belirtirken, muhatap vezninde okunduğundaysa gâib vechine göre vakfın daha kuvvetli olacağı ifadesinde bulunmuştur. Bkz. Uşmûnî, s. 353.

³⁸¹ Dâni, *Câmiu’l-Beyân fi’l-Kurââtis-Seb’i’l-Meşhûra*, (nşr. Muhammed Sadûk el-Cezâirî), 1. Baskı, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005, s. 410; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyisr*, s. 296.

³⁸² Bakara, 2/139.

³⁸³ Nehhâs, *İrâbü’l-Kur’ân*, s. 68; Ukberî, s. 122.

³⁸⁴ İstifhâm-ı tevbiîh: Kınama, azarlama, ayıplama anlamlarındaki soru edatına denir.

³⁸⁵ Bakara, 2/139.

³⁸⁶ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 137.

³⁸⁷ Uşmûnî, s. 50.

³⁸⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 137.

³⁸⁹ Uşmûnî, s. 50.

(أم) harfinin istifhâm-ı tevbîhî ya da Zemahşerî'nin de sözünü ettiği gibi istifhâm-ı inkârî olduğunu kabul ettiği için vakf olduğu düşüncesindedir.³⁹⁰

(b) Gâib Fiilin Mütakellim Okunması

Yûnus sûresi 12/5'deki “مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ”³⁹¹ cümlesinde bulunan “يُفَصِّلُ” fiili bu durumun örneği sayılabilir. Nitekim İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs ve Ya'kûb'dan bu fiili gâib sîgada yâ (ى) ile okudukları, geri kalan kurrânın ise mütakellim sîgada “نُفَصِّلُ” şeklinde okudukları rivayet olunmuştur.³⁹²

Secâvendî gâib sîgasıyla okunduğu zaman “إِلَّا بِالْحَقِّ” lafzında vakf olmadığı görüşündedir. Çünkü dikkat edilirse mâ kablindeki “مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ” olan birinci cümle, gâib formundadır. “يُفَصِّلُ” şeklinde gâib olarak okunursa ikinci cümleyi birinci cümleye hâl yapmak suretiyle bağlamak mümkün olabilecektir. Nitekim Uşmûnî de mâ kabline muttasıl olduğu düşüncesinden hareketle Secâvendî gibi vakf olmadığını söyler. Ancak mütakellim sîgada okunduğunda bu bağı kurmak mümkün olmadığı için “إِلَّا بِالْحَقِّ” lafzında vakf-ı mutlak, Uşmûnî ise vakf-ı kâfi olduğunu belirtmişlerdir.³⁹³

(c) Gâibe Fiilin Mütakellim Okunması

Âl-i İmrân sûresindeki “قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ”³⁹⁴ kısmında yer alan “بِمَا وَضَعْتَ” fiilini İbn Âmir, Ebû Bekir ve Ya'kûb ayn (ع)'in iskânı ve tâ (ت)'nin zammesiyle “بِمَا وَضَعْتُ” şeklinde mütakellim sîgasıyla, geri kalan kurrâ ise (ع)'in fethası ve tâ (ت)'nin iskânıyla “بِمَا وَضَعْتُ” şeklinde gâibe sîgasıyla okumuşlardır.³⁹⁵

Secâvendî, “بِمَا وَضَعْتُ” şeklindeki gâibe rivayetine göre âyetteki “أُنْثَىٰ” kelimesinde vakf-ı mutlak olduğunu söyler.³⁹⁶ Çünkü bir önceki “قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ”

³⁹⁰ Zemahşerî, s. 100.

³⁹¹ Meâlî: “O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.”

³⁹² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 397; Dimyâtî, I, 456-457.

³⁹³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 228; Uşmûnî, s. 173. Bazen de mütakellim fiil gâib sîgada okunur. Âl-i İmrân sûresinde bulunan “لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلُ دُونِ عَذَابٍ”³⁹³ âyetindeki “سَنَكْتُبُ” ve “وَقَوْلُ” lafızlarının gâib sîgasıyla okunması bu duruma örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 110a; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 331; Uşmûnî, s. 93.

³⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/36. Âyetteki konuyla ilgisi olan cümlelerin meâlî şöyledir: “Onu doğurunca, ‘Rabbim!’ dedi, ‘Onu kız doğurdum.’ -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir-”

³⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr*, s. 321; Dimyâtî, I, 475.

³⁹⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 155.

cümlesinde sözün sahibi İmrân'ın hanımı, “وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ” cümlesinde ise Allah'tır. Kelâmı söyleyenlerin ihtilafından dolayı söz konusu yerde vakfedilmesi gerekir. Nitekim Uşmûnî de benzer gerekçeyle aynı yerde vakf-ı kâfi hükmünde bulunur.³⁹⁷

Mütekellim sîgasında okunduğunda Secâvendî ve Uşmûnî vakf olmadığına hemfikirdirler.³⁹⁸ Vakf yapılmama sebebi yukarıda zikredilen iki cümlede sözü söyleyenin aynı kişi (İmrân'ın hanımı) olmasıdır.

(d) Muhatap Fiilin Mütekellim Okunması

Bu tür bir kıraat farklılığı Secâvendî'nin eserinde yer almaz. Uşmûnî'de ise sadece bir yerde bu tür bir rivayet mevcuttur. O da İsrâ sûresindeki “قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ”³⁹⁹ cümlesinde yer alan “لَقَدْ عَلِمْتُ” fiilidir. Bu fiili Kisâi ve A'meş, mütekellim vezninde “لَقَدْ عَلِمْتُ” şeklinde, diğer kurrâ ise muhatap vezninde “لَقَدْ عَلِمْتُ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁰⁰

Uşmûnî, bu âyetin izahında her iki kıraate göre de vakf olmadığını söylemişse de sebebini açıklamamış sadece farklı okuyuşlarda meydana gelebilecek mâna değişimine değinmiştir. Nitekim cumhûrun kıraati olan “لَقَدْ عَلِمْتُ” şeklinde okunduğu zaman âyetin anlamı “Firavun da ona, ‘Ben senin kesinlikle büyülendiğini zannediyorum ey Mûsâ!’ demişti. Mûsâ ise, ‘İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir.’ dedi.” şeklinde olur. Mütekellim vezninde okunduğundaysa “Mûsâ ise ‘Ben biliyorum ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir.’ dedi.” anlamına gelir.⁴⁰¹ Cümle “قَالَ” fiiliyle başladığı için ve önceki cümlede sözü söyleyenle sonraki cümlede sözü söyleyen farklı olduğu için vakf olması tabiidir. “لَقَدْ عَلِمْتُ” fiili, ister muhatap isterse mütekellim, hangi sîgada okunursa okunsun mâ kablindeki “قَالَ” fiili vakfi gerektirdiği için durum değişmeyecektir. Uşmûnî'nin her iki durumda da vakf yoktur demesi bundandır.

³⁹⁷ Uşmûnî, s. 76.

³⁹⁸ Mütekellim sîgasıyla “بِمَا وَضَعْتَ” şeklinde okunduğu zaman cümlelerin anlamı “Oysa Allah, benim ne doğurduğumu daha iyi bilir.” Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 155-156; Uşmûnî, s. 76.

³⁹⁹ İsrâ, 17/102. Meâli: “Mûsâ ise, ‘İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir.’ dedi.”

⁴⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teysîr*, s. 440; Dimyâtî, II, 206.

⁴⁰¹ Uşmûnî, s. 227.

Bazen de mütekellim fiil, muhatap okunur. Yukarıdaki gibi bu tür bir kıraat farklılığı da Secâvendî'nin eserinde bulunmamaktadır. Uşmûnî'nin eserinde geçtiğine göre Kehf sûresinde bulunan “وَمَا كُنْتُ”⁴⁰² kelimesini Ebû Ca'fer, Hasan-ı Basrî ve Cuhderî müfred muhatap formunda “وَمَا كُنْتُ” şeklinde, diğer kurrâ ise nefs-i mütekellim vahde formunda “وَمَا كُنْتُ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁰³

Uşmûnî, bu âyetteki “وَلَا خَلَقَ أَنْفُسَهُمْ” lafzının vakfı için vakf-ı hasen olduğunu değerlendirir. Eğer “وَمَا كُنْتُ” fiili muhatap formunda “وَمَا كُنْتُ” olarak okunursa o takdirde vakfın ahsen olacağını söylemiştir. Çünkü bu takdirde hitap Hz. Peygamber'e olacaktır.⁴⁰⁴

Bu ve bunun gibi örneklerden, kelimayı söyleyen kişilerin ya da muhatapların değişmesi sonucunda her iki müellifin vaslı tercih ettiği çıkarımını yapmak mümkündür.

(5) Fiilin Müfred-Cemi Okunması

Bu tür bir okumaya Tâhâ sûresindeki “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ”⁴⁰⁵ cümlesi örnek olarak verilebilir. Kurrâdan Hamza, bu cümledeki mütekellim vahde edatı olan “وَأَنَا” lafzını mütekellim meal gayr kalıbındaki “وَأَنَا” edatı şeklinde okur. Ayrıca yine nefs-i mütekellim vahde kalıbındaki “اخْتَرْتُكَ” fiilini de “اخْتَرْنَاكَ” şeklinde nefs-i mütekellim mea'l-gayr kalıbında okumuştur.⁴⁰⁶

Söz konusu farklılıktan yola çıkan Secâvendî, bir önceki âyetin sonundaki “طُوى”⁴⁰⁷ lafzında Hamza'nın dışındaki kurrânın okuyuşuna göre vakf-ı mutlak değerlendirmesinde bulunur. Zira her ne kadar “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ” lafzındaki vâv (و), atıf için olsa da “وَأَنَا” mübtedâ, “اخْتَرْتُكَ” fiili de haber olmakla vakf için de ortada bir gerekçe bulunmaktadır.⁴⁰⁸ Ancak Hamza kıraatine göre okunduğunda “طُوى” lafzında vakf yoktur.⁴⁰⁹ Çünkü böyle okunduğunda takdiri “لِأَنَا اخْتَرْنَاكَ فَاسْتَمِعْ” olur ki mâ kabliyle

⁴⁰² Kehf, 18/51.

⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 445; Dimyâtî, II, 217.

⁴⁰⁴ Bu takdirde anlamı “Sen (Yâ Muhammed) saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilsin.” olur. Bkz. Uşmûnî, s. 233; Dimyâtî, II, 217.

⁴⁰⁵ Tâhâ, 20/13.

⁴⁰⁶ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 226b; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 458.

⁴⁰⁷ Tâhâ, 20/12.

⁴⁰⁸ Sâfi, VIII, 352; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 278.

⁴⁰⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 278.

taalluku kuvvetli olmakla vakf için bir engel oluşur. Yukarıda da değinildiği üzere “وَأَنَا” lafzındaki vâv (و)’ın, atıf vâvı olması da mâ kabliyle taallukunu kuvvetlendirir.⁴¹⁰ Uşmûnî de Secâvendî’yle aynı görüştedir. Ancak o, cumhûrun kıraatine göre okunduğunda “طَوَى” lafzında vakf-ı kâfi olduğu görüşündedir.⁴¹¹

(6) Fiilin Farklı Bablarda Okunması

Âl-i İmrân 3/21’deki “وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ” cümlesinde bulunan ikinci “وَيَقْتُلُونَ” fiilini Hamza, yâ (ي)’nin zammesi, kâf (ق) ile tâ (ت) arasına bir elif (ل) ziyadesi ve tâ (ت)’nin kesresiyle müfâale bâbı kalıbında “وَيَقَاتِلُونَ” şeklinde, diğerleri de sülâsi kalıbında “وَيَقْتُلُونَ” olarak okumuşlardır.⁴¹²

Secâvendî, “بِغَيْرِ حَقٍّ” kelimesinin vakfını izah ederken rubâî kalıbında okuyan Hamza kıraatine göre sülâsi fiil olan birinci “وَيَقْتُلُونَ” fiilinden mâna yönünden udûl olduğu için vakf-ı mücevvez li-vechin olduğunu ifade eder.⁴¹³ Uşmûnî de aynı sebepten dolayı vakf-ı câiz olduğunu belirtir. Cumhûrun okuyuşu olan “وَيَقْتُلُونَ” rivayetine göre âyetin başındaki inne (إِنَّ)’nin ismiyle “فَيَنْتَبِهُهُمْ” olan haberi arası fasledileceği için vakf yoktur.⁴¹⁴

(7) Fiilin İstifhâmlı-İstifhâmsız Okunması

Sâd sûresi 38/63’te bulunan “أَتَّخَذْنَاهُمْ سِحْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ” âyetindeki “أَتَّخَذْنَاهُمْ” fiilini Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım ve Ebû Ca’fer istifhâm hemzesiyle kıraat ederken Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halef ise hemze-i vasılla yâni istifhâmsız olarak “أَتَّخَذْنَاهُمْ” şeklinde okumaktadırlar.⁴¹⁵

Secâvendî, “أَتَّخَذْنَاهُمْ” fiilini istifhâm hemzesiz olarak okuyanlara göre bir önceki âyetin sonunda bulunan “مِنَ الْأَشْرَارِ”⁴¹⁶ kelimesinde vakf-ı câiz olduğu görüşündedir. Zira müellife göre “أَتَّخَذْنَاهُمْ” fiili, devamında gelen “أَمْ زَاغَتْ” lafzındaki em (أَمْ) harfinin

⁴¹⁰ Ukberî, s. 886; Ebû Hayyân, VI, 217.

⁴¹¹ Uşmûnî, s. 241.

⁴¹² İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 320; Dimyâtî, I, 473.

⁴¹³ Hamza kıraatine göre âyetin anlamı, “Allah’ın âyetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenlerle savaşıyorlar var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele.” olur.

⁴¹⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 154-155; Uşmûnî, s. 73.

⁴¹⁵ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 423; Dimyâtî, II, 423.

⁴¹⁶ Sâd, 38/62.

deleatiyle istifhâm anlamı içerir. Müellifin söylediği bu gerekçe vakfın ta‘lilidir. Vaslın ta‘lili ise iki âyette de sözü söyleyenin bir olmasıdır.⁴¹⁷

İstifhâm hemzesiz kıraatte Uşmûnî’ye göre “مِنَ الْأَشْرَارِ” kelimesinde vakf yoktur. Çünkü bu durumda “اتَّخَذْنَاهُمْ” fiili önceki âyette bulunan “رَجَالًا”den sıfat olur. Aynı zamanda Secâvendî’nin vakf-ı câizinin vasıl yönüne sebep olarak gösterdiği her iki âyette sözü söyleyenin bir olması durumu, vaslî kuvvetlendiren bir diğer âamildir. Bu arada Uşmûnî, em (أَمْ) harfinin “مَا لَنَا لَا نَرَى رَجَالًا” cümlesindeki sözün cevabı niteliğinde olduğunu söyleyerek Secâvendî’nin görüşü olan em (أَمْ) harfinin “اتَّخَذْنَاهُمْ” fiilindeki istifhâm anlamına delil olması iddiasını reddetmiştir.⁴¹⁸

“اتَّخَذْنَاهُمْ” fiilini istifhâm hemzesiyle okunan kıraate göre, Secâvendî için vakf-ı mutlak, Uşmûnî içinse vakf-ı kâfi vardır.⁴¹⁹ Çünkü istifhâmın sarahaten zikri kelâma istînâf anlamı katmıştır.

(8) Kelimenin Fiil-İsim Okunması

(a) Fiil-i Mâzinin İsm-i Fâil Okunması

Kıraat vecihlerinden bazılarında fiil-i mâzi, ism-i fâil olarak ya da ism-i fâil, fiil-i mâzi olarak okunmaktadır. Bu başlık altında ism-i fâil olarak okunan fiil-i mâzi ve bunun vakf ve ibtidâya etkisi incelenecektir.

En’âm sûresinde bulunan ve Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef’ten oluşan Kûfe kurrâsı tarafından mâzi vezninde okunan “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا”⁴²⁰ âyetindeki “وَجَعَلَ” fiili, bunlar dışındaki kurrâ tarafından ise cîm (ج)’den sonra bir elif (ا) ziyadesi, ayn (ع)’in kesresi ve lâm (ل)’in ref’iyle “وَجَاعِلٌ” şeklinde ism-i fâil vezniyle okunmuş, “الَّيْلَ” kelimesi de ism-i fâilin muzâfun ileyhi olarak “الَّيْلِ” şeklinde meksûr okunmuştur.⁴²¹

⁴¹⁷ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 368.

⁴¹⁸ Uşmûnî’nin görüşüne göre anlam şu şekilde olur: “Yine şöyle derler: ‘Dünyada kendilerini kötü saydığımız ve alaya aldığımız adamları acaba neden göremiyoruz?’ Yoksa (buradalar da) gözlerimizden mi kaçtılar?”

⁴¹⁹ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 368; Uşmûnî, s. 330-331.

⁴²⁰ En’âm, 6/96.

⁴²¹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 360; Dimyâtî, II, 23.

Secâvendî, fiil-i mâzi vezninde okunduğu durumda aynı âyetteki “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ” lafzında vakf-ı câiz olduğunu söylemiş ve sebebini de nazmın inkıtâi olarak göstermiştir. Çünkü “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ” olarak cümle-i ismiyye formunda başlayan nazım, “وَجَعَلَ اللَّيْلَ” şeklinde cümle-i fi’liyye formuna geçmiştir. Bu da vakfa yol açan bir sebeptir. Vaslın câiz olmasının sebebi ise iki cümlelerin takdiri “فَلَقَ وَجَعَلَ” olmakla nazmın tertibinin devamıdır. Vasla cevaz veren ikinci bir yol da “وَقَدْ جَعَلَ” fiilinin “فَالِقُ” takdirinde olmasıdır. Böyle olunca “وَقَدْ جَعَلَ” hâl anlamını içerir ve âmili de “فَالِقُ” kelimesindeki mâna fiil olur.⁴²² Müellif, “وَجَاعِلُ” okunduğunda vakfın olup olmadığıyla ilgili bir bilgi vermemiş olsa da vakfın cevazına neden olarak gösterdiği nazmın inkıtâi gerekçesinin ism-i fâil vezninde okunduğunda bulunmadığı için “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ” lafzında durmanın câiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Uşmûnî, fiil-i mâzi kalıbında okunması durumunda nazmın tertibi noktasında Secâvendî’yle benzer bir gerekçeyle “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ” lafzında vakf-ı hasen olduğu görüşündedir. İsm-i fâil kalıbında okunduğundaysa ona göre vakf, devamındaki “حُسْبَانًا” kelimesi üzerindedir.⁴²³

(b) Masdarın Fiil-i Mâzi Okunması

Kurrâdan İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî, Beled 90/13’de yer alan “فَأَنْتَ رَقَبَةٌ”⁴²⁴ lafzındaki masdar kalıbında olan “فَأَنْتَ” kelimesini fiil-i mâzi kalıbında “فَأَنْتَ” şeklinde, mâ kablindeki meksur muzâfun ileyh olan “رَقَبَةٍ” lafzını da bu fiilin mef’ûlü olarak “رَقَبَةٌ” şeklinde mensûb harekeyle okumuşlardır.⁴²⁵

Secâvendî, bir önceki âyette yer alan “مَا الْعَقَبَةُ”⁴²⁶ lafzında vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir. Neden olarak da “فَأَنْتَ رَقَبَةٍ” âyetinde ister fiil-i mâzi kalıbında okunsun isterse masdar kalıbında okunsun nazmın inkitâa uğramış olmasını gösterir.⁴²⁷ Hatta iki kiraate göre de “فَأَنْتَ رَقَبَةٍ” ibaresine müteallak takdir eder. Nitekim masdar formunda okunduğunda “مَا فَكَ بَعْدَ رَقَبَةٍ”⁴²⁸ mâzi formunda okunduğundaysa “فَأَنْتَ رَقَبَةٍ” şeklinde

⁴²² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 196; Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 164b.

⁴²³ Uşmûnî, s. 135.

⁴²⁴ Meâli: “O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)dir.”

⁴²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 613; Dimyâtî, II, 610.

⁴²⁶ Beled, 90/12.

⁴²⁷ Bir önceki âyetin meâli: “Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin?”

⁴²⁸ Anlamı: “İşte bu sarp yokuş.”

bir takdir belirlemiştir.⁴²⁹ Onun bu ifadelerinden anlaşılan her iki kıraate göre de vakfin olduğudur.

Uşmûnî, söz konusu âyetteki kıraat farklılıklarına değinmemiş olsa da مَا الْعَقَبَةُ“ lafzında vakf-ı kâfi olacağını söylemiştir.⁴³⁰

b. Harfle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraat vecihlerinde bir harfin hazfî ya da isbâtı, harfin başka bir harfle tebdili, edatların kendi aralarındaki değişimi ve harfin isim okunması gibi vakfa etki eden rivayetler bu başlık altında incelenecektir.

(1) Harfin Hazfî

Âl-i İmrân 3/133'te bulunan “وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ” cümlesindeki “وَسَارِعُوا” fiili harfin hazfî durumuna örnektir. Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer söz konusu kelimeyi vâv (و)‘in hazfiyle “سَارِعُوا” şeklinde okurken sayılan kurrâ dışındakiler vâv (و)‘in isbâtıyla “وَسَارِعُوا” şeklinde okumaktadırlar.⁴³¹

Bu fiilin vâv (و)‘in hazfiyle okunması halinde Secâvendî için bir önceki âyetteki “تَرْحَمُونَ”⁴³² lafzında vakf-ı mutlak vardır.⁴³³ Çünkü vâv (و) ile okunduğunda bu vâv (و), atıf için olur.⁴³⁴ Dolayısıyla vâv (و)‘in olmaması durumunda atıf ortadan kalktığı için “سَارِعُوا” fiiliyle başlayan âyette istînâf anlamı ortaya çıkar ki “تَرْحَمُونَ” lafzında vakf durumu söz konusu olur. Uşmûnî de vâv (و)‘in hazfiyle okumada aynı gerekçeyle vakf-ı tâm olduğunu belirtir.⁴³⁵

“وَسَارِعُوا” şeklindeki vâv (و)‘in isbâtıyla okumada ise Secâvendî için vakf-ı câiz vardır.⁴³⁶ Müellif bu vakfin illetini her ne kadar açıklamamış olsa da yukarıda temas edildiği üzere vakf-ı câizdeki vasıl sebebi “وَسَارِعُوا” lafzında bulunan atıf harfidir. Vakf

⁴²⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 494.

⁴³⁰ Uşmûnî, s. 427.

⁴³¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr*, s. 327; Dimyâtî, I, 488.

⁴³² Âl-i İmrân, 3/132.

⁴³³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 161.

⁴³⁴ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, s. 153; Muhyiddîn Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânüh*, 3. Baskı, Dârü'l-İrşâd: Humus, 1412/1992, II, 54.

⁴³⁵ Uşmûnî, s. 88.

⁴³⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 161; Ukberî, s. 292; Kurtubî, V, 312.

sebebi ise “وَسَارِعَا” lafzında mâ kabline bir atıf varsa da cümleyi cümle üzerine atıf olduğu için durmak câizdir. Uşmûnî de isbât vechine göre vakf-ı kâfî görüşünü belirtir. Gerekçe olarak ise atıf gibi bir durum ortaya çıktığı için vakf-ı tâm’a nisbetle vakf derecesinin biraz düşmüş olmasını gösterir.⁴³⁷

(2) Harfin İsbâtı

Bu türden bir kıraat vechinin örneği Yûnus sûresi 10/81’de bulunan “فَلَمَّا الْقَوْا قَالَ” cümlesindeki “السِّحْرُ” kelimesidir. Bu kelimeyi Ebû Amr ve Ebû Ca’fer hemze-i istifhâmın isbâtıyla ve sonrasında –vasıl hemzesinden bedel olarak- lâm-ı tâ’rife dâhil olan elif (ل) ile “السِّحْرُ” şeklinde okumuşlardır. Diğer taraftan Ebû’l-Abbâs el-Muttavvî’den (ö. 371/981), kelimenin evvelindeki istifhâm hemzesi, elif ve lâm-ı tâ’rifin hazfıyla ek olarak tenvînin isbâtıyla “سِحْرُ” şeklinde okuduğu rivayeti kaynaklarda geçmektedir. Sözü edilen ulemâ dışındaki kurrâ ise hemze-i vasıl ile ve haber olmak üzere “السِّحْرُ” şeklinde okurlar.⁴³⁸

Secâvendî, bu âyetteki söz konusu kıraat tercihlerinden yola çıkarak “السِّحْرُ” şeklinde istifhâm hemzesinin isbâtıyla ve medli olarak okuyanlara göre mâ kablindeki “مَا جِئْتُمْ بِهِ” lafzında vakf-ı mutlak değerlendirmesinde bulunur. Çünkü kelimenin başına istifhâm hemzesinin ilavesi vakfa bir neden oluşturmaktadır. Hemze ilavesi vechine göre “مَا جِئْتُمْ بِهِ” lafzındaki mâ (ما) edatı da istifhâm harfi olur.

İstifhâm hemzesinin hazfı vechinde “مَا جِئْتُمْ بِهِ” lafzında vakf olmaz. Çünkü bu durumda mâ (ما) harfi haberiyye için olur, “السِّحْرُ” lafzı da onun haberi olur.

Secâvendî, istifhâm harfinin hazfı ve isbâtı durumlarının her ikisinde de “السِّحْرُ” kelimesinde vakf olduğunu söylemişse de vakfin hangi kısmından olduğuyla ilgili bir bilgi vermemiştir. Ancak Türkiye’deki mushaflarda vakf-ı mutlak işareti olan tâ “ط” rumuzu konulmuştur.

Uşmûnî’ye göre istifhâm hemzesinin isbâtıyla okunduğunda “مَا جِئْتُمْ بِهِ” lafzında vakf-ı hasen vardır. Çünkü ona göre bu durumda “السِّحْرُ” kelimesi “هُوَ السِّحْرُ” takdiriyle

⁴³⁷ Uşmûnî, s. 88.

⁴³⁸ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 401; Dimyâtî, II, 118.

mahzuf bir mübtedânın haberi olur. Ya da “السَّخَرُ” mübtedâdır, haberiye “السَّخَرُ هُوَ” takdiriyle mahzuftur. İstifhâm harfinin hazfı vechinde ise mâ kablindeki “مَا جِئْتُمْ بِهِ” lafzının haberi olduğundan dolayı “السَّخَرُ” lafzında Secâvendî’de olduğu gibi vakf yoktur.⁴³⁹

(3) Edatların Değişimi

Cümlelerin anlamında etkisi olan edatların değişimi tahfîf-teşdîd, hazif-isbât, tahrîk-iskân, mâna harflerinin tebdili ve hareke değişimi gibi şekillerde olur.

(a) Tahfîf-Teşdîd

Nâfi‘ ve Hasan-ı Basrî, A‘râf 7/105’de geçen “حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ” cümlesindeki harf-i cer olan alâ (علي) harfine, mütekellim yâ’sı ilave ederek “عَلَى” şeklinde okumuşlardır. Bu ilaveden sonra alâ (علي) harfindeki elif-i maksûre yâ (ي) ya kalb edilip mütekellim yâ’sıyla beraber idgâm olunur ve fethalanır. Geri kalan kurrâ ise harf-i cer olarak kıraat ederler. Bu cümlede en (أَنْ) üzerine dâhil olan alâ (علي), bâ (ب) mânasındadır.⁴⁴⁰

Secâvendî, “عَلَى” şeklinde şeddeli olarak okunduğunda bir önceki âyetin sonundaki “الْعَالَمِينَ”⁴⁴¹ lafzında vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir.⁴⁴² Bu okuyuşa göre ibarenin takdiri “وَاجِبٌ عَلَى” olur. Uşmûnî’ye göre ise vakf “حَقِيقٌ” lafzı üzerindedir. Çünkü “حَقِيقٌ” lafzı, bir önceki âyette geçen “رَسُولٌ” kelimesinin sıfatıdır. “الْعَالَمِينَ” lafzından ise sıfat yapılamaz. Takdiri de “رَسُولٌ حَقِيقٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أُزِيلْتُ”⁴⁴³ şeklinde olur. İkinci bir ihtimal olarak “حَقِيقٌ” lafzı haberden sonra haberdur. Eğer “أَنْ لَا أَقُولَ” mübtedâ, “حَقِيقٌ” haber kabul edilirse veya “حَقِيقٌ” mübtedâ, “أَنْ لَا أَقُولَ” haberi olursa ya da “أَنْ لَا

⁴³⁹ Uşmûnî, s. 179.

⁴⁴⁰ Bu şekilde anlamı “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.” şeklinde olur. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’l-Teyssîr*, s. 375; Dimyâtî, II, 55.

⁴⁴¹ A‘râf, 7/104.

⁴⁴² Burada ilginç olan durum *Kitâbü’l-Vakf* eserinde Secâvendî’nin ilgili âyette yer alan vakfı izah ederken vakf-ı hasen kavramını kullanmış olmasıdır. Halbuki Secâvendî’nin mukaddimesinde taksimatını yaptığı vakflar içinde vakf-ı hasen bulunmadığı gibi eserin ilerleyen kısımlarında da bu kavrama rastlanmamıştır. Sadece burada zikrinin geçmesi muhtemeldir ki nâsihin bir hatasıdır. Nitekim eserin nâşiri olan Dervîş, elif (أ), kâf (ق) ve zâ (ط) nüshalarında “hasen” lafzının olmadığını dipnotta belirtmiştir. Keza *İlelü’l-Vukûf* da böyle bir ifade olmadığı gibi vakf işareti olarak tâ (ط) rumuzu bile bulunmamaktadır. Üstelik nâşiri olan İdî, elif (أ) nüshasında bulunan tâ (ط) rumuzunun metinde zikredilmesinin, -Secâvendî’nin söz konusu lafzın vakf izahından da anlaşılacağı üzere- doğru olmadığını söylemiştir. Bkz. Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 207 (nâşirden naklen 13. dipnot); *İlelü’l-Vukûf*, II, 510 (nâşirden naklen 1. dipnot).

⁴⁴³ Bu takdirde anlamı “Ben âlemlerin rabbinden gönderilmeye lâyık bir resûlüm.” olur. Bkz. Uşmûnî, s. 149.

”أَقُولُ” ibaresi ”حَقِيقٌ” kelimesinin fâili kılınırsa⁴⁴⁴ bu takdirde ”حَقِيقٌ” kelimesinde vakf yapılmaz.⁴⁴⁵

Mütakellim yâ’sından mücerred olarak sadece harf-i cer şeklinde okuyanlar için Secâvendî’ye göre ”الْعَالَمِينَ” olan âyet sonundan ”حَقِيقٌ” kelimesine vasletmek câizdir. Bu takdirde yukarıda Uşmûnî’nin de temas ettiği üzere ”حَقِيقٌ” lafzı, ”رَسُولٌ” lafzından sıfat olur.⁴⁴⁶

(b) Teşdîd-Tahfîf ve İsbât

Neml sûresi 27/25’te geçen ”أَلَّا يَسْجُدُوا” lafzındaki ”أَلَّا” harfini kurrâdan Kisâî, Ebû Ca’fer ve Ruveys lâm (ل)’ın tahfifiyle -istiftâh anlamında- ”أَلَا” şeklinde, devamındaki ”يَسْجُدُوا” fiilindeki yâ (ي)’dan sonra da bir elif (ا) ziyadesiyle, muzâraat harfini de tenbîh harfine tebdil ederek ”يَا” şeklinde okurlar. Bu kıraate göre de ”أَلَا يَا” kısmında durup emir sîgasındaki ”أَسْجُدُوا” kelimesinden ibtidâ ederler. Bununla birlikte vakf-ı ihtibârî⁴⁴⁷ maksadıyla her ikisinin de munfasıl olduğunu beyan etmek için sadece ”أَلَا” ve sadece ”يَا” üzerinde de ayrı ayrı vakfedilebilir. İbnü’l-Cezerî, ”أَسْجُدُوا” kelimesinde sîn (س)’den evvelki vasıl hemzesinin resm-i mushaftan mahzûf olduğunu söyler. Ayrıca Dâni’den aktardığına göre söz konusu bu hazif Tâhâ 20/94’teki ”يَنْبُؤُ” fiilindeki hazif gibidir. Buradaki ”أَلَا يَا” lafzı, bazılarına göre te’kîd için, bazılarına göre de ”أَلَا يَا أَيُّهَا النَّاسُ اسْجُدُوا”⁴⁴⁸ takdirleriyle münâdâsı mahzûf nidâ içindir. Ancak te’kîd anlamında olduğu şeklindeki görüş -hazif olmadığı için- daha çok tercih edilir.⁴⁴⁹

Secâvendî, ”أَلَّا” harfini teşdîd formunda okuyanlara göre bir önceki âyetin sonundaki ”لَا يَهْتَدُونَ”⁴⁵⁰ lafzında mâ lâ yecûzü’l-vakf olduğunu söyler. Zira teşdîd ile

⁴⁴⁴ ”أَقُولُ” ibaresinin ”حَقِيقٌ” kelimesinin fâili kılınması Uşmûnî’ye göre lafzen de mânen de en güzel, en uygun vecihtir. Bkz. Uşmûnî, s. 149.

⁴⁴⁵ Uşmûnî, s. 149.

⁴⁴⁶ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 207-208.

⁴⁴⁷ Vakf-ı İhtibârî: Âdeten vakf mahallî olmadığı halde okuyucudan hazif ve isbatı, med ve kasrı, maktu’ ve mevsûlû beyan etmesi için istenen vakfır ki bu istemekteki maksat imtihandır. Bu kısmın muhtevasına, ”ta’lîmî vakf” denilen başkalarına bir kelimedede nasıl durulacağının öğretilmesi amacıyla yapılan vakflar da dahildir. İhtibârîde hüküm, vakf edilen kelimededen ibtidâ edildiğinde mânada eksiklik olmayacaksa o kelimededen almak, değilse geride mânanın uygun olacağı bir yerden okumaya devam etmektir. Bkz. Mersafî, s. 368; Berekâtî, s. 30.

⁴⁴⁸ Anlamı da ”Âgâh olun! Ey insanlar, secde edin!” şeklinde olur.

⁴⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, II, 337; *Tahbîrû’t-Teyşîr*, s. 492; Dimyâtî, II, 325-326.

⁴⁵⁰ Neml, 27/24.

okunduğunda takdiri “فَصَدَّهُمْ لَئَلَّا يَسْجُدُوا”⁴⁵¹ şeklinde olur. “فَصَدَّهُمْ” lafzı da bir önceki âyette geçtiği için vakf câiz olmaz. Tahfîf formunda okuyanlara göre ise vakf-ı mutlak olur. Zira “أَلَا” tenbîh içindir ve tenbîh de ibtidâyı gerektirir. Bu veche göre takdiri “أَلَا يَا هَؤُلَاءِ اسْجُدُوا”⁴⁵² olur.

Uşmûnî’nin de söz konusu kıraat farklılıklarından yola çıkarak kendine göre vakf tercihlerinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tahfîf formunda okunduğunda “لَا يَهْتَدُونَ” lafzında vakf-ı tâm olduğu gibi aynı âyette bulunan “أَعْمَالُهُمْ” lafzında da vakf olduğunu belirtmektedir.⁴⁵³

Teşdîd formunda okuyanlara göre ise Uşmûnî için ne “لَا يَهْتَدُونَ” fiilinde ne “أَعْمَالُهُمْ” kelimesinde ve ne de “أَلَا” lafzında vakf vardır. Çünkü bu kıraate göre “يَسْجُدُوا” fiilindeki yâ (ي) harfi kelimenin bünyesinden olduğu için mâ ba’diyle arasının fasledilmemesi gerekir. Uşmûnî, bundan sonra “يَسْجُدُوا” lafzındaki kıraat ihtilafatından doğan tartışmalara girer ve der ki: “Bazıları resmü’l-mushaf’da yâ (ي) ile sîn (س) arasında elif (ل) yok demişlerse de -iki alem arasındaki “ابن” lafzından hazfedilen elif (ل) gibi- buradaki elif (ل) de, kitâbetten hazfedilmiştir.” Ona göre Kisâî’nin yaptığı gibi “أَلَا” lafzında durulup emir sîgasındaki “اسْجُدُوا” kelimesinden ibtidâ edilirse vakf câiz olur. Müellif, sadece tahfîf vechinde okunduğunda bir vakfa izin vermiş ancak söz konusu yerde vakfin hasen ve muhtâr olduğu şeklindeki görüşe de karşı çıkmıştır.⁴⁵⁴

(c) İskân-Tahrîk

A’râf 7/98’de bulunan “أَوْأَمِنْ” lafzını Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer vâv (و)’ın sükûnuyla “أَوْأَمِنْ”, diğer kurrâ ise vâv (و)’ın fethasıyla “أَوْأَمِنْ” şeklinde okurlar. Vâv (و) sükûn ile okunduğunda “taksîm” anlamında atıf harfi olur. Takdiri ise “أَفَأَمِنُوا إِحْدَى الْعُقُوبَتَيْنِ”⁴⁵⁵ olur. Fetha ile okunduğunda yine atıf için olur ancak bu durumda

⁴⁵¹ Anlamı da “Onları secde etmesinler diye (şeytan) yoldan çıkarmış.” şeklinde olur.

⁴⁵² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 316.

⁴⁵³ Uşmûnî, s. 284.

⁴⁵⁴ Uşmûnî, s. 284.

⁴⁵⁵ Anlamı: “Yoksa onlar iki azaptan (geceleyin uyurken ya da kuşluk vakti gülüp oynarken) birinden emin mi oldular?”

mâ kablindeki hemze (إ), istifhâm-ı inkârî anlamına gelir. Bu şekilde de takdiri “أَقَامُوا”⁴⁵⁶ olur. Diğer taraftan “وَأَمِنْ” lafzında Verş’in nakil vechi de vardır.⁴⁵⁷

Secâvendî’ye göre vâv (و) fetha ile okuyanlar için bir önceki âyetin sonundaki “تَأْمِنُونَ”⁴⁵⁸ lafzında vakf-ı mutlak vardır. Çünkü bu takdirde “وَأَمِنْ”deki hemze (إ), istifhâm için olacaktır. İstifhâm içinse sadr-ı kelâm vardır. Uşmûnî de tahrîk vechinde “تَأْمِنُونَ” lafzında vakf-ı kâfî olduğu görüşündedir. Ama vâv (و) eğer iskân ile okunursa atıf için olacağından söz konusu lafızda vakf yapılmaz. Uşmûnî de bu görüştedir.⁴⁵⁹

Bu örnekten çıkarılabilecek bir husus da şudur: Her iki müellif istifhâm olduğunda o kelime istînâf anlamını içerdiği için genelde vakfı tercih etmektedirler.

(d) Lâmu’l-İstînâf-Cezim Lâmu

Ankebût, 29/66’da bulunan “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiilini Nâfi’in râvisi olan Ebû Mûsâ Kālûn (ö. 220/835) ile birlikte İbn Kesîr, Hamza, Kisâî ve Halef lâmu (ل)’ın iskânıyla “وَلْيَتَمَتَّعُوا” şeklinde emir lâmuyla okurken geri kalan kurrâ ise meksûr istînâf lâmuyla⁴⁶⁰ “وَلْيَتَمَتَّعُوا” şeklinde okumaktadırlar.⁴⁶¹

Secâvendî, “وَلْيَتَمَتَّعُوا” lafzını cezimli okuyanlara göre mâ kablindeki “أَتَيْنَاهُمْ” kelimesinde vakfetmenin câiz olduğu olduğunu belirtir. Zira cezim okunması durumunda fiil emir ifade etmekle istînâf anlamını içerecektir. Ancak gerideki “لِيَكْفُرُوا” fiili emir olarak kabul edilir, “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiili de onun üzerine atfedilirse vakfa engel bir durum ortaya çıkar. Çünkü “لِيَكْفُرُوا” lafzındaki lâmu (ل), lâmu-ı key içindir.⁴⁶² Uşmûnî de “وَلْيَتَمَتَّعُوا” lafzını cezimli okuyanlara göre “بِمَا أَتَيْنَاهُمْ” lafzında vakf-ı hasen olduğunu söyler. Zira “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiili Secâvendî’nin ifade ettiği gibi emir kalıbında olduğu için

⁴⁵⁶ Anlamı: “Yoksa onlar iki azabın (geceleyin uyurken ya da kuşluk vakti gülüp oynarken) ikisinden de emin mi oldular?”

⁴⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyşîr*, s. 374; Dimyâtî, II, 55.

⁴⁵⁸ A’râf, 7/97.

⁴⁵⁹ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 207; Uşmûnî, s. 148.

⁴⁶⁰ Lâmu-ı key (لام كي) olduğu da rivayet edilir. Bkz. Dimyâtî, II, 353.

⁴⁶¹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyşîr*, s. 503; Dimyâtî, II, 353.

⁴⁶² Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 332.

istînâf anlamını içerir. Cezimli okunduğunda “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiili ek olarak tehdit anlamını da ihtiva etmektedir.⁴⁶³

Lâm (ل) harfinin harekeli okunma kıraatine göre -cezimli okunması durumunda olduğu gibi- “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiili, “لِيَكْفُرُوا” üzerine mâtuf olduğu için “بِمَا أَتَيْنَاهُمْ” lafzında gerek Secâvendî ve gerekse Uşmûnî’ye göre vakf yoktur. Bu durumda “وَلْيَتَمَتَّعُوا” fiili üzerinde durulur. Uşmûnî ise, devamındaki kelamın tehdit anlamını içeren “سَوْفَ” lafzıyla başlamasından dolayı her iki kıraate göre de “وَلْيَتَمَتَّعُوا” üzerinde vakf-ı kâfi olduğu görüşündedir.⁴⁶⁴

(e) Harf-i Cer-Şart Harfi

Secde 32/24’te bulunan “وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ”⁴⁶⁵ âyetindeki “لَمَّا” edatını Hamza, Kisâî ve Ruveys, lâm (ل)’ın kesresi ve mîm (م)’in tahfifiyle “لِمَا” şeklinde okumaktadır. Bu rivayete göre “لِمَا” edatındaki lâm (ل) cer harfi, müteallakı da “وَجَعَلْنَا” fiili olur. Mâ (ما) ise masdariyye içindir.⁴⁶⁶ Binaenaleyh takdiri de “وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً هَادِينَ لَصَبْرِهِمْ” şeklinde olur. Yukarıda adı geçen kurrâ dışındakilerin kıraatine göre “لَمَّا” şeklinde okunduğunda ise müstakil bir kelime olup cezâ iktizâ eden şart anlamını içerir. Bu durumda da takdiri “لَمَّا صَبَرُوا وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً هَادِينَ لَصَبْرِهِمْ” şeklinde olur.⁴⁶⁷

Secâvendî, söz konusu âyetteki “صَبَرُوا” lafzında lâm (ل)’ın kesresi ve mîm (م)’in tahfifiyle “لِمَا”⁴⁶⁸ şeklinde okuyanlara göre mâ lâ yecûzü’l-vakf olduğu görüşündedir. Zira bu şekilde okunduğu zaman âyetin takdiri “لَصَبْرِهِمْ وَيَقِينِهِمْ” olur. Yani “لِمَا” harfiyle hem “صَبَرُوا” fiili hem de âyet sonundaki “يُوقِنُونَ” fiillerinin anlam yönünden yoğun bir birlikteliği meydana gelir. Bu da vaslî istilzam etmektedir.

Teşdîd ve fetha kıraatinde okunduğu zaman ise “لَمَّا صَبَرُوا” lafzının mâ ba’inde bulunan “وَكَانُوا” kısmından mâ kabline atıf mümkün olmaz. Çünkü âyette söz edilen

⁴⁶³ Bu takdirde meâli: “Bir süre daha faydalansınlar bakalım!”

⁴⁶⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 332; Uşmûnî, s. 298.

⁴⁶⁵ Meâli: “Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman, içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık.”

⁴⁶⁶ Bu takdirde anlamı: “Sabrettikleri için biz içlerinden önderler çıkardık.” olur.

⁴⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, *Tahbirü’t-Teyisr*, s. 509; Dimyâtî, II, 368.

⁴⁶⁸ *Kitâbü’l-Vakf* eserinde her ne kadar metinde lâm (ل)’ın fethasıyla “لِمَا” şeklinde harekelenmiş olsa da bu doğru değildir. Çünkü kurrânın bu lafızda söz konusu şekilde okuyuşu yoktur. Nitekim “لِمَا” harfindeki kıraat farklılıklarının anlatıldığı dipnotta geçen “بِكسر اللام” ifadesi metindeki harekelemenin yanlış olduğu görüşümüzü teyit etmektedir. Bkz. Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 341 (nâşirden naklen 6. dipnot).

İsrâiloğulları'nın sahip olduğu yakîn îman, halden hale değişen bir durum değildir. Yani bir kişinin yakîn îmanı az ya da çok olamaz. Ancak sabrın derecesi değişebilir. Kişide bulunan sabır zamana ve şartlara göre artar veya çoğalır. Dolayısıyla yakîn îmanla sabır aynı şey olmadıkları için “لَمَّا صَبَرُوا” lafzında vakfedilmesi daha uygun olacaktır.⁴⁶⁹

Uşmûnî, her iki kıraate göre de vakf-ı kâfî olduğu görüşündedir. Ona göre “لَمَّا”⁴⁷⁰ lafzının cevabı bir önceki âyetteki mukaddem “وَجَعَلْنَاهُ هُدًى”⁴⁷¹ lafzıdır.⁴⁷¹

(f) İne (ن)nin Enne (أ) Okunması

Vakfa etkisi bakımından gerek Secâvendî ve gerekse Uşmûnî'nin eserlerinde en çok zikrettiği kıraat farklılığı çeşidi inne (ن) ile enne (أ) arasındaki hareke değişikliğidir. Haddi zatında hareke farklılığıyla ilgili bir başlık olmasına rağmen bu kadar çok zikredilen söz konusu edatlar için müstakil bir başlık oluşturmayı uygun gördük. Aynı zamanda bu konudaki örneklerin çokluğundan dolayı enne (أ)'nin inne (ن) şeklinde okunmasını da ayrı bir başlık halinde değerlendireceğiz.

Âl-i İmrân, 3/19'da bulunan “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” lafzında bulunan elif (أ) nûn (ن) maddesini Kisâî, hemze (أ)'nin fethasıyla “أَنَّ” okur. Bu takdirde “إِنَّ الدِّينَ” lafzı gerideki “أَنَّ”⁴⁷² cümlesinden bedel-i küll ya da bedel-i iştimâl olur. Çünkü İslâm, tevhidin ya kendisi demektir (bedel-i küll) ya da tevhidi içerir (bedel-i iştimâl). Bir diğer ihtimal de “إِنَّ الدِّينَ” lafzının mahzûf bir atıf harfîyle mâtuf olmasıdır. Kisâî'nin dışındaki kurrâdan ise hemze (أ)'nin kesresiyle mübtedâ olmak üzere “أَنَّ” şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur.⁴⁷³

Secâvendî, kesre vechine göre okuyanlar için mâ kablindeki “الْحَكِيمُ” lafzında vakf-ı mutlak olduğunu söyler. Zira “إِنَّ” harfi istînâf anlamını içerir. Sebebi ise i'râb

⁴⁶⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 341.

⁴⁷⁰ Secde, 32/23.

⁴⁷¹ Uşmûnî, s. 305.

⁴⁷² Âl-i İmrân, 3/18.

⁴⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 320; Dimyâtî, I, 472.

yönünden mübtedâ olmasıdır. Mübtedâ da asıl olan takdimdir.⁴⁷⁴ Fetha vechine göreyse Dimyâtî'nin de dediği gibi “أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” cümlesinden bedel olduğu için vakf yoktur.⁴⁷⁵

Uşmûnî, kesre vechine göre “الْحَكِيمُ” lafzında vakf-ı tâm olduğu görüşündedir. Fetha vechine göreyse “أَنَّ” harfi “شَهِدَ” fiilinin mâmûlü olduğundan mahall-i nasb olmakla vakf yoktur. Diğer bir ihtimale göre “أَنَّ” harfi gizli bir harf-i cerle mahallen mecrûr olduğu için mef'ûl-ü bih olmak suretiyle “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (أَنَّ) الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ” ya da “بِأَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” takdirleriyle keza mahallen mensûbdur. İkinci ihtimale göre harf-i cer takdir edildiğinde “بِالْقِسْطِ” lafzında da -âmille mâmûlü arası ayrılmaması için- vakf yapılmaz.⁴⁷⁶

(g) Enne (أَنَّ)'nin İnne (إِنَّ) Okunması

Âl-i İmrân sûresi 3/49'da yer alan “أَنِّي قَدْ جَعَلْتُكُمْ بَايَةً مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةٍ”⁴⁷⁷ cümlesindeki ikinci “أَنِّي” lafzını Nâfî' ve Ebû Ca'fer hemze (إِ)'nin kesresiyle “إِنِّي” şeklinde, diğer kurrâ ise fetha harekeyle “أَنِّي” olarak okumuşlardır.⁴⁷⁸

Hemzenin meksûr okunması “قُلْتُ إِنِّي أَخْلُقُ” şeklinde gizli bir kavil maddesinin takdir edilmesi sebebiyledir. Fetha sebebi ise “أَنِّي قَدْ جَعَلْتُكُمْ” cümlesinden bedel olduğu içindir.⁴⁷⁹

Secâvendî, âyetteki “أَنِّي أَخْلُقُ” lafzı kesre okunduğunda mâ kablindeki “مِنْ رَبِّكُمْ” lafzında vakf-ı câiz olduğu değerlendirmesinde bulunur. Her ne kadar bunun sebebini izah etmemiş olsa da diğer âyetlerdeki vakf ta'lillerinden “إِنِّي” lafzının ibtidâ anlamını içermesi sebebiyle mâ kabliyle olan bağının kopması sonucu çıkarılabilir. Dimyâtî'nin de dediği gibi gizli bir fiil takdir edilirse vakfa ikinci bir yol bulmak mümkündür. Fetha vechinde “إِنِّي أَخْلُقُ” lafzının mâ kabliyle olan ittisalinden dolayı vakf câiz olmaz.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî es-Simnâî en-Necefî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiyeti İbn Hâcib*, (nşr. Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm), 1. Baskı, [y.y.]: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1414/1993, s. 256.

⁴⁷⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 154.

⁴⁷⁶ Uşmûnî, s. 73.

⁴⁷⁷ Meâli: “Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaparım.”

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr*, s. 323; Dimyâtî, I, 479.

⁴⁷⁹ Dimyâtî, I, 479.

⁴⁸⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 157; Dimyâtî, I, 479.

Uşmûnî, kesre vechinde vakf-ı kâfî olduğunu belirtir. Bunun sebebini de “إِنِّي” lafzının istînâf ifade etmesi ya da mâ kablindeki cümleyi tefsir sadedinde olmasına bağlar. Sanki geride “Ben rabbinizden bir mucize getirdim.” denildiğinde “O mucize nedir?” diye bir soru sorulmuş ve bu soruya “إِنِّي أَلْخُقُ” şeklinde cevap verilerek getirilen mucizenin izahı yapılmıştır. Fetha vechinde Dimyâtî’nin de dediği gibi “إِنِّي فَدَّ جِئْتُكُمْ” cümlesinden bedel olursa ya da “بِلَايَةٍ” lafzının bedeli olarak mahallen mecrur kabul edilirse o halde vakf olmaz. Keza “هُوَ أَنِّي” gibi mahzûf bir mübtedâ takdir edilirse de vakf yoktur.⁴⁸¹

(هـ) Ene (أنا)-Ennâ (أنا)

Hamza, Tâhâ 20/13’te yer alan “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” cümlesinin başındaki “أَنَا” harfini elif (ا)’in fethası ve nûn (ن)’un şeddesiyle, “اخْتَرْتُكَ” fiilini de ikinci tâ (ت) yerine meftûh bir nûn (ن) ve mütekellim zamîri olan elif (ا) ziyadesiyle “اخْتَرْنَاكَ” şeklinde okur.⁴⁸²

Hamza’nın dışındaki kurrânın okuyuşuna göre Secâvendî için önceki âyetin sonundaki “طُوى”⁴⁸³ lafzında vakf-ı mutlak vardır. Uşmûnî ise “طُوى” lafzıyla beraber “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ” kısmında da vakf olacağı kanaatindedir. Çünkü “أَنَا” mübtedâ, “اخْتَرْتُكَ” haberidir. Ona göre her iki yerde de vakf-ı kâfî vardır.⁴⁸⁴

Hamza kıraatine göre ise her iki âlimin ortak görüşü vakf olmadığı yönündedir. Uşmûnî’nin vasıl gerekçesi “وَأَنَا اخْتَرْنَاكَ” lafzının mâ kabline mâtuf olmasıdır.⁴⁸⁵ Ukberî ise “لَأَنَّا اخْتَرْنَاكَ فَاسْتَمِعْ” takdirinde olmakla “وَأَنَا اخْتَرْنَاكَ” lafzının mef’ûlün li-eclihî olduğu kanaatindedir. Ukberî’nin bu kanaatine göre söz konusu yerde vakf edilmesi câiz olur.⁴⁸⁶

Elif-nûn maddelerinin meksûr okunmasında ibtidâ anlamı olduğu için her iki âlim vakfı tercih ederken meftûh okunduğunda genelde devam eden bir anlam

⁴⁸¹ Uşmûnî, s. 78.

⁴⁸² İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 458; Dimyâtî, II, 245.

⁴⁸³ Tâhâ, 20/13.

⁴⁸⁴ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 143; Uşmûnî, s. 241.

⁴⁸⁵ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 143; Uşmûnî, s. 241.

⁴⁸⁶ Ukberî, s. 886.

olacağından vasıl tercih edilmiştir. Ancak mahzûf bir kelam takdir etmekle mâ kabliyle irtibatı kesmek ve vakfa bir yol açmak da mümkündür.

2. Nahiv İlmi Yönünden Kıraat Vecihleri ve Vakf Ve İbtidâya Etkisi

a. Cümle İçerisindeki Ögelerin Değişimi

(1) Atıf-İstînâf

Âl-i İmrân 3/80'deki “وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمُلْكَ وَالنَّبِيَّ أَرْبَابًا” cümlesinin başında yer alan “وَلَا يَأْمُرُكُمْ” fiilinde söz konusu olan kıraat vecihleri bu tür farklılığa örnek olarak verilebilir. Bu fiili İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halef râ (ر) 'nın nasbıyla “وَلَا يَأْمُرُكُمْ”, diğer kurrâ ise ref' ile “وَلَا يَأْمُرُكُمْ” şeklinde okurlar. Ayrıca Ebû Amr'ın ihtilâs ve râ (ر) 'nın iskânı vechi de bulunmaktadır.⁴⁸⁷

Yukarıda zikredilen kıraat nakillerinden nasb vechine göre okunduğu zaman “وَلَا يَأْمُرُكُمْ” fiili “وَلَا لَهُ أَنْ يَأْمُرُكُمْ” takdiriyle gizli bir en (أَنْ) harfiyle mensuptur. Nasb sebebinin bir önceki âyetteki “أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ”⁴⁸⁸ kısmına atfedilmesi sonucu olduğuyula ilgili bir rivayet de kaynaklarda geçmektedir. Ukberî ise atfin “يَقُولُ” fiiline yapıldığını söyler. Bu takdirde fâili yine gerideki “لِبَشَرٍ” lafzına râci müstetir zamirdir.⁴⁸⁹

“وَلَا يَأْمُرُكُمْ” fiili ref' vechinde okunduğu zaman ise, istînâf üzere merfûdur. Fâili “وَلَا يَأْمُرُكُمْ اللَّهُ أَوْ النَّبِيُّ” takdiriyle “اللَّهُ” lafzına ya da “لِبَشَرٍ” kelimesine râci zamirdir.⁴⁹⁰

Gerek Secâvendî gerekse Uşmûnî, nasb vechiyle okuyanların kıraatine göre bir önceki âyetin son kelimesi olan “تَدْرُسُونَ” lafzında vakfın câiz olmadığı görüşündedirler. Zira yukarıda da temas edildiği gibi “وَلَا يَأْمُرُكُمْ” fiili mâ kablindeki “أَنْ يُؤْتِيَهُ” üzerine mâtuftur. Uşmûnî'ye göre fiilin takdiri “وَلَا أَنْ يَأْمُرُكُمْ” şeklindedir.

Ref' halinde ise, Secâvendî'nin *Aynü'l-Meânî*'de belirttiği gibi “وَلَا يَأْمُرُكُمْ” fiili istînâf anlamını içerdiği için “تَدْرُسُونَ” lafzında vakf câiz olur. Secâvendî, bu kıraate göre ortaya çıkan vakfın türünü belirtmezken Uşmûnî ise vakf-ı kâfi olduğunu söyler.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 325; Dimyâtî, I, 483.

⁴⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/79.

⁴⁸⁹ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 56b; Ukberî, s. 275; Uşmûnî, s. 83; Dimyâtî, I, 483.

⁴⁹⁰ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 56b; Ukberî, s. 275; Uşmûnî, s. 83; Dimyâtî, I, 483.

(2) Kelimenin Lafzına Atf-Mahalline Atf

Mâide sûresi 5/45'te bulunan “أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ” âyetinde İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî ve Ebû Ca'fer “وَالْعَيْنَ”, “وَالْأَنْفَ”, “وَالْأُذُنَ” ve “وَالسِّنَّ” kelimelerinin son harflerini ref' ile okur. Kisâî, bu dört kelimeye ek olarak “وَالْجُرُوحَ” lafzının son harfini de ref'eder. Geri kalan kurrâ ise sayılan bütün kelimeleri nasb ile okurlar. Bu arada Nâfî'in, “وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ” kelimelerini zâl (ذ) harflerinin cezmiyle “وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ” şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir.⁴⁹²

Kisâî'nin okuyuşuna göre mezkûr kelimeler, “أَنَّ النَّفْسَ” lafzındaki “أَنَّ” harfinin mahalline atfedilmek suretiyle cümle-i ismiyye olmakla merfûdur. Zira her ne kadar “أَنَّ” “بِالنَّفْسِ” cümlesindeki “النَّفْسَ” kelimesi lafzen “أَنَّ”nin ismi olmakla mensûb, “بِالنَّفْسِ” kelimesi de haberi olmakla merfû olsa da “أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ” ibaresi cümle olarak mahallen merfûdur. Takdiri de “كَتَبْنَا عَلَيْهِمُ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ” ya da “قُلْنَا لَهُمُ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ” şeklindedir.⁴⁹³ Zeccâc'a göre ikinci bir ihtimal de “وَالْعَيْنَ” ve mâ ba'dindeki kelimelerin ref' konumunda olan “بِالنَّفْسِ” lafzının tahtındaki zamir üzerine mâtuf olmasıdır. Bu şekilde takdiri “أَنَّ النَّفْسَ مَأْخُذَةٌ هِيَ بِالنَّفْسِ” olur.⁴⁹⁴

Söz konusu kelimelerin tamamını nasb okuyan kurrâ bunu enne (أَنَّ)'nin isminin lafzı üzerine atfetmek suretiyle yaparlar. Buna göre her kelimedenden sonra gelen câr-mecrûr lafızlar ve cümlelerin sonundaki “قِصَاصٌ” lafzı da enne (أَنَّ)'nin haberi olur. Bu atf, cümlelerin cümle, isimlerin isim, haberlerin de haber üzerine atfi kabilindendir.⁴⁹⁵

Secâvendî için İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî ve Ebû Ca'fer'den nakledilen ref' kıraatine göre “بِالنَّفْسِ” lafzında vakf-ı mutlak vardır. Keza “وَالْجُرُوحَ” şeklinde ref' okuyan Kisâî'nin kıraatine göre de “بِالسِّنِّ” lafzında vakf-ı mutlak vardır.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 56b; *Kitâbü'l-Vakf*, s. 158; Uşmûnî, s. 83.

⁴⁹² İbnü'l-Cezerî, *Tahbirü't-Teysîr*, s. 346-347; Dimyâtî, I, 536.

⁴⁹³ Dimyâtî, I, 536.

⁴⁹⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meânî'l-Kur'ân, ve İ'râbüh*, (nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988, II, 178-179.

⁴⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, s. 234; Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 95a; Dimyâtî, I, 536.

⁴⁹⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 186.

Uşmûnî, ref' okunan kıraatte hemen vakf değerlendirmesinde bulunmaz, neden ref' okunduğuna bakar. Nitekim söz konusu kelimeler, istînâf ifade ettiklerinden dolayı anlam yönünden mâ kablinden ayrılmışlarsa bu takdirde “بِالنَّفْسِ” ve “بِالسِّنِّ” lafızlarında vakf-ı hasen vardır. Ama eğer “وَالْعَيْنِ” ve mâ ba'dindeki kelimelerin ref'i gerideki “النَّفْسِ” kelimesinin mahalline atfedildiği içinse o halde vakf olmaz. Keza “النَّفْسِ” kelimesindeki zamîre atıf yapılması durumunda da vakf câiz değildir.⁴⁹⁷

Yukarıda zikredilen âyette yer alan Nâfi', Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halef'in kıraatlerine göre ise “بِالنَّفْسِ” ve “بِالسِّنِّ” lafızlarında söz konusu kelimelerin nasb sebebi atıf olduğu için hem Secâvendî hem de Uşmûnî vakfı câiz görmez.⁴⁹⁸

(3) Haber-Mef'ûl

Sâd sûresi 38/84'de yer alan “قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ”⁴⁹⁹ âyetindeki kıraat farklılığı bu tür duruma örnek olarak verilebilir. Bu âyetle ilgili hem mütevâtir hem de şâz olarak aktarılan rivâyetler vardır. Nitekim Âsım, Hamza ve Halef, âyetteki “فَالْحَقُّ” kelimesini kâf (ق)'ın ref'iyle “فَالْحَقُّ” şeklinde, geri kalan kurrâ ise nasb ile “فَالْحَقُّ” şeklinde okurlar.⁵⁰⁰ Diğer taraftan hem “فَالْحَقُّ” hem de mâ ba'dindeki “وَالْحَقُّ” lafızlarındaki kâf (ق) harflerini İbn Abbâs ve A'meş'in merfû olarak, Hasan-ı Basrî ve İsâ b. Ömer'in ise mecrûr olarak okuyuşları aktarılan şâz rivayetlerdendir.⁵⁰¹

Bu âyetteki “فَالْحَقُّ” kelimesinin ref' okunması ile ilgili birçok görüş vardır. Bunlardan birincisi söz konusu kelime mübtedâdır. Haberi ise sonraki âyette yer alan “لَا مَلَأَ”⁵⁰² fiilidir. Ya da haberi “فَالْحَقُّ قَسَمِي”, “فَالْحَقُّ يَمِينِي” veya “فَالْحَقُّ يَمِينِي” takdirleriyle mahzuftur. Diğer bir ihtimal de “فَالْحَقُّ” kelimesinin “أَنَا الْحَقُّ” veya Muttavîi'nin de dediği gibi “قَوْلِي الْحَقُّ” takdiriyle mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Ebû Hayyân, “وَالْحَقُّ” kelimesinin ref'ini kendisinin mübtedâ “أَقُولُ” lafzının cümlesiyle beraber haber olmasıyla açıklamıştır.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Uşmûnî, s. 120.

⁴⁹⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 186; Uşmûnî, s. 120.

⁴⁹⁹ Meâli: “Allah, ‘İşte bu gerçektir. Ben de gerçeği söylüyorum’ dedi.”

⁵⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Tefsîr*, s. 533; Dimyâtî, II, 425.

⁵⁰¹ İbn Hâleveyh, s. 131; Ebû Hayyân, VII, 393.

⁵⁰² Sâd, 38/85.

⁵⁰³ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, s. 874; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, 369; Ebû Hayyân, VII, 392-394; Dimyâtî, II, 425.

“فَالْحَقُّ” lafzının nasb okunması konusunda da birkaç görüş vardır. Bunlardan birincisi “فَالْحَقُّ” kelimesinin “أَحَقُّ الْحَقِّ” takdiriyle mef’ûlü mutlak olmak üzere mensup olmasıdır. İkincisi “فَالْحَقُّ” lafzı muksem bih olup kasem harfi mahzuftur. Kasemin cevabı olan “وَالْحَقِّ” fiili de nasbedilmiştir. “فَالْحَقُّ” ile “وَالْحَقِّ” arasındaki “أَقُولُ” ibaresi ise cümle-i i’tirâziyye olur. Üçüncü görüş “فَالْحَقُّ” lafzı “أَلْزِمُوا الْحَقَّ” takdiriyle iğrâ’ sebebiyle mensûb olmuştur. Dördüncüsü “فَالْحَقُّ” lafzı mâ ba’indeki “أَقُولُ” fiilinin mef’ûlü olarak nasbedilmiştir.⁵⁰⁴ Ferrâ’nın aktardığı beşinci görüşe göre “فَالْحَقُّ” lafzı, “فَالْحَقُّ” takdiriyle “حَقًّا” anlamında mensuptur.⁵⁰⁵

Şâz olarak aktarılan cer rivayetine göre “فَالْحَقِّ” kelimesi, “فَوَالْحَقِّ” takdiriyle mahzûf bir kasem vâvı (واو القسم) sebebiyle, devamındaki “وَالْحَقِّ” kelimesi de ona atfedilmek suretiyle mecrurdur.⁵⁰⁶

Secâvendî, “فَالْحَقُّ” lafzında ref’ kıraatine göre vakf-ı mücevvez olduğu görüşündedir. Zira ona göre “فَالْحَقِّ” lafzı, “فَهَذَا الْحَقُّ” takdiriyle yukarıda aktarılan i’râb ihtimallerinden ikincisi olan mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere merfûdur. Bununla birlikte âyette geçen “فَالْحَقِّ” ve “وَالْحَقِّ” lafızlarının her ikisinin söyleyeni bir olduğu için vasıl da câizdir.⁵⁰⁷ Nasb kıraatine göre Secâvendî’nin bir vakf tercihi olmasa da eğer “فَالْحَقِّ” kelimesi mâ ba’indeki “أَقُولُ” fiilinin mef’ûlü olarak kabul edilirse bu takdirde vakf olmaz.

Uşmûnî’ye göre “فَالْحَقِّ” lafzının ref’i üç ihtimallidir. Birincisi “مِنَى الْحَقِّ” takdiriyle mahzûf bir mübtedânın haberi, ikincisi “فَالْحَقِّ أَنَا” takdiriyle mahzûf bir haberin mübtedâsıdır. Yukarıda da temas edilen üçüncü ihtimale göre “فَالْحَقِّ” mübtedâ, “لَا مَلْنَ” haberidir. Ancak müellif devamında “لَا مَلْنَ” fiilinin kasemin cevabı olması sebebiyle Ebû Hayyân’ın bu üçüncü görüşü reddettiğini aktarır.⁵⁰⁸

Uşmûnî, nasb kıraatine göre “فَالْحَقِّ” lafzı eğer “أَقُولُ” fiilinin mef’ûlü olduğu kabul edilirse- vakfin olmadığını söylemektedir. Birinci kelime ref’ ikinci kelime nasb okunması rivayetinde vakf, hem “فَالْحَقِّ” hem de “أَقُولُ” kelimelerindedir. Her iki

⁵⁰⁴ Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, s. 874; Ebû Hayyân, VII, 392-394; Dimyâtî, II, 425.

⁵⁰⁵ Ferrâ, II, 413.

⁵⁰⁶ İbn Hâleveyh, s. 131; Kirmânî, s. 412; Uşmûnî, s. 331.

⁵⁰⁷ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 369.

⁵⁰⁸ Uşmûnî, s. 331.

kelimenin de cer okunması durumunda “لَا مَلْنَ” kasemin cevabı olduğu için “فَالْحَقُّ” lafzında vakf olmaz.⁵⁰⁹

(4) Mübtedâ-Mef’ûl

Câsiye 45/21’de bulunan “أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ” cümlesindeki “سَوَاءٌ” kelimesinde Hafs, Hamza, Kisâ ve Halef hemze (ء)’nin nasbıyla “سَوَاءٌ”, diğer kurrâ ise ref’ ile “سَوَاءٌ” şeklinde kıraat ederler.⁵¹⁰ Ayrıca A‘meş’den “سَوَاءٌ” lafzıyla beraber devamındaki “وَمَمَاتُهُمْ” kelimesindeki tâ (ت)’yı da nasb okuduğu rivayet olunmuştur.⁵¹¹

Zemahşerî’ye göre mensûb “سَوَاءٌ” kelimesi mâ kablindeki “نَجْعَلُهُمْ” fiilinin ikinci mef’ûlü ve “كَالَّذِينَ” lafzındaki kâf (ك) harfinden bedeldir.⁵¹² Secâvendî de “نَجْعَلُهُمْ” fiilinin mef’ûlü olmakla ya da hal olmakla mensup olduğunu söyler. Ref’ olmasını ise mübtedâ olmasına bağlar.⁵¹³ Uşmûnî, mübtedâ olmasına ek olarak mahzûf mübtedânın haberi olmakla raf olduğu görüşündedir. Nasb okunmasında da Zemahşerî’yle paralel bir görüş ortaya koyarak “لَا نَجْعَلُهُمْ مُسْتَوِينَ فِي الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ” takdiriyle “نَجْعَلُهُمْ” fiilinin ikinci mef’ûlü olduğunu söyler.⁵¹⁴

Secâvendî, ref’ okunma kıraatine göre yukarıda da temas edildiği gibi “سَوَاءٌ” mübtedâ olduğu için “الصَّالِحَاتِ” lafzında vakf olduğu görüşündedir. Uşmûnî de gerek mübtedâ olsun gerekse mahzûf mübtedânın haberi olsun her iki durumda “الصَّالِحَاتِ” lafzında vakf-ı hasen olacağını söyler.

Nasb kıraatine göre ise mâ kabliyle olan irtibatından dolayı her iki müellife göre de vakf câiz değildir. Uşmûnî, ek olarak “سَوَاءٌ” lafzının mâ ba’dindeki “وَمَمَاتُهُمْ” kelimesinde hem nasb hem de ref’ kıraatine göre vakf-ı tâm olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Uşmûnî, s. 331.

⁵¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Tefsîr*, s. 555; Dimyâtî, II, 467.

⁵¹¹ İbn Hâleveyh, s. 139; Kirmânî, s. 434.

⁵¹² Zemahşerî, s. 1006.

⁵¹³ Secâvendî, *Aynü’l-Meânî*, vr. 348b; *Kitâbü’l-Vakf*, s. 399.

⁵¹⁴ Uşmûnî, s. 357.

⁵¹⁵ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 399; Uşmûnî, s. 356-357.

(5) Zarf-Bedel

İnfitâr sûresi 82/19’da bulunan “يَوْمَ لَا تَمْلِكُ” cümlesindeki “يَوْمَ” lafzını İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb mîm (م)’in ref’iyle “يَوْمَ” şeklinde okurken diğer kurrâ nasb ile “يَوْمَ” olarak kıraat ederler.⁵¹⁶

Söz konusu âyetin nasb okunma sebebi Secâvendî’ye göre “يَوْمَ” kelimesinin “ذَلِكَ فِي يَوْمٍ” takdiriyle zarf olmasından veya Zemahşerî ve Zeccâc’ın da temas ettiği üzere “لَا تَمْلِكُ” olan mebnîye muzâf olmasındandır. Zira mebnîye muzâf olan kelime de fetha üzere mebni olur. Zemahşerî ve Uşmûnî “يُدَانُونَ” veya “أَغْنِي” gibi gizli bir fiille mensûb olduğunu söylerler. Uşmûnî ek olarak “يَوْمَ” lafzının mâ ba’diyle beraber “خَمْسَةَ عَشَرَ” örneğinde olduğu gibi fetha üzerine mebni olduğu görüşündedir. “يَوْمَ” lafzının zarf olması Basralıların, fetha üzere mebni olması da Kûfelilerin kabul ettiği görüştür.⁵¹⁷

“يَوْمَ” kelimesinin ref’ okunması konusunda da birkaç görüş mevcuttur. Nitekim Secâvendî *Kitâbü’l-Vakf*’da mâ kablindeki birinci “يَوْمَ”⁵¹⁸ kelimesinden bedel, *Aynü’l-Meânî*’de ise ek olarak “هُوَ يَوْمَ” takdiriyle mahzûf mübtedânın haberi olduğu görüşündedir.⁵¹⁹ Uşmûnî, bedel olması konusunda Secâvendî’yle aynı görüşü paylaşır.⁵²⁰ İbn Cerîr et-Taberî, “يَوْمَ” kelimesinin ref’ini “لَا تَمْلِكُ” olan muzâri fiile muzâf olmasına bağlar. Zira ona göre Araplar, muzâri fiile muzâf olan “يَوْمَ” kelimesini ref’ eder; mâzi fiile muzâf olanı ise nasb ederler.⁵²¹

“يَوْمَ” kelimesini nasb okuyanlara göre Secâvendî, mâ kablindeki ikinci “يَوْمَ”⁵²² lafzında vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir. Çünkü “يَوْمَ” lafzı, her ne kadar zarf olsa da mahzûf bir “ذَلِكَ” edâtının zarfı olduğu için vakfa engel bir durum olmaz.⁵²³ Uşmûnî, “يَوْمَ” lafzı zarf olarak kabul edildiği zaman vakf olduğunu kabul etmez. Zira ona göre “يَوْمَ” lafzı, Secâvendî’nin belirttiği “ذَلِكَ” edâtının zarfı değil mâ kablindeki “يَوْمَ” lafzının zarfıdır. Eğer zarf değil de yukarıda zikredildiği gibi gizli bir “أَغْنِي”

⁵¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr*, s. 607; Dimyâtî, II, 595.

⁵¹⁷ Zeccâc, V, 296; Zemahşerî, s. 1186; Secâvendî, *Aynü’l-Meânî*, vr. 415b; *Kitâbü’l-Vakf*, s. 482; Uşmûnî, s. 420-421; Dimyâtî, II, 595.

⁵¹⁸ İnfitâr, 82/17.

⁵¹⁹ Secâvendî, *Aynü’l-Meânî*, vr. 415b; *Kitâbü’l-Vakf*, s. 482.

⁵²⁰ Uşmûnî, s. 420-421.

⁵²¹ İbn Cerîr et-Taberî, VII, 476-477.

⁵²² İnfitâr, 82/18.

⁵²³ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 482.

fiilinin mef'ûlü ya da mâ ba'diyle beraber fetha üzerine mebni olmakla mensûb olduğu kabul edilirse bu takdirde vakfı câiz görür.⁵²⁴

Secâvendî, kurrânın “يَوْمَ” kelimesindeki ref' kıraatinde söz konusu kelimenin birinci “يَوْمَ الدِّينِ” lafzından bedel olduğu kabul edilirse ikinci “يَوْمَ الدِّينِ”de vakfı câiz görmez. Ancak *Aynü'l-Meânî*'de belirttiği mahzûf mübtedânın haberi olma durumu kabul edilirse vakfın câiz olması gerekir. Nitekim Uşmûnî, bedel halinde vakfın olmadığını ama mahzûf bir mübtedânın haberi kabul edildiğinde ikinci “يَوْمَ الدِّينِ” kelimesinde vakfın tâm olduğunu söyler.⁵²⁵

(6) Bedel-Mübtedâ

İbrâhîm sûresi 14/2'de bulunan “اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” cümlesindeki “اللَّهُ” lafzı bu duruma verilebilecek örneklerden birisidir. Nitekim söz konusu “اللَّهُ” lafzını Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer hâ (هـ)'nin ref'iyle “اللَّهُ” şeklinde okurken bu üç âlim dışındaki kurrâ ise hâ (هـ)'nin cerriyle “اللَّهُ” olarak telaffuz ederler. Ruveys ise ibtidâ halinde ref' okurken önceki âyetin sonu olan “الْحَمِيدُ”⁵²⁶ lafzından vasledilmesi halinde cer okumaktadır.⁵²⁷

Secâvendî'ye göre “اللَّهُ” lafzının cer okunması ya mâ kablindeki “الْحَمِيدُ”⁵²⁸ kelimesinden bedel olduğu için ya da sıfat tekaddüm ettiği içindir.⁵²⁹ Uşmûnî, bedel olmasına ek olarak atf-ı beyân olmakla da cer okunduğunu söyler.⁵³⁰

Ref' okunması ise hem Secâvendî hem de Uşmûnî için mübtedâ olması sebebiyledir. Haberi de mâ ba'dindeki “اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” cümlesidir. Ukberî, mübtedâ olması dışında ref' sebebinin üç ihtimale dayandığını aktarır. Birincisi “اللَّهُ” lafzı “هو الله” takdirinde mahzûf bir mübtedânın haberidir. İkincisi “اللَّهُ” lafzı haberi

⁵²⁴ Uşmûnî, eserinde vakfın cevazıyla ilgili bir beyanda bulunmasa da, “يَوْمَ” kelimesinin zarf olması durumunda vakfın câiz olmadığını belirtmesinden bu çıkarımı yapmak mümkündür. Bkz. Uşmûnî, s. 420-421.

⁵²⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 482; Uşmûnî, s. 420-421.

⁵²⁶ İbrâhîm, 14/1.

⁵²⁷ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 179a; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyîsîr*, s. 424; Dimyâtî, II, 166.

⁵²⁸ İbrâhîm, 14/1.

⁵²⁹ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 179a; *Kitâbü'l-Vakf*, s. 249.

⁵³⁰ Uşmûnî, s. 205.

mahzûf mübtedâ olmak üzere merfûdur. Son ihtimale göre ise “اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ” takdiriyle haber, geride zikri geçtiği için hazfedilmiştir.⁵³¹

Âyetteki söz konusu ihtilaftan biri olan ref‘ okuyuşuna göre Secâvendî ve Uşmûnî, “الْحَمِيدُ” kelimesinde “اللَّهُ” lafzı mübtedâ olduğu için vakf olacağını belirtmişlerdir. Bu vakfın türü Secâvendî’ye göre vakf-ı mutlak, Uşmûnî’ye göre ise vakf-ı tâmdır.

Mecrûr rivayetine göre ise her iki âlim de vakf olmadığı görüşündedirler.⁵³² Çünkü yukarıda da temas edildiği üzere “اللَّهُ” lafzı Secâvendî’ye göre ya bedel ya da sıfatı tekaddüm etmiş mevsuftur ki her iki durumda da vakf olmaz.

(7) Haber-Bedel

Bir âyette haber olarak yer alan bir kelime kıraat farklılığı neticesinde bedel olabilir ya da tersi olarak bedel olan kelime haber olabilir. Bu duruma Câsiye 45/4’teki “وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ” cümlesinde geçen “آيَاتٌ” kelimesi örnek olarak verilebilir. Söz konusu kelimeyi Hamza, Kisâî ve Ya’kûb, tâ (ت)’nın kesresiyle “آيَاتٍ” şeklinde, diğer kurrâ ise ref‘ ile “آيَاتُ” şeklinde okurlar.⁵³³

Secâvendî ve Uşmûnî’ye göre “آيَاتٌ” kelimesi, mâ kablindeki mukaddem haber olan “وَفِي خَلْقِكُمْ” lafzının muahhar mübtedâsı olmakla merfûdur. Bu takdirde “لِلْمُؤْمِنِينَ”⁵³⁴ lafzında Secâvendî için vakf-ı mutlak, Uşmûnî için de vakf-ı kâfi vardır.⁵³⁵ Ancak Ebû Hayyân gibi “هِيَ آيَاتٌ” takdiriyle mahzûf mübtedânın haberi olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır.⁵³⁶

Cer kıraatinde ise Secâvendî’ye göre “آيَاتٌ” lafzı bir önceki âyetteki “لَايَاتٍ”⁵³⁷ kelimesinden bedel olmakla mecrurdur. Dolayısıyla “لِلْمُؤْمِنِينَ” kelimesinde vakf câiz

⁵³¹ Ukberî, s. 762.

⁵³² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 249; Uşmûnî, s. 204-205.

⁵³³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 554; Dimyâtî, II, 465.

⁵³⁴ Câsiye, 45/3.

⁵³⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 398; Uşmûnî, s. 356.

⁵³⁶ Ebû Hayyân, VIII, 43.

⁵³⁷ Câsiye, 45/3.

değildir. Keza Uşmûnî'ye göre de vakf yoktur. Ancak onun vasıl gerekçesi, “أَيَاتٍ” lafzının bedel değil birinci “لَايَاتٍ” kelimesi üzerine mâtuf olmasıdır.⁵³⁸

(8) Sıfat-Haber

Mü'minûn sûresi 23/92'de bulunan “عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ” kısmındaki “عَالِمِ” kelimesi kıraat farklılığından doğan hem sıfat hem de haber olma durumuna örnek olarak verilebilir. Söz konusu kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs ve Ya'kûb mîm (م)'in cerriyle “عَالِمِ” şeklinde okurken geri kalan kurrâ da “عَالِمِ” şeklinde ref' harekeyle okurlar.⁵³⁹ Ayrıca Ruveys'in de ibtidâ halinde ref' okuduğu rivayet olunmuştur.⁵⁴⁰

“عَالِمِ” lafzı, mecrûr okunduğu durumda bir önceki âyette bulunan “اللّٰهِ” lafzının sıfatı ya da bedeli kabul edilir.⁵⁴¹ Diğer rivayette ise “هُوَ عَالِمٌ” takdiriyle mahzûf bir mübtedânın haberi olmakla merfûdur.⁵⁴²

Mecrûr formunda okuyanlara göre Secâvendî, mâ kabliyle olan alakasından dolayı vakfa cevaz vermezken ref' rivayetini tercih edenler için de mâ kablindeki “عَمَّا” lafzında vakf-ı mutlak'ı tercih eder.⁵⁴³ Uşmûnî, mecrûr okuyanlar için Secâvendî'nin aksine vakfı câiz görür. Ref' kıraati için de vakf-ı tâm'ı uygun görür.⁵⁴⁴ Anlaşıyor ki Secâvendî, “عَالِمِ” lafzının kelimada sıfat ya da bedel düştüğünü kabul ettiği için vakfa cevaz vermemiş, Uşmûnî de haber olarak değerlendirdiği için tersine vakf hükmünde bulunmuştur.

(9) Farklı Kelimelerden Sıfat

Kehf 18/44'te “هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ” âyetinde bulunan “الْحَقِّ” kelimesi mâ kablindeki “اللّٰهِ”den sıfat yapıldığında mecrûr, “الْوَلَايَةُ”den sıfat yapıldığında mezmum okunması bu tür bir duruma örnektir. Nitekim Ebû Amr ve Kisâî “الْحَقِّ” kelimesini

⁵³⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 398; Uşmûnî, s. 356.

⁵³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Tefsîr*, s. 477; Dimyâtî, II, 287.

⁵⁴⁰ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 249b; Dimyâtî, II, 287.

⁵⁴¹ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, Zemahşerî, s. 714; s. 640; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 298; Ukberî, s. 960.

⁵⁴² Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, s. 640; Zemahşerî, s. 714; Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 298; Uşmûnî, s. 264.

⁵⁴³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 298.

⁵⁴⁴ Uşmûnî, s. 264.

mecrûr okumuşlardır.⁵⁴⁵ Aynı zamanda Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Zeyd b. Alî ve Ebû Hayât'ın, "الْحَقُّ" lafzını mef'ûlü mutlak ya da te'kîd kılmak suretiyle kâf (ق)'ın nasbıyla okudukları rivayet olunmuştur.⁵⁴⁶ Merfû kıraatinde "الْحَقُّ" lafzının "هُوَ الْحَقُّ" takdiriyle mahzûf bir mübtedânın haberi olduğuyula ilgili rivayetler de mevcuttur.⁵⁴⁷

Secâvendî, ister mecrûr isterse merfû okunsun "لِلَّهِ الْحَقُّ" lafzında vakf-ı mutlak olduğunu söylerken Uşmûnî, merfû okunduğunda vakf-ı tâm, mecrûr rivayetinde ise vakf-ı hasen olduğunu belirtmektedir. Ona göre "الْحَقُّ" kelimesinin ref' okunmasının üç ihtimali vardır. Bunlardan ikisi yukarıda da zikri geçtiği üzere söz konusu kelimenin "الْوَلَايَةُ" lafzından sıfat olmasıyla mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Üçüncüsü de "الْحَقُّ ذَلِكَ" takdiriyle mahzûf bir haberin mübtedâsı olmasıdır.⁵⁴⁸

(10) Hal-Haber

Hamza, Lokmân sûresi 31/3'de yer alan "هُدًى وَرَحْمَةً" lafızlarının her ikisini de ref' ile kıraat ederken geri kalan kurrâ nasb ile okumuşlardır.⁵⁴⁹

Dimyâtî'ye göre "هُدًى" lafzı "هُدًى" üzerine atfedilmekle haber olur. "هُدًى" lafzı da ya mâ kablindeki "تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ"⁵⁵⁰ cümlesinden sonra ikinci haberdir ya da mahzûf bir "هُوَ" zamîrinin haberidir.⁵⁵¹

Nasb kıraatine göre de "هُدًى" lafzı, "هُدًى" kelimesi üzerine mâtuf olmakla hâl olur. "هُدًى" kelimesi de mâ kablindeki "تِلْكَ" kelimesinden hâldir.⁵⁵² Secâvendî ise ref' kıraatinde Dimyâtî'nin ikinci yorumuyla paralel bir görüş ortaya koysa da nasb kıraatinde hâl vâki olan kelimelerin âmili konusunda farklı düşünür. Zira Secâvendî'ye göre "هُدًى" lafzının âmili "تِلْكَ" harfindeki işaret mânasıdır. "هُدًى" ve ona mâtuf "هُدًى" kelimelerinin bir diğer nasb sebebi mef'ûlün li-eclihî olmalarındandır. Bu durumda

⁵⁴⁵ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 211a; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, [y.y.]: Dâru İbn Hazm, [t.y.], s. 1194; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 455; Dimyâtî, II, 216.

⁵⁴⁶ Zemahşerî, s. 621; Uşmûnî, s. 232.

⁵⁴⁷ Dimyâtî, II, 216.

⁵⁴⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 268; Uşmûnî, s. 232; Dimyâtî, II, 216.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyssîr*, s. 507; Dimyâtî, II, 361.

⁵⁵⁰ Lokmân, 31/2.

⁵⁵¹ Dimyâtî, II, 361.

⁵⁵² Dimyâtî, II, 361.

âmili “أَحْكَمَ لَهُدًى وَرَحْمَةً” takdiriyle “الْحَكِيمُ” lafzındaki muhkim (hükmeden) anlamındaki mâna fiil olur.⁵⁵³ Uşmûnî de söz konusu iki kelimenin hâl olduğunu ifade eder.⁵⁵⁴

Secâvendî, Hamza kıraatine göre “الْحَكِيمُ” lafzında vakf olduğunu söylerken hangi vakf türü olduğunu belirtmemiştir. Ancak onun “الْحَكِيمُ” lafzını “هُوَ هُدًى وَرَحْمَةٌ” takdiriyle mahzûf mübtedânın haberi kabul etmesinden vakf-ı mutlak değerlendirmesinde bulunmak mümkündür. Nasb kıraatine göre ise vakf olmadığını söylemese de hâl olduğunu belirtmesinden bu hüküm anlaşılabilir. Zira Secâvendî, hâl olduğu durumlarda vaslı tercih eder.⁵⁵⁵

Hamza’nın ref kıraatine göre Uşmûnî, eğer “هُوَ هُدًى وَرَحْمَةٌ” lafızları “هُوَ هُدًى” takdiriyle mahzûf mübtedânın haberi olduğu kabul edilirse “الْحَكِيمُ” lafzında vakf-ı kâfi olduğunu, ikinci haber kabul edilirse vakfın câiz olmadığını söyler. Keza Hamza’nın dışındaki kurrânın nasb okuyuşuna göre “هُوَ هُدًى وَرَحْمَةٌ” lafızları “آيَاتٌ” lafzından hal yapılması durumunda Secâvendî gibi vakf olmadığı görüşündedir.⁵⁵⁶

(11) Münâdâ-Bedel

İsrâ 17/3’te bulunan “أَلَا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴿١﴾ ذُرِّيَّةً مِنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ”⁵⁵⁷ âyetlerindeki “ذُرِّيَّةً” lafzı bu duruma örnek olarak verilebilir. Bir önceki âyette bulunan “أَلَا تَتَّخِذُوا” fiilini kurrâdan Ebû Amr, yâ (ى) ile “أَلَا يَتَّخِذُوا” şeklinde gâib kalıbında, diğerleri ise tâ (ت) ile “أَلَا تَتَّخِذُوا” şeklinde muhatap kalıbında okurlar.⁵⁵⁸ Ayrıca Mücâhid’den cumhur ulemâsının mensûb okuduğu “ذُرِّيَّةً” lafzını “أَلَا تَتَّخِذُوا” fiilinin gâib sîgasına mahsus olmak üzere- ref ile “ذُرِّيَّةً” şeklinde okunduğuyla ilgili rivayet aktarılmıştır.⁵⁵⁹

Söz konusu fiil sîgasıyla okunduğu zaman i’râb yönünden Secâvendî’ye göre iki vecih vardır. Birincisi “ذُرِّيَّةً” kelimesi “يَا ذُرِّيَّةً مِنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ” takdiriyle muzâf münâdâdır. Ya da “وَكِيلًا” lafzından sonra “أَلَا تَتَّخِذُوا ذُرِّيَّةً مِنْ حَمَلْنَا فِي السَّيِّئَةِ” takdiriyle

⁵⁵³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 337.

⁵⁵⁴ Uşmûnî, s. 302.

⁵⁵⁵ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 337.

⁵⁵⁶ Uşmûnî, s. 302.

⁵⁵⁷ Meâli: “Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler!”.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Tefsîr*, s. 435; Dimyâtî, II, 193.

⁵⁵⁹ İbn Hâleveyh, s. 78.

mef'ûldür. Uşmûnî de mef'ûl vechi mukaddem olmakla beraber Secâvendî'yle aynı görüştedir.⁵⁶⁰

Secâvendî, “أَلَا تَتَّخِذُوا” gâib sîgasında okunduğunda “نُزِّيَّة” lafzının münâdâ olamayacağını, ancak “وَكَيْلًا” lafzından bedel ya da -Uşmûnî'nin de belirttiği gibi- “أَلَا يَتَّخِذُوا” fiilinin birinci mef'ûlü olabileceğini söyler.⁵⁶¹

Muhatab kalıbında okuyanlar için Secâvendî'ye göre “وَكَيْلًا” lafzında vakf-ı mutlak varken Uşmûnî'ye göreyse vakf-ı kâfi vardır.⁵⁶² Çünkü her iki âlimin yukarıda geçen takdirlerine göre “نُزِّيَّة” lafzının mâ kabliyle irtibatı yoktur. Bu durum da vakfa yol açar.

Gâib vechini okuyanlar için “نُزِّيَّة” lafzı ister bedel isterse mef'ûl olsun- her iki müellife göre de vakf yoktur. Ek olarak Uşmûnî, ref' vechiyle okuyanlar için de vakfin olmadığı görüşündedir. Zira bu durumda “نُزِّيَّة” kelimesi gâib sîgada okunan “أَلَا يَتَّخِذُوا” fiilindeki fâil zamirinden bedel olur. Dolayısıyla vakf ancak mâ ba'dindeki “مَعَ نُوحٍ” lafzında olur.⁵⁶³

(12) İzâfet

Nûr sûresi 24/40'ta bulunan “أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّي يَعْشِيهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ”⁵⁶⁴ cümlesi bir taraftan izâfet diğer taraftan izâfet olmama durumuna örnektir. İbn-i Kesîr'in meşhur iki râvisinden biri olan Ebü'l-Hasen el-Bezî (ö. 250/864), “سَحَابٌ” lafzını tenvinsiz olarak “سَحَابٌ”, “ظُلُمَاتٍ” kelimesini de “ظُلُمَاتٍ” şeklinde meksur olarak okurken söz konusu iki kelime arasında “سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ” şeklinde izafet ilişkisi kurar.⁵⁶⁵ İbn Kesîr'in diğer râvisi Kunbül de “سَحَابٌ” lafzını cumhûrun

⁵⁶⁰ Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 197b; *Kitâbü'l-Vakf*, s. 261; Uşmûnî, s. 221. Ayrıca Bkz. Ferrâ, III, 116; Zemahşerî, s. 590.

⁵⁶¹ Çünkü “أَلَا تَتَّخِذُوا” fiili gâib, münâdâ da muhatab olduğu için bu durum muhaldir. Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 197b; *Kitâbü'l-Vakf*, s. 261; Uşmûnî, s. 221. Ayrıca bkz. İbn Atiyye; s. 1127.

⁵⁶² Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 261; Uşmûnî, s. 221.

⁵⁶³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 261; Uşmûnî, s. 221.

⁵⁶⁴ Anlamı: “Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir”.

⁵⁶⁵ Bu takdirde âyetin anlamı: “Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de *birbiri üzerinde karanlık bulut* (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir.” şeklinde olur.

okuyuşuna paralel olarak tenvinle, “ظُلُمَاتٌ” lafzını ise Bezzî gibi meksûr ve tenvinli okur.⁵⁶⁶

İbn Kesîr’in râvileri dışındaki kurrânın okuyuşu dikkate alınırsa âyetteki “مِنْ” lafzı, mâ kablindeki ikinci “مَوْجٌ” kelimesinin sıfatıdır. “ظُلُمَاتٌ” kelimesi ise “فَوْقَهُ سَحَابٌ” lafzı, mâ kablindeki ikinci “مَوْجٌ” kelimesinin sıfatıdır. “ظُلُمَاتٌ” kelimesi ise “هَذِهِ ظُلُمَاتٌ” takdiriyle mahzûf mübtedânın haberidir. Ebû Hayyân’a göre de “ظُلُمَاتٌ كَثِيرَةٌ” veya “ظُلُمَاتٌ عَظِيمَةٌ” takdiriyle mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır.

İzâfet vechi dikkate alındığında ise “سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ” kendi içinde muzâf-muzâfun ileyh iken aynı zamanda ikinci “مَوْجٌ” kelimesinin de sıfatı konumundadır. Eğer Kunbül’ün okuyuşu söz konusu olursa “ظُلُمَاتٍ” lafzı âyetin başındaki “كَظُلُمَاتٍ” lafzının bedeli olmakla meksûr olur.⁵⁶⁷

Secâvendî, işte bu kıraat farklılıklarından yola çıkarak cumhûrun okuyuşu dikkate alındığında “سَحَابٌ” lafzında vakf-ı mutlak olduğunu belirtir. Nedeni de mâ ba’dindeki “ظُلُمَاتٌ” lafzının -ister mahzûf mübtedânın haberi olsun, isterse mahzûf bir kelimenin sıfatı olsun- her halükârda mâ kabliyle anlam yönünden irtibatı munkatı’ olmasındandır.⁵⁶⁸ Uşmûnî ise vakf-ı kâfi olduğu görüşündedir. Bu kıraate göre yukarıda da söz konusu edildiği üzere “ظُلُمَاتٌ” lafzı ya mahzûf mübtedânın haberidir. Ya da “ظُلُمَاتٌ” lafzı mübtedâ, mâ ba’dindeki “بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ” ibaresi cümlesiyle beraber haberdur.⁵⁶⁹

İster Bezzî gibi izafetle okunsun isterse Kunbül gibi izafetsiz ve “ظُلُمَاتٍ” lafzı bedel olmak üzere- meksur okunsun hem Secâvendî hem de Uşmûnî’ye göre “سَحَابٌ” lafzında vakf yoktur.⁵⁷⁰

b. Hareke-Cezim

Bir kelimenin harekeli ya da sâkin okunması o kelimenin cümle içerisinde aldığı pozisyona göre değişebilir. Örneğin ibtidâ/istînâf halinde harekeli olan bir fiil, mâ

⁵⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, s. 482; Dimyâtî, II, 299.

⁵⁶⁷ Bedel olduğu kabul edilirse şöyle bir anlam ortaya çıkar: “O karanlıklar ki, birbiri üzerinde...”. Bkz. Secâvendî, *Aynü’l-Meânî*, vr. 255b; Ukberî, s. 973; Ebû Hayyân, VI, 424.

⁵⁶⁸ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 302.

⁵⁶⁹ Uşmûnî, s. 269.

⁵⁷⁰ Secâvendî, *Kitâbü’l-Vakf*, s. 302; Uşmûnî, s. 269.

kabline atfedilmek suretiyle cezimli olabilir. Kelimenin hareke ya da cezim alması atıf-istînâf gibi sebeplerin neticesinde olduğundan doğrudan vakf ve ibtidâyâ etkisi olmaz. Dolayısıyla akla vakfa etkisi doğrudan olmayan bir durum için ayrı bir başlık açılması ne kadar doğrudur gibi bir soru gelebilir. Ancak atıf ve istînâf, kelimeye i'râb yönünden her zaman hareke-cezim değişikliği sonucunu doğurmaz. Kimi zaman kelime bir durumda harekeli iken diğer durumda sâkin olmaz, başka bir hareke çeşidine intikal eder. Bazen de her iki durumda yani hem atıf hem de istînâf sonucunda kelimenin harekesi aynı kalır. Söz gelimi bir kelime, istînâf halinden dolayı merfû olduğu gibi mâ kabline mâtuf olmanın bir sonucu olarak da merfû olabilir. Binaenaleyh burada hareke-cezim adında ayrı bir başlık oluşturularak atıf ve istînâfın her zaman aynı sonucu vermediği hususuna vurgu yapılması hedeflenmiştir.

A'râf sûresindeki “مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”⁵⁷¹ âyetinde yer alan “وَيَذَرُهُمْ” fiilindeki kıraat farklılığı bu duruma örnek olarak verilebilir. Söz konusu fiili kurrâdan Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb yâ (ى) ile ve râ (ر) 'nın ref'iyle “وَيَذَرُهُمْ” şeklinde okurken Hamza, Kisâi ve Halef yâ (ى) ile ve râ (ر) 'nın cezmiyle “وَيَذَرُهُمْ” olarak okurlar. Geri kalan kurrânın⁵⁷² nûn (ن) ile ve râ (ر) 'nın ref'iyle “وَيَذَرُهُمْ” şeklinde okudukları rivayet olunur.⁵⁷³

Eğer söz konusu fiil mütekellim sîgasında ve merfû okunursa istînâf anlamını içerir.⁵⁷⁴ Keza “وَيَذَرُهُمْ” şeklinde gâib ve merfû okunursa bu fiildeki zamir, mâ kablindeki “اللَّهُ” üzerine mâtuf olur. Ya da “وَيَذَرُهُمْ اللَّهُ” takdiriyle istînâf ifade eder. Fiilin evvelindeki vâv (و) ise cümleyi cümle üzerine atfeden vâv (و) 'dır.

Yâ (ى) ile ve râ (ر) 'nın cezmiyle okunması takdirinde “وَيَذَرُهُمْ” fiilinin “فَلَا هَادِيَ لَهُ” cümlesinin mahalli üzerine mâtuf olduğu kabul edilir.⁵⁷⁵

“وَيَذَرُهُمْ” şeklindeki gâib ve harekeli okuyuşta Secâvendî'ye göre “فَلَا هَادِيَ لَهُ” lafzında vakf-ı mutlak vardır. Cezimli okuyuşta ise yukarıda belirtildiği gibi “فَلَا هَادِيَ لَهُ” lafzının mahalli üzerine atıf söz konusu olduğu için vakf yoktur.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ A'râf, 7/186. Meâli: “Allah, kimi saptırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur. Allah, onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar.”

⁵⁷² Bunlar da Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'dir.

⁵⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Tefsîr*, s. 381; Dimyâtî, II, 70-71.

⁵⁷⁴ Dimyâtî, II, 70.

⁵⁷⁵ Dimyâtî, II, 71.

Uşmûnî, mütekellim ve merfû sîgasında vakf-ı kâfi olduğu görüşündedir. Zira bu şekilde okuyuşta mâ kablinden irtibat kesilir. Gâib ve meczûm sîgasında ise “فَلَا هَادِيَّ” vakf yoktur. Çünkü bu takdirde fiil “فَلَا هَادِيَّ لَهُ” lafzındaki fâ (ف)’nin mahalli üzere mâtuftur. fâ (ف) ise şartın cezası olduğu için mahallen meczûmdur. Ancak istînâfiyye kabul edilirse vakf câiz kabul edilir.⁵⁷⁷

B. ANLAMA ETKİ ETMEYEN KIRAAT FARKLILIKLARI

Bu bölümde anlamı değiştirecek kadar büyük bir farklılık olmamasına rağmen vakf ve ibtidâya etki eden kıraat farklılıkları ele alınacaktır.

Tespitlerimize göre Secâvendî’nin eserinde bu duruma iki örnek bulunmaktadır. İki örneğin de ortak noktası her ikisinin de tenvinle ilgili olmalarıdır.

Mü’minûn sûresi 23/44’te yer alan “ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا” cümlesindeki “تَتْرًا” kelimesi söz konusu duruma örnek olarak verilebilir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca’fer bu kelimeyi tenvinle “تَتْرًا” şeklinde okurken diğer kurrâ ise tenvinden bedel olarak elif (ل)’le okurlar.⁵⁷⁸

“تَتْرًا” kelimesi sözlükte “peyderpey”, “peş peşe” gibi anlamlara gelir. Evvelindeki tâ (ت), “تُرَاتٍ” ve “تَجَاةٌ” kelimelerinde olduğu gibi vâv (و)’dan bedel olarak gelmiştir. “تَتْرًا” kelimesi “مُتَوَاتِرَةً” lafzından türemiştir. Nasb okunma sebebi de “مُتَتَابِعِينَ” ya da “مُتَوَاتِرِينَ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ” takdiriyle hâl vâki olduğu içindir. Bazıları tarafından “إِسْرَآءًا مُتَوَاتِرًا” takdiriyle mahzûfun sıfatı olduğu da söylenmiştir. Sonunda bulunan elif (ل)’in gelme sebebi yukarıda da temas edildiği üzere tenvinden bedel olduğu içindir. Tenvinsiz okunma sebebi de bu kelime “سَكْرَى” kelimesi gibi müennes olmakla gayr-ı munsarîf olduğundan dolayıdır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 214.

⁵⁷⁷ Uşmûnî, s. 154.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teysîr*, s. 475; Dimyâtî, II, 284-285.

⁵⁷⁹ Ferrâ, II, 236; Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 248a; Ukberî, s. 955; Ebû Hayyân, VI, 376.

Secâvendî, ister tenvinle okunsun isterse tenvinsiz okunsun devamındaki “كُلَّمَا” lafzı ibtidâ için olduğundan “تَنَزَّأَ” kelimesinde vakf-ı mutlak olduğu görüşündedir.⁵⁸⁰ Bu tercihte dikkati çeken husus, Secâvendî kıraatin iki veya daha fazla vechinde vakf farklılığı yoksa eserini muhtasar tutmak için bu tür vakflara pek fazla yer vermiyor olmasıdır. Ancak bu âyette gerek tenvin vechi gerekse tenvinsiz vecih vakfta değişikliğe sebep olmadığı halde müellif bunu eserine almıştır. Bunun nedeni belki de anlam değişikliğine yol açmayan kıraat vecihlerinin vakfın kısımlarında da değişikliğe yol açmadığına dikkat çekmek için olabilir. Uşmûnî de Secâvendî’yle aynı gerekçeyi göstererek “تَنَزَّأَ” lafzında vakf-ı hasen olduğu görüşünü ortaya koyar.⁵⁸¹

İkinci örneğe göre İhlâs sûresinde yer alan “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ”⁵⁸² âyetlerindeki “أَحَدٌ” kısmını kurrâdan Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî dâl (د)’in tenvîniyle okur. Ebû Amr ise tenvînsiz olarak ve dâl (ذ)’in cezmiyle “أَحَدٌ” şeklinde vakfeder. Bu kıraatin sebebi olarak “أَحَدٌ” lafzındaki tenvînin sükûnu ile “اللَّهُ” lafzındaki lâm (ل)’in sükûnunun bir araya gelmesi öne sürülür. İbn Mücâhid’in aktardığına göre Ebû Amr’ın vasıl halinde “أَحَدٌ” şeklinde tenvînsiz okuduğu da rivayet olunmuştur.⁵⁸³ Bunun sebebi olarak da hafifliği talep ve iki sâkinin ictimâından kaçınmak gerekçeleri ileri sürülmüştür.⁵⁸⁴ Mekkî ise şöyle der: “Buradaki ‘أَحَدٌ’ lafzında durmak gerçekten güzeldir. Çünkü devamında mübtedâ haberle kelâma başlıyorsun.”⁵⁸⁵

Taberî bu âyette iki gerekçeyle tenvîn kıraatini tercih eder: Birincisi en fasih lügat, en meşhur kelâm ve Araplar indinde en güzel vecih bu rivayet olduğu içindir. İkincisi de kurrâ arasında bu rivayetle ilgili icmâ‘ın bulunmasıdır. Zemahşerî de tenvîni tercih eder ve vasledildiğinde yukarıda sözü edilen iki sâkinin ictimâi problemini ortadan kaldırmak için tenvînin kesrenmesi gerektiğini söyler.⁵⁸⁶

⁵⁸⁰ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 296.

⁵⁸¹ Uşmûnî, s. 262.

⁵⁸² İhlâs, 112/1-2.

⁵⁸³ İbn Mücâhid, s. 701; Nehhâs, *Kat'*, s. 828; Mekkî, II, 391; Dâni, *Müktefâ*, s. 638-639.

⁵⁸⁴ Kurtubî, XXIV, 557.

⁵⁸⁵ Mekkî, II, 391.

⁵⁸⁶ Zemahşerî, s. 1228; Secâvendî, *İlelû'l-Vukûf*, III, 1176 (nâşirden naklen 4. dipnot).

Secâvendî'nin, bu örnekteki vakf tercihlerini ortaya koyarken birinci âyetteki “أَحَدٌ” lafzında vakf-ı mutlak'ı işaret eden tâ (ط) rumuzunu koyduğu görülür.⁵⁸⁷ Âyetin açıklamasında ise Ebû Amr'ın bu kelime üzerinde vakfının olduğunu, Abdülvâris'ten aktardığı rivayette Ebû Amr'ın söz konusu yerde vaslı sevmediğini vaslederse tenvînle vaslettiğini zikreder. Ayrıca Yûnus b. Habîb'in tenvinsiz olarak okuduğu rivayetini de eklemiştir.⁵⁸⁸

Secâvendî vakf vechini izah için âyetteki i'râb görüşlerine de yer vermiştir. Buna göre “هُوَ” mübtedâ, “اللَّهُ” lafzı ise ikinci mübtedâdır. “أَحَدٌ” ise terkipte haber düşer. Bazıları ise “اللَّهُ” lafzının zamîr olan “هُوَ”nin haberi olduğunu “أَحَدٌ” kelimesinin ise “اللَّهُ” lafzından bedel olduğu görüşündedir. Atf-ı beyân ve haberden sonra ikinci haber olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁵⁸⁹ Diğer taraftan “هُوَ” lafzının “إِنَّهُ لَا يَأْتِيَنَّ مِنْ رَوْحٍ” örneğinde olduğu gibi zamîr-i şân⁵⁹¹ olduğu görüşünü ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu takdirde “اللَّهُ” lafzı mübtedâ, “أَحَدٌ” kelimesi ise haber olmuş olur. Bir rivayete göre de buradaki “هُوَ” zamiri Allah'ın nesebiyle alakalı Hz. Peygamber'e müşrikler tarafından sorulan “Allah bizi yarattıysa bizi kim yarattı?”⁵⁹² sualine karşı verilen cevaptır. Zamîr mübhem olduğu için bu ibhâmiyetin giderilmesi amacıyla “اللَّهُ” lafzı gelmiş olur.⁵⁹³

Buraya kadar vakfın gerekçesini izah eden Secâvendî, vaslın da gerekçelerini izah eder. Buna göre ikinci âyetteki “اللَّهُ الصَّمَدُ” cümlesi birinci cümleden bedel ve maksudun cevabı mesabesinde kabul edilir.⁵⁹⁴ Sonuç itibariyle hem vakfın hem de vaslın gerekçelerini zikrettiği için âyette vakf-ı câiz olması ihtimali daha kuvvetlidir.

⁵⁸⁷ Hem *Kitâbü'l-Vakf*'da hem de *İlelü'l-Vukûf*'da tâ (ط) rumuzu yer almaktayken Türkiye'deki mushaflarda cîm (ج) rumuzu bulunmaktadır. Bunun sebebinin nüsha farklılığından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim İdî, *İlelü'l-Vukûf*'un dipnotunda elif (إ) nüshasında cîm (ج) rumuzunun olduğunu söyler. Bkz. Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf*, III, 1174 (nâşirden naklen 2. dipnot).

⁵⁸⁸ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 517-518.

⁵⁸⁹ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 517-518.

⁵⁹⁰ Yûsuf, 12/87.

⁵⁹¹ Şân (durum) zamîri, ifade edilmek istenen konunun büyüklüğüne ve saygınlığına muhatabın dikkatini çekmek için kullanılan müfred zamirdir. Bkz. Yaşar, s. 384.

⁵⁹² Taberî, VII, 582; Secâvendî, *Aynü'l-Meânî*, vr. 436b; Ebû Abdullâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981, XXXII, 175.

⁵⁹³ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 518.

⁵⁹⁴ Secâvendî, *Kitâbü'l-Vakf*, s. 518.

Uşmûnî öncelikle Ahfeş'in "İhlâs sûresinin sonuna kadar hiç vakf yoktur." sözünü aktarır ve bu sözü şöyle izah eder: "Çünkü Allâh peygamberine ilk âyetten sûrenin sonuna kadar olan ifadelerin tamamını söylemesini emretmiştir. Bu da sûreden maksut olan anlamdır. Bununla beraber her âyet sonunda vakfetmek hasendir." Daha sonra ilk âyette Ebû Amr'a göre vakf-ı hasen olduğunu söyler. Akabinde ise i'râb tahliline geçer. Ona göre burada birkaç vecih vardır ki bunlardan bazılarını Secâvendî de zikretmiştir: (1) "هُوَ" zamîri mübtedâ, "اللَّهُ" lafzı ikinci mübtedâ, "أَخَذَ" kelimesi ise haberdir. (2) "اللَّهُ أَخَذَ" cümlesi zamîrin haberi. (3) "هُوَ" zamîri mübtedâ ve mübhem isim, "اللَّهُ" lafzı mübhemi beyan ve tefsir için gelmiştir. "أَخَذَ" lafzı da haberdir. (4) "هُوَ" mübtedâ, "اللَّهُ" lafzı haberi, "أَخَذَ" kelimesi ise "هُوَ أَخَذَ" takdiriyle haberin bedelidir. (5) "هُوَ" mübtedâ, "اللَّهُ" lafzı ondan bedel, "أَخَذَ" kelimesi de haber olmak üzere merfûdur. (6) "هُوَ" mübtedâ, hem "اللَّهُ" lafzı hem de "أَخَذَ" kelimesi haberdir. (7) "هُوَ" mübtedâ, "اللَّهُ" lafzı haberi, "أَخَذَ" kelimesi ise "هُوَ أَخَذَ" takdiriyle mahzûf mübtedânın haberi. (8) "هُوَ", şân zamîri, "اللَّهُ" lafzı mübtedâ, "أَخَذَ" kelimesi ise onun haberi. Uşmûnî tüm bu vecihleri saydıktan sonra "İşte bu sayılanlar faslı gerektirir." diyerek vakf tercihinin gerekçesini ortaya koyar.⁵⁹⁵

Uşmûnî, vasıl vechi için Secâvendî'nin ifadelerini birebir aktararak vaslın evlâ olduğunun söylendiğini aktarır.⁵⁹⁶

---

⁵⁹⁵ Uşmûnî, s. 437.

⁵⁹⁶ Uşmûnî, s. 437.

SONUÇ

Kur'an tarihinde önemli bir yer teşkil eden kıraatlerin teşekkülü döneminde öne çıkmış kimi âlimler, kendilerine ulaşan rivayetleri ihtiyar edip okumuş, okutmuş ve bu rivayetlerin İslâm beldelerine yayılmasında öncülük etmişlerdir. Ayrıca onlar Kur'an'ın ilişkili olduğu ilimlerle de meşgul olmuş, tefsir, fıkıh, kelâm gibi temel ilim dallarında temayüz etmişlerdir. Kur'an'ın fesahat ve belagat boyutunu gösteren vakf ve ibtidâ da kıraat âlimlerinin ilgi duyduğu alanların başında gelir. İleri gelen kurrâ tıpkı kendilerine ulaşan rivayet ihtilafında olduğu gibi vakf-ibtidâyla ilgili de genellikle kıraatinin tipolojisini taşıyan birtakım ihtiyarlarda bulunmuşlardır. Söz konusu ihtiyarlar kıraat ve vakf-ibtidâ edebiyatında yer almaktadır.

Vakf ve ibtidâ alanı için erken dönem diyebileceğimiz zaman diliminde yaşayan Bağdat'da İbnü'l-Enbârî, Mısır'da Nehhâs ve Endülüs'de Dâni gibi âlimler bu ilme dair kendilerine özgü bir metodoloji ve taksimat sistemi oluşturmuşlardır. Ancak "tâm", "kâfi", "hasen", "kabîh" şeklinde özetleyebileceğimiz bu sistem daha çok teoride kalmış; derin Kur'an ve Arapça bilgisinden mahrum olan kimseler için yeterince kolaylaştırıcı olmamıştır.

Hicrî VI. asrın başlarında Gazne'de doğan Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, kendisinden önceki âlimlerin metodolojisini bir adım öteye taşıyarak bir taksimat tercihi tesis etmiş ve vakf yerleriyle ilgili müstakil rumuz sistemi oluşturmuştur. Kabul edilebilir ki onun bu katkısı sıradan bir Kur'an okuyucusuna bile kılavuz niteliğinde bir yardımcı unsur olagelmıştır. Nitekim Secâvendî'nin sistematığı günümüze değin tatbik edildiği gibi günümüzde de özellikle Türkiye, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerin mushaflarında esas alınan bir sistem olmuştur.

günümüz mushaflarının bir kısmında Secâvendî'nin sisteminin esas alınmış olması onun tercihlerinin tespit ve tahlilini gerekli kılmıştır. Müellif, vakf ve ibtidâyâ etkisi bağlamında eserinde kıraat rivayetlerini vakf ta'lillerinin istişadında sıkça kullanmıştır. Vakf ve ibtidâ anlama dayalı bir ilim olduğundan Secâvendî, kıraat farklılıkları arasından daha çok anlama etki edenlerini almış, anlama etki etmeyenlere

ise eserinin muhtasar olması amacıyla çok az yer vermiştir. Onun eserine aldığı kıraat çeşitlerinin genelde mütevâtir rivayetler olduğu şâz kıraatlere ise oldukça az yer verdiği görülür.

H. 10. yy. Mısırlı âlimlerden Abdülkerîm el-Uşmûnî ise vakf-ibtidâ alanının öne çıkan âlimlerden daha geç sayılabilecek bir dönemde yaşamanın avantajını büyük ölçüde kullanmıştır. Nitekim onun eserinde gerek İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, Dâni ve gerekse Secâvendî oldukça fazla yer tutar. Bu da onun eserini önemli kılan unsurlardandır. Zira adı geçen âlimler gibi birçok önde gelen şahsiyetlerden etkilenmiş, vakf ve ibtidâ ta'lîllerinde görüşlerinden istifade etmiş, geçmişten tevarüs eden ilim birikimini eserine yansıtmıştır. Ayrıca birçok yerde farklı görüşlerle beraber kendi tercihlerini de ortaya koymuş olması onun değerini artıran unsurlardandır.

Çalışmada bu iki âlimin görüşleri daha çok mukayeseli olarak ele alınmış, herhangi bir ihtiyarın olmadığı yerlerde daha önceki görüşlerinden çıkarımlar yapmak suretiyle bir tercihte bulunulmaya çalışılmıştır.

Uşmûnî ile Secâvendî'nin kıraat farklılıkları özelinde kesişme noktaları şu şekilde özetlenebilir: (1) Vakf ve ibtidâ tercihlerini ortaya koyarken kıraat rivayetlerinden yeri geldiğinde istifade etmeleri, (2) kıraatlerin genelde mütevâtir olanlarını tercih etmeleri, (3) vakf konusunda anlamı öncelemeleri, (4) kıraat farklılığının doğurduğu anlam farklılığını kimi yerde açıklamaları gibi faktörler sayılabilir.

Bununla birlikte her iki âlimin ayrıldığı en önemli hususun Uşmûnî'nin Secâvendî'ye nisbetle şâz muhteviyatına daha çok yer vermesi olduğunu söylemek mümkündür. Secâvendî'nin ise kırâat-i aşere ile sınırlı bir metot izlediği, şâz kıraat olarak adlandırılan ve on'lu sistemin dışında kalan rivayetlere ise sınırlı sayıda yer verdiği görülür.

Secâvendî ve Uşmûnî'nin ayrıldığı bir diğer nokta, kıraatleri naklederlerken isnadını zikretme konusudur. Nitekim Secâvendî, bir kelimeyle ilgili aktardığı rivayetin kime ait olduğunu neredeyse hiç zikretmemiştir. Uşmûnî ise birçok yerde isnada yer vermiştir.

Uşmûnî'nin vakfa etkisi olmayan kıraatlere de eserinde yer verdiği Secâvendî'nin sadece vakfı ilgilendirmeyen kıraatleri eserine almaktan kaçındığı görülmüştür.

Sonuç olarak kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâya yoğun bir şekilde etkisi olduğunu bu etkinin anlamı değiştiren rivayetlerde daha yoğun bulunduğunu değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte anlam değişikliğine yol açmayan rivayetlerin sınırlı da olsa vakf-ibtidâya etkisinin varlığı gözlemlenmiş bir durumdur.

Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâya etkisini ortaya koymak amaçlı yapılmış olan bu çalışmanın konuyla ilgili yeni çalışmalara kapı aralayacağını ümit ediyoruz. Ayrıca Secâvendî ve Uşmûnî'nin eserlerindeki kıraat olgusunu merkeze alan gerek müstakil gerekse mukayeseli çalışmalar yapılmasının, alandaki boşluğu doldurmaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülhamîd, Suâd, **Teysîrü'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, [y.y.]: Dârü't-Takvâ, [t.y.].
- Akdemir, Mustafa Atilla, Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve “Zübdetü'l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1999)**.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Brockelmann, Carl, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden: Tuta Sub Aegide Pallas, 1937.
- _____, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî**, çev. Abdülhalîm en-Neccâr, 5. Basım, Kahire: Dâru'l-Meârif, [t.y.].
- Cerrahoğlu, İsmail, “İbn Cüreyc”, **DİA**, XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Coşkun, Muhammed, Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2018)**.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, **Mu'cemü't-Ta'rîfât**, (nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004.
- Demirci, Muhsin, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, **DİA**, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- _____, **Tefsir Usûlü**, 74. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019,
- Dervîş, Muhyiddîn, **İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânüh**, 3. Baskı, Dâru'l-İrşâd: Humus, 1412/1992.

- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahrü'l-Muhît**, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavviz), 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebû Zür'a, Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, **Huccetü'l-Kırâât**, (nşr. Saîd el-Afgânî), 5. Baskı, Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1418/1997.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endelüsî, **Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââtî's-Seb'i'l-Meşhûra**, (nşr. Muhammed Sadûk el-Cezâirî), 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- _____, **el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, (nşr. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî), 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- _____, **Şerhu Kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî**, (nşr. Gâzî el-Amrî), [y.y.], [t.y.].
- ed-Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.].
- ed-Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ, **İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââtî'l-Erbaata Aşer**, (nşr. Şâban Muhammed İsmâîl), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- el-Berekâtî, Âlâ' Bint Ahmed b. Fâlih, Muhtasarü'l-Müktefâ fi'l-Vakfi't-Tâmi ve'l-Kâfi ve'l-Hasen, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1434/2012)**.
- el-Cemel, Abdurrahmân, "Eseru İhtilâfi'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbillâhi Azze ve Celle", **Mecelletü Câmiatü'n-Necâh li'l-Ebhâs (el-Ulûmü'l-İnsâniyye)**, c. 18 (1), s. 285-308, (2004).
- el-Cübrî, Abdullâh, **el-Müstedrek ale'l-Keşşâf an Mahtûtâtî Hazâini Kütübi'l-Evkâf**, 1. Baskı, Bağdat: Matbaatü'l-Meârif, 1385/1965.

- el-Ezherî, İslâm b. Nasr b. es-Seyyid b. Sa‘d, **ed-Dürretü’l-Hasnâ alâ İthâfî’l-Kurrâ’ bi-Usûli ve Davâbiti İlmi’l-Vakfi ve’l-İbtidâ**, 1. Baskı, Mısır: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1435/2014.
- el-Ferrâ’, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh el-Absî’, **Meâni’l-Kur’ân**, (nşr. Muhammed Alî en-Neccâr ve Ahmed Yûsuf Necâtî), 3. Baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403/1983.
- el-Feyyûmî, Ebû’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî, **el-Misbâhu’l-Münîr**, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1407/1987.
- el-Fihrisü’s-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabiyyi’l-İslâmi’l-Mahtût, Ulûmu’l-Kur’ân, Mahtûtatü’l-Kırâât**, (nşr. Nâsiru’d-Dîn el-Esed), 2. Baskı, Ummân: Müessesetü Âlü’l-Beyt, 1415/1994.
- el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- el-Hekîmzâde, Muhammed b. Abdülhamîd b. Abdülkâdir el-Bağdâdî, “Mebâdiü Ma‘rifeti’l-Vukûf”, (thk. Muhammed b. İbrâhîm b. Fâzıl el-Meşhedânî), **Mecelletü Külliyyeti’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye ve’l-Arabiyye**, Sayı 34, (1425/2007).
- el-Hemedânî, Ebû’l-Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen el-Attâr, **Gâyetü’l-İhtisâr fî Kırââtî’l-Aşerati Eimmeti’l-Emsâr**, (nşr. Eşref Muhammed Fuâd Talât), 1. Baskı, Cidde: el-Cemâatü’l-Hayriyyetü li-Tahfızı’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1414/1994.
- el-Himyerî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh Abdülmün’im es-Sanhâcî, **er-Ravzü’l-Mi‘târ fî Haberi’l-Aktâr**, (nşr. İhsân Abbâs), 2. Basım, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1404/1984.
- el-Hindî, Muhammed Sâdık el-Hindî, **Künûz-ü Eltâfî’l-Burhân fî Rumûzi Evkâfi’l-Kur’ân**, Mısır, 1290/1873.

- el-Husarî, Mahmûd Halîl, **Meâlimü'l-İhtida ilâ Ma'rifeti'l-Vukûfi ve'l-İbtidâ**, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1423/2002.
- el-Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, **Letâifü'l-İşârât li-Fünûni'l-Kırâât**, (nşr. Şeyh Âmir es-Seyyid Osmân ve Abdüssabûr Şâhîn), Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1392/1972.
- el-İbrâhîm, Muhammed et-Tayyib, **İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîmi'l-Müeyesser**, 4. Baskı, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1430/2009.
- el-Kirmânî, Radiyyüddîn Şemsü'l-Kurrâ' Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Nasr, **Şevâzzü'l-Kırâât**, (nşr. Şimrân el-Aclî), Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, [t.y.].
- el-Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, **el-Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'ân**, (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsîrü'l-Mâverdî**, (nşr. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, [t.y.].
- el-Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî, **Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîd-i Kelâmî'l-Bârî**, Medine: Mektebetü Tayyibe, [t.y.].
- el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdullâh el-Ezecî el-Bağdâdî, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, (nşr. Alî Muhammed el-Bicâvî), [y.y.]: Îsâ el-Bâbî el-Halebî, [t.y.].
- el-Uşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm, **Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, 2. Baskı, Mısır: Şirketü Mektebeti Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî bi-Mısır, 1393/1973.
- en-Necefî, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî es-Simnâî en-Necefî, **Şerhu'r-Radî li-Kâfiyeti İbn Hâcib**, (nşr. Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm), 1. Baskı, [y.y.]: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1414/1993.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, **el-Kat' ve'l-İ'tinâf**, (nşr. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî), 1. Baskı, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1413/1992.

_____, **İ'râbü'l-Kur'ân**, (nşr. eş-Şeyh Hâlid el-Alî), 2. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1429/2008.

en-Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr**, (nşr. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm), 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002.

er-Râzî, Ebû Abdullâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)**, 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.

es-Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn Aybeg b. Abdullâh, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, (nşr. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafâ), 1. Basım, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

es-Secâvendî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Tayfûr, **Aynü'l-Meânî fî Tefsîri Seb'i'l-Mesânî**, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nu. 34 Fa 109.

_____, **Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, (nşr. Muhsin Hâşim Dervîş), 1. Baskı, Ummân: Dârü'l-Menâhic, 1422/2001.

_____, **İlelü'l-Vukûf**, (nşr. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî), 2. Baskı, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2006.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdussamed, **Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İkrâ'**, (nşr. Alî Hüseyin el-Bevvâb), 1. Baskı, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1408/1987.

- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, **el-Ensâb**, (nşr. Abdurrahmân b. el-Muallimi'l-Yemânî ve diğeri), 1. Baskı, Haydarabat: Mektebetü Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye bi-Haydarâbâd, 1397/1977.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfîî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), [y.y.]: Vizâretü's-Suûni'l-İslâmiyyeti ve'l-Evkâfi ve'd-Deaveti ve'l-İrşâd, [t.y.].
- eş-Şînkîî, Mahmûd b. Kâbir b. Îsâ, **Eserü'l-Kırâât fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, 1. Baskı, Riyad: Dârü't-Tedmüriyye, 1434/2013.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Îsâm Fâris), 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- et-Taberî, Ebû Ma'ser Abdülkerîm b. Abdüssamed b. Muhammed el-Kattân, **Kitâbü't-Telhîs fî'l-Kırâati's-Semân**, (nşr. Muhammed b. Hasen b. Akîl Mûsâ eş-Şerîf), [y.y.]: el-Cemâatü'l-Hayriyye li-Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, [t.y.].
- et-Tayyâr, Mûsâid b. Süleymân b. Nâsır, **Vukûfü'l-Kur'ân ve Eseruhâ fî't-Tefsîr**, Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 1431/2009.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh**, (nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî), 1. Baskı, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- ez-Zehabî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd.), 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- _____, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, (nşr. Ömer Abdusselâm Tedmürî), 2. Basım, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed el-Hârizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, 3. Baskı, Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1430/2009.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî, **el-A'lâm**, 15. Baskı, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1422/2002.

Hacımısıroğlu, Mücella, Vakf-ı Muânaka ve Kur'an Tefsirine Etkisi (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2015).

İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Mekkî, **ez-Ziyâdetü ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 1. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1427/2006.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, (nşr. Dâru İbn Hazm), [y.y.], [t.y.].

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, **el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâh anha**, (nşr. Alî en-Necdî Nâsif ve Abdülfettâh İsmâîl Şelebî), 2. Baskı, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1986.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga**, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), [y.y.]: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, **Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'**, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, [t.y.].

İbn Kādî Şühbe, Ebü'l-Fazl Bedrüddîn Muhammed b. Takiyyüddîn el-Esedî, **Tabakâtü'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn**, (nşr. Muhsin İyâd), Bağdat: Matbaatü'n-Nu'mân, 1974/1393.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimaşkî, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), 2. Baskı, Riyad: Dâru Taybe, 4, 1420/1999.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut: Dâru Sâdır, [t.y.].

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât**, (nşr. Şevkî Dayf), Kahire: Dârü'l-Meârif bi-Mısır, [t.y.].

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr**, (nşr. Ali Muhammed Alî ed-Dabbâ'), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.].

_____, **Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ**, (nşr. Gotthelf Bergsträsser), 1. Basım, Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

_____, **Kitâbü Tahbîrü't-Teysîr fi'l-Kırââtî'l-Aşr**, (nşr. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât), 1. Baskı, Ürdün: Cem'iyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1421/2000.

_____, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn**, (nşr. Alî b. Muhammed el-İmrân), [y.y.], [t.y.].

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, **İzâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ fi Kitâbillâhi Azze ve Celle**, (nşr. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dimaşk: Matbûâtü Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 1391/1971.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdülvâhid eş-Şeybânî, **İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât**, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), 1. Basım, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifîn mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîn ve Esmâi Kütübihim**, (nşr. Rızâ Teceddüd), [y.y.], [t.y.].

İzâm, Rızâ Abdülceyyid es-Seyyid Ferec, el-İ'tirâzâtü'n-Nahviyye fî Kitâbi Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ezher Üniversitesi, Mısır, 1426/2005).

Karaçam, İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri**, 24. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullâh, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.].

Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye**, [y.y.]: Müessesetü'r-Risâle, [t.y.].

Maşalı, Mehmet Emin, "Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî", **DİA**, XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

_____, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, 1. Baskı, Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebû Tâlib el-Kaysî, **el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb'i ve İlelihâ ve Hıcecihâ**, (nşr. Muhiddîn Ramazân), 3. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, **Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler**, İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 1422/2002.

Nüveyhid, Âdil, **Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdır**, 1. Baskı, [y.y.]: Müessesetü Nüveyhid es-Sakâfiyye, 1409/1988.

Özkan, Halit, "Zührî" **DİA**, XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

- Sarı, Mehmet Ali, “İbn Rezîn el-İsfahânî” **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Sâfi, Mahmûd, **İ‘râbü’l-Kur’ân ve Sarfûhü ve Beyânühü**, 3. Baskı, Beyrut: Dârü’r-Reşîd, 1416/1995.
- Sirkîs, Yûsuf İlyân, **Mu‘cemü’l-Matbûâtî’l-Arabiyye**, Kûm: Mektebetü Âyetullâh el-Mar’aşî en-Necefî, 1410/1989.
- Temel, Nihat, **Kırâat ve Tecvid Istılahları**, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- _____, **Kur’ân Kiraatında Vakf ve İbtidâ**, 4. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Tetik, İbrahim, Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi (Uşmûnî Bağlamında), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2012).
- Yaşar, Ahmet, **Arapçanın Temel Kuralları**, 2. Basım, [y.y.]: Anadolu Matbaacılık, 1417/1996.